

Inhoud Jaargang 26 no. 3 (2000)

Piet van Happen & Jacques van Kessel	De Klapekster als broedvogel en wintergast in de Brabantse Kempen..	3
Tom Heijnen	Broedvogels van De Maaij tot en met 1999.	8
Peer Busink	Natuurontwikkelingsproject Ekkersweijer.	16
Jan Wouters	De vogelbevolking van de nestkasten op Koningshof van 1978 tot en met 2000.	25
Edwin van der Werf	Resultaten van de beheerswerkzaamheden op de Grijze Steen.	34
Pieter Wouters	Wintertellingen in de Kempen vanaf 1982: resultaten van Stormmeeuw, Smelleken, Roek, Bonte Kraai en Ekster.	45
Jan Kolsters	Analyse van de ontwikkeling van de broedvogelstand van de Visvijvers Valkenswaard, in de periode 1991-1999.	54
Jacques van Kessel & Jan Kolsters	Onderzoek aan roofvogels en uilen in het bosgebied Buikheide-Halve Mijl in 1995-1999.	73

DE BLAUWE KLAUWIER is een uitgave van Vogelwerkgroep "de Kempen", en verschijnt in principe 4 keer per jaar.

LOSSE ABONNEMENTEN zijn verkrijgbaar door storting van f 25,- op girorekening 5859111 ten name van Vogelwerkgroep de Kempen te Eindhoven, onder vermelding van "abonnement Blauwe Klauwier". De portokosten zijn in de prijs inbegrepen.

DE REDACTIE bestaat uit: Jan Wouters.
Het redactieadres is: De Braken 11
5541 AC Reusel
tel. 0497-642391
e-mail : janenmargo@chello.nl

VOGELWERKGROEP "DE KEMPEN" beoogt bezig te zijn met vogelstudie in de Kempen, teneinde de kennis over de, in het wild levende, vogels te vergroten en een bijdrage te leveren aan de bescherming van deze vogels in hun milieu. Hiernaast is ruimte voor andere activiteiten zoals: natuurstudie in ruimere zin, voorlichting, educatie en beheerswerkzaamheden.

HET POSTADRES van het secretariaat luidt als volgt:
Vogelwerkgroep "De Kempen"
Postbus 386
5500 AJ Veldhoven.

Voorwoord

Voor U ligt het jubileumnummer van de Blauwe Klauwier, verschenen ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van Vogelwerkgroep de Kempen.

De commissie die de viering van het jubileum voorbereidde, kwam met het voorstel om een speciale aflevering van ons tijdschrift uit te laten komen. Daarin zouden bijdragen moeten staan over allerlei projecten die de vogelwerkgroep uitvoert of uitgevoerd heeft in die 25 jaar. Alle activiteiten en onderzoeken binnen de Vogelwerkgroep overziende, leek dit initiatief een haalbare kaart te zijn.

Een aantal mensen werd benaderd met de vraag of ze een verhaal zouden willen schrijven over het project waar ze de coördinatie van hadden. Daar werd zeer positief op gereageerd en ook het idee van een jubileumnummer sprak erg aan. Uiteindelijk heeft niet iedereen zijn toegezegde bijdrage in kunnen leveren, maar er is meer dan voldoende om een dik nummer te vullen.

Deze aflevering van de Blauwe Klauwier markeert een mijlpaal in ons bestaan als vogelwerkgroep. Hij informeert de lezer over de stand van zaken bij vroegere en huidige onderzoeks- en natuurbeschermingsprojecten van de vogelwerkgroep.

De keuze van de onderwerpen is een min of meer willekeurige greep uit onze activiteiten. De behandelde thema's zijn zeer divers en hebben zelfs niet altijd betrekking op vogels, maar zijn wel altijd door leden van de vogelwerkgroep uitgevoerd. Zowel natuurbeheerswerk als onderzoeksactiviteiten komen aan de orde.

De meeste artikelen zijn gebiedsgericht. Naar verhouding zijn de visvijvercomplexen erg goed vertegenwoordigd, daar is natuurlijk veel te zien en te onderzoeken. Toch is ook het agrarisch gebied niet vergeten, al is het in de winter. Specifiek op een vogelsoort gericht is slechts een bijdrage: die gaat dan natuurlijk wel over de Klapekster.

Wat opvalt is dat vrijwel alle projecten een flinke looptijd hebben. Het zijn geen eendagsvliegen. Dat levert mooie tijdreeksen op, die de veranderingen in de vogelstand illustreren en die naast landelijke gegevens gelegd kunnen worden. Natuurlijk kon het langstlopende project van de vogelwerkgroep: de nestkasten op Koningshof, niet ontbreken.

Kortom een uitnodigend nummer, dat weer wat hiaten vult in de kennis over de natuur en de vogels in die onbekende Kempen. Ik wens iedereen veel leesplezier.

Jan Wouters

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van de M. A. O. C. Gravin van Bylandt Stichting.

De Klapekster als broedvogel en wintergast in de Brabantse Kempen

Piet van Happen & Jacques van Kessel

Tot het begin van de vorige eeuw bestond het Kempische landschap nog voor een groot deel uit heide en vennen. In dat fraaie heide landschap nam de Klapekster als broedvogel een bijzondere plaats in.

Helaas is deze soort als broedvogel verdwenen. Het is deze vogel die Vogelwerkgroep de Kempen nog steeds als verenigingslogo gebruikt. In dit artikel wordt een historisch overzicht gegeven van voormalige broedgebieden in de Brabantse Kempen en een overzicht van overwinteringsgebieden van de Klapekster.

Methode

In de jaren '70 zijn veel gegevens over Klapeksters verzameld met betrekking tot de broedvogels en niet-broedvogels in het kader van een onderzoek uitgevoerd door Jacques van Kessel. Ook is daarbij gebruik gemaakt van bestaande bronnen en archieven, daarnaast zijn ook veel mondelinge gegevens verzameld.

In de periode 1989 - 2000 is door Piet van Happen jaarlijks een Klapekster-simultaantelling op de Strabrechtse Heide georganiseerd, daarnaast zijn ook wintergegevens verzameld van andere gebieden in de Kempen.

Historie

In een ver verleden was de benaming Klapekster in de Kempen beter bekend als de Blauwe Klawier of Blauwe Klauwier. Er is een fraaie handgeschreven tekst bewaard gebleven van ene meester Petrus Norbertus Panken (1819-1904) uit Bergeijk: *“De Klapekster, zij heet ook wel de Blauwe Klawier. Evenals eene ekster beweegt ze den staart, waarom men ze ook Berg- of Bosekster heet. Onder de inlandsche klawieren is zij de grootste en de eenige die des winters hier blijft. Haar kunsteloos nest bouwt ze van heidekruid, ruisjes en mos...”*. Het is vanwege deze historische opgave dat Vogelwerkgroep de Kempen haar tijdschrift vanaf 1975 “ de Blauwe Klauwier” heeft genoemd.

Andere dialectnamen die werden gebruikt in Noord-Brabant waren: Haakklauwier, Grootte Klapekster, Halve ekster, Handwerk voor de

valkenvangers (Eykman, 1937). Enkele dialectnamen specifiek uit de Kempen uit overleveringen zijn: Bonte Klawier, Grootte Klauwier, Grootte Klapekster, Klaapekster, Klauwier, Klavier. Het is wel aardig dat ook Eykman (1937) de benaming Blauwe Klauwier en Grootte Klauwier vermeldt als namen die in Nederland in het verleden werden gebruikt.

Resultaten

Broedvogels

Er is vrijwel niets bekend over het voorkomen van de Klapekster van voor 1900 in de Kempen, maar ook van de periode 1900-1950 is slechts weinig bekend. In de beroemde Engelse eiercollectie *Ootheca Wolleyana* bevinden zich 5 eieren van 1851 uit Valkenswaard en 1 ei uit 1856 uit Aalst. In *Naturalis* (voorheen Rijksmuseum voor Natuurlijke Historie) in Leiden bevinden zich nog 2 eieren van 11 mei 1861 uit Valkenswaard en 7 eieren van 18 mei 1861 ook uit Valkenswaard. In de collectie W. Hellenbrekers bevinden zich 2 nesten met 5 eieren uit Heeze van 17 mei en 18 mei 1942. Tenslotte is er nog een opgave bekend uit de collectie Beekvliet van 1 ei verzameld te Casteren in 1944.

In 1878 wordt door Schlegel de Klapekster vermeld als: *“broedvogel van de bosschen van Noord-Brabant en Gelderland”*, terwijl Schouckaert van Schouburg (1908) alleen aangeeft dat deze soort in Noord-Brabant in kleine getale broedt. Pas later met het werk van Haverschmidt (1942) wordt duidelijk Zuidoost-Brabant vermeld als broedgebied voor Klapeksters met broedgevallen in Asten, Hapert, Leende, Someren, Valkenswaard, en tussen Aalst en Leende. Probleem met deze oude opgaven is dat niet altijd alle locaties exact werden aangegeven.

Het eerste meer gedetailleerde waardevolle overzicht voor Noord-Brabant kwam van S. Braaksma in 1954. Het is opmerkelijk dat Braaksma al in 1954 tot de conclusie kwam

Tabel 1: Overzicht van de historische broedplaatsen van de Klapekster in de Kempen. Vermeld zijn de broedgebieden en de jaren waarin broedgevallen zijn vastgesteld met het aantal broedparen per jaar.

Gemeente	Gebied	Jaren met aantal broedgevallen
Netersel	Neterselse- en Misperleindsche Hei	1930: 1, 1932: 1, 1935: 6, 1936: 3, 1937: 3, 1939: 3, 1946: 3, 1951: 5, 1952: 4, 1953: 4, 1954: 1, 1955: 2-3, 1957: 1-2, 1958 t/m 1966: 1 paar.
Lage Mierde	Panneven	1959: 1, 1961: 1 paar.
Esbeek	Gorp en Rovert	1977:1 paar.
Middelbeers	Landschotse Heide	1933 tot 1951: ca. 4, 1951: 2-3, 1952: 2, 1953: 4, 1957: 1, 1970: 0-1 paar.
Vessem	Buikheide	1952: 1 paar
Lierop-Heeze	Strabrechtse heide	1932:1, 1935: 4, 1936:1, 1942: 2, 1944 t/m 1947: 1, 1948: 2, 1949: 3, 1950: 2, 1951 t/m 1954: 5, 1955: 1, 1958: 1, 1959: 1, 1977: 1,1978: 1, 1979: 1 paar.
Eindhoven	Groote Heide	1930: 1, 1945: 1 paar.
Zeelst	Zeelster heide	1930: 1-2 paar.
Veldhoven	Heerser Heide	1935: 1 paar.
Valkenswaard		1851: 1, 1861: 1, 1930: 1, 1931: 1, 1946: 1, 1951: 3, 1952:3, 1953:: 3 paar.
Valkenswaard	Heide Valkenhorst	1920: 1 paar.
Leende	Hasselsvennen	1920: 1, 1965 t/m 1967: 1, 1969: 1 paar.
Leende		1932: 1 paar.
Soerendonk	Groote Heide	1930: 1, 1932: 1,1944: 1, 1951: 1, 1953: 3, 1961:1-2, 1968: 0-1, 1970 t/m 1972: 1 paar.
Hapert/Casteren		1939:1 , 1944: 1, 1951 t/m 1953: 1 paar.
Hapert	Cartierheide	1977: 0-1 paar.
Reusel	Reuselse Moeren	1965: 1, 1966: 1, 1968: 1 paar.
Luijkgestel	Pielis Heide	1900: 1 paar.

dat er nog slechts 15-20 paar in Noord-Brabant als broedvogel aanwezig waren! De belangrijkste gebieden waren: Strabrechtse Heide 5 paar, Landschotse Heide 2 paar, Neterselse- en Misperleindsche Heide 2 paar, Valkenswaard 3 paar.

Toen al gaf Braaksma aan dat een aantal van deze broedgebieden ernstig bedreigd werd door ontginningen. Zowel Braaksma (1954) als Wittgen (1967) geven aan dat de Klapekster als broedgebied duidelijk de voorkeur geeft aan vochtige heideterreinen. Helaas hebben alle waarschuwingen niet geholpen, de Misperleindsche Heide in Netersel werd geheel ontgonnen, en van de Landschotse Heide (1000 ha.) bleef na de ontginning nog slechts 200 ha. over! En ondanks dat de Strabrechtse Heide voor het grootste deel intact bleef, ging toch ook daar het aantal broedparen snel achteruit. Het is van Klapeksters bekend dat ze erg schuw kunnen zijn gedurende het broedseizoen. Daardoor was het vroeger ook zeker niet altijd gemakkelijk om alle nesten te vinden in de grote heidegebieden. In tabel 1 zijn daarom het totaal aantal paren per gebied per jaar soms erg wisselend.

Achteruitgang

Iemand die als vogelliefhebber en ringer een aantal grote heide ontginningen persoonlijk van dichtbij heeft meegemaakt is Bert van Dooren (†) uit Aalst, hier volgt daarom een citaat uit zijn dagboek van 25 april 1951: *“Vandaag een bezoek gebracht aan de Landschotse Heide; sedert vorig jaar is hier veel veranderd; een groot aantal DUW arbeiders is bezig de heide om te spitten; de hoger gelegen stukken zullen beplant worden met dennen, terwijl het laaggelegen gedeelte voor cultuurland bestemd is. Door het ontginnen van dit terrein verdwijnt een van de mooiste heide- en vennen complexen in de Kempen. Ik schat het aantal broedparen van de Wulp op minstens 150. Het volgend jaar zal het grootste deel van deze vogels hier niet meer tot broeden komen. Men is druk bezig met het omhakken der vliegdennen waardoor reeds dit seizoen de 2-3 paar Klapeksters, die hier nog huizen, in het gedrang komen. Ook het laatste paar van de Boomvalk dat wij vandaag boven de heide zagen zweven ziet zijn broedgebied ernstig bedreigd.”*

De achteruitgang van de Klapekster is in de 20^e eeuw enorm snel verlopen. Braaksma (1954) geeft een aantal van 15-20 paar voor Noord-Brabant, terwijl Wittgen in 1967 nog

Tabel 2: Lijst met overwinteringsgebieden van Klapeksters met aantal waargenomen exemplaren in enkele jaren.

Gebied	Januari 1982	Najaar 1984	1989/1990
Strabrechtse Heide	2-3	6	3
Groote Heide Eindhoven	1		1
Stratumse heide Eindhoven			1
Groote Heide Soerendonk	1	1	1
Hasselsvennen			
Landschotse heide Middelbeers		3	1
Moerbleek-Zwartven Lage Mierde		1	1
Neterselse heide Netersel	1	2	2
Plateaux-Hageven Bergeijk			2
Cartierheide-Goorloop Hapert	1	2	1
Boswachterij Hapert/Witrijt			
Malpie Valkenswaard			1
Spinsterberg Leende (onregelmatig 1)			
Oirschotse Heide Oirschot			1
Grote Cirkel		1	
Peelsche Heide Reusel			1
Reuselse Moeren			
Budel-Dorplein		1	
Totaal	6-7	17	16

slechts 5 paar aangeeft, en dat was toen al een achteruitgang van meer dan 65% t.o.v. 1954! Als we kijken naar de huidige status moeten helaas constateren dat de soort als broedvogel is verdwenen. In 1977 is het laatste succesvolle broedgeval in de Kempen vastgesteld op de Strabrechtse Heide, en voor de periode 1978-2000 zijn geen succesvolle broedgevallen meer gemeld (med. Tom Heijnen).

Doortrek

Doortrek van Klapeksters vindt jaarlijks plaats vanaf september en vooral in oktober. Met name tijdens de najaarstrek kunnen Klapeksters in allerlei soorten landschappen worden waargenomen. Dit zijn waarschijnlijk vooral Scandinavische vogels die via Zweden zuidwaarts trekken.

Wintergasten

Er is helaas niet zo veel bekend over de overwinteringsgebieden van deze soort. In tabel 2 zijn de heidegebieden weergegeven waar de Klapekster jaarlijks of bijna jaarlijks als wintergast voorkomt. In de winter 1989/90 werden er 16 overwinteraars vastgesteld in de Kempische heidegebieden.

Simultaantellingen Strabrechtse Heide

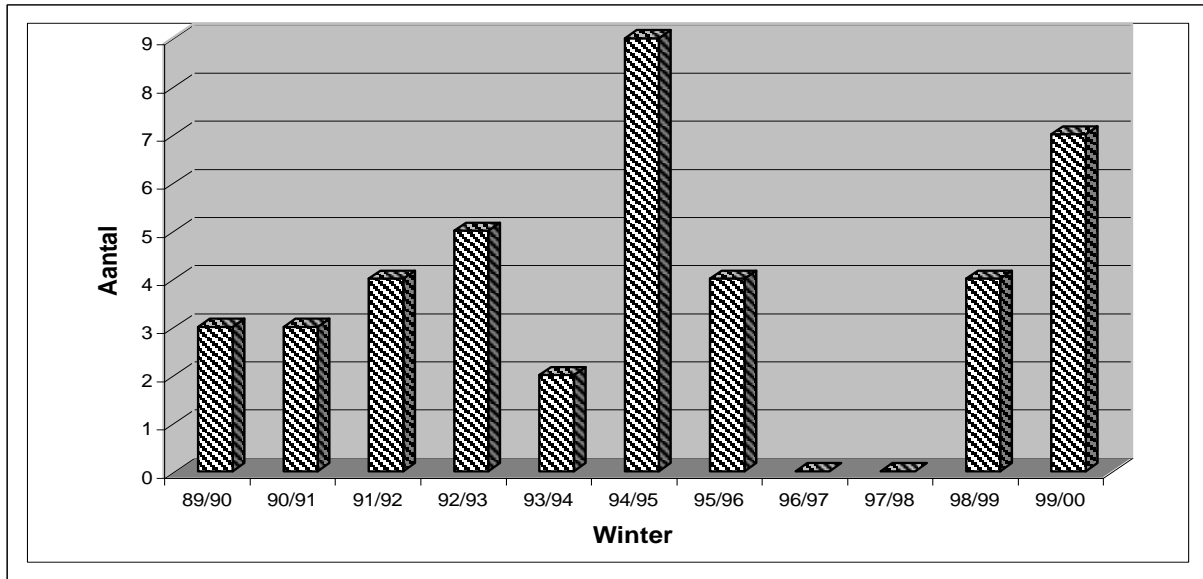
Van 1989-2000 zijn jaarlijks in januari simultaantellingen van Klapeksters gehouden

op de Strabrechtse Heide. Het doel van deze tellingen is om erachter te komen hoeveel Klapeksters er nu werkelijk in het gebied zitten. Als eenling kom je daar niet zo gemakkelijk achter. Bovendien levert de jaarlijkse herhaling enig inzicht in het verloop van het aantal overwinteraars. Het is nauwelijks haalbaar om alle geschikte heidegebieden jaarlijks te tellen. Wel om een gebied i.c. de Strabrechtse Heide te tellen. Deze wintertellingen worden gemiddeld bezocht door zo'n 25 leden van Vogelwerkgroep de Kempen. Vanaf 9 punten zijn verschillende routes in het gebied uitgezet die samen de hele heide bestrijken. Het tellen start op elke route op dezelfde tijd. Iedere Klapekster wordt op een kaart ingetekend met vermelding van tijd en vliegrichting. Na afloop worden alle kaarten verzameld en gecontroleerd. De gegevens worden op een overzichtskaart ingetekend en daaruit wordt het aanwezige aantal Klapeksters afgeleid.

In figuur 1 zijn de resultaten voor het gebied Strabrechtse Heide weergegeven. Bij sommige simultaantellingen tijdens minder goede weersomstandigheden zoals in 1996/97 en 1997/98, worden vaak geen of slechts enkele Klapeksters geteld. Je zou kunnen denken dat de meeste Klapeksters dan verder zuidwaarts trekken, maar toch blijven de meeste Klapeksters in hun

Figuur 1: Het aantal overwinterende Klapeksters op de Strabrechtse Heide zoals geteld tijdens de simultaantellingen vanaf winter 1989/90.

overwinteringsgebieden. Deze vogels verplaatsen zich van de open heide naar de bosranden waardoor deze vogels door de meeste vogelaars worden gemist. Uit regelmatige tellingen blijkt dat dit klopt omdat de vogels bij goed weer plotseling weer in de open heide zitten (med. Henk Sierdsema).

Samenvatting

Uit de vele bronnen blijkt dat de Klapekster vroeger nooit echt talrijk is voorgekomen op onze uitgestrekte heidegebieden in de Brabantse Kempen. De enorme achteruitgang van deze soort zoals die door Braaksma (1954) en door Wittgen (1967) werden gemeld, is waarschijnlijk al in het begin van de 20 e eeuw ingezet tijdens de grote ontginningswerkzaamheden. Een compleet totaalbeeld van vroeger zullen we echter nooit krijgen omdat de oude broedvogelgegevens schaars en vaak incompleet zijn, dat geldt ook voor informatie over andere vogelsoorten! Zo zijn er bijvoorbeeld geen of vrijwel geen gegevens over Klapekster broedgevallen bekend van de volgende heide- en vennengebieden: Cartierheide, Oirschotse Heide, Oostelbeerse Heide, Zeelsterheide, Heersche Heide, Lage Heide - Plateaux, Buikheide - Halve Mijl, Grootte Aard Heide Oerle. In de jaren '70 en '80 waren er incidenteel nog meldingen van "mogelijke broedgevallen", maar de meeste konden niet echt worden bevestigd. Zeer waarschijnlijk

hebben dit soort meldingen betrekking op late doortrekkers in april en mei en soms zelfs tot in juni-juli (overzomeraars). Gelukkig verblijven er nog elke winter op een aantal heideterreinen nog één of meerdere Klapeksters, de grootste aantallen worden op de Strabrechtse Heide gezien.

Tenslotte een woord van dank aan allen die waardevolle gegevens beschikbaar hebben gesteld: Hr. M.van Aerle, Hr. J. van Alphen (†), Hr.F. van Alphen, Johan Biemans, Toon Bussers, Bert van Dooren (†), Jan van Dooren, Frans van Erve, Tom Heijnen, Door Lammers (†), Hr. W.Hellenbrekers, Mark Smets, Ad Wittgen. Ook een woord van dank aan alle mensen die Klapeksterwaarnemingen hebben ingestuurd, en iedereen die aan de simultaantellingen heeft meegewerkt.

Literatuur

- BRAAKSMA S. 1954. Enige broedvogels in Noord-Brabant. *Grauwe Klauwier, Klapekster, Roodkopklauwier*. *Brabantia* 3: 27-33.
- VAN ERVE F. et. al. 1967. *Avifauna van Noord-Brabant*. Van Gorcum Assen.
- EYKMAN 1937. *De Nederlandse Vogels*. Deel I. Wageningen.
- VAN HAPPEN P. 1990. Simultaantelling van de Klapeksters op de Strabrechtse Heide. *De Blauwe Klauwier*. 16(1): 4-5.
- VAN HAPPEN P. 1990. Simultaantelling van Klapeksters op de Strabrechtse Heide. *De Blauwe Klauwier*. 16(3/4): 6-7.

- VAN HAPPEN P. 1992. Simultane klapekstertelling op de Strabrechtse Heide 1992. De Blauwe Klauwier 18 (4): 18.
- VAN HAPPEN P. 1993. Simultane klapekstertelling op de Strabrechtse Heide januari 1994. De Blauwe Klauwier 19(4): 6-7.
- HAVERSCHMIDT F. 1942. Faunistisch overzicht van de Nederlandse broedvogels. Leiden.
- HEIJNEN T. & VAN HAPPEN P. 1990. Kempische klapekstertelling in de winter van 1989-1990. De Blauwe Klauwier 16(3/4): 4-5.
- MED. VIMB. Mededelingen van de Vogelstudie- en Inventarisatiewerkgroep van Midden-Brabant.
- PANKEN P.N. z.j. Dagboekgegevens P.N.Panken 1819-1904. Bergeijk, ongepubliceerd.
- SCHLEGEL H. 1852. Naamlijst der tot heden in de Nederlanden in den wilden staat waargenomen vogels. Bouwstoffen I, Leiden, 58-103.
- SNOUCKAERT VAN SCIOUBURG 1908. Avifauna Neerlandica. Lijst der tot dusverre in Nederland in wilden staat waargenomen vogelsoorten. Leeuwarden.
- WITTGEN A.B. 1962. Achteruitgang van de Klapekster (*Lanius excubitor*) in Noord-Brabant. De Levende Natuur 65: 28-33.
- WITTGEN A.B. 1967. Klapekster. Pp. 218-219 in: Avifauna van Noord-Brabant.
- WOUTERS P & VAN HAPPEN P. 1991. Simultaantelling van Klapeksters op de Strabrechtse Heide, 1991. Blauwe Klauwier 17(3/4): 22-23.

klapekster (Marco Bakermans)

Broedvogels van De Maaij tot en met 1999

Tom Heijnen

Ten zuidoosten van Bergeijk liggen twee kleine vijvercomplexen, de Visvijvers Bergeijk en de Pastoorsweijers. De vijvers en aangrenzende bospercelen worden samen De Maaij genoemd.

Tot 1992 werden de Visvijvers Bergeijk commercieel geëxploiteerd voor de viskweek. In 1992 zijn de vijvers en de Pastoorsweijers aangekocht door Natuurmonumenten. Om het beheer van het gebied gestalte te kunnen geven had Natuurmonumenten gegevens nodig en daarom werd de Vogelwerkgroep De Kempen verzocht om in 1993 een inventarisatie van de broedvogels van de Visvijvers en Pastoorsweijers uit te voeren. De inventarisatie is daarna jaarlijks voortgezet. De Vogelwerkgroep IVN Bergeijk/Eersel heeft de bospercelen in 1998 en 1999 onderzocht. In dit artikel worden de resultaten samengevat.

Gebiedsbeschrijving

De Maaij is gelegen in de gemeente Bergeijk, provincie Noord-Brabant. De inventarisaties vonden in vijf deelgebieden plaats (totaal 260 ha), zie figuur 1.

Pastoorsweijers e.o. (30 ha). Deze visvijvers zijn gelegen in de kilometerhokken 57-24-41 en 57-25-51. Er zijn drie vijvers, van elkaar gescheiden door dijkjes die met riet, wilgen e.d. begroeid zijn. Ook de overige randen van de vijvers zijn met riet begroeid, variërend in breedte van ongeveer één tot drie meter. Een stelsel van slootjes zorgt voor de bevloeiing en afwatering van de vijvers.

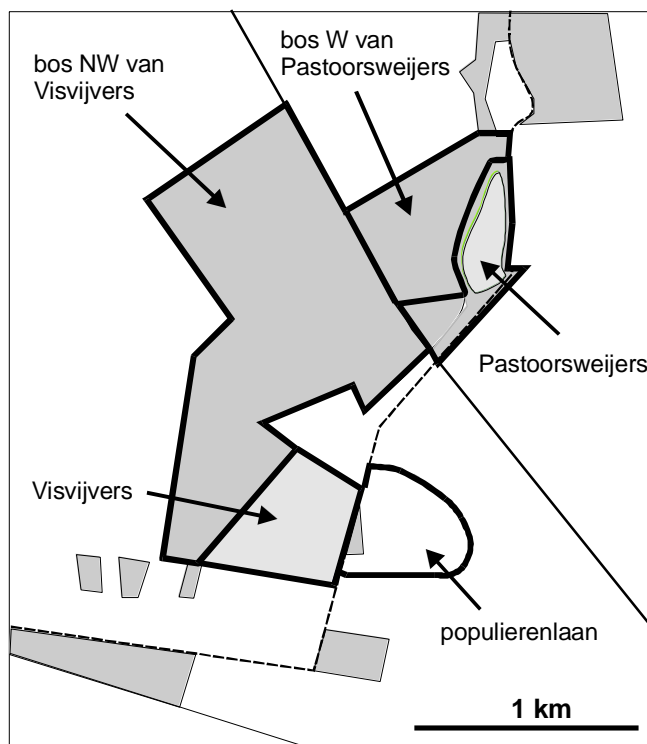
Aan de oostzijde stroomt de Beekloop, een smalle beek die ondanks de kanalisatie in het verleden hier vrij natuurlijk aandoet en fraai oogt. Hierlangs groeit een rijke vegetatie met veel loofboomsoorten (vooral elzen) en de struik- en kruidlaag zijn vrij tot zeer dicht. De noordpunt en westrand, en het zuidelijke deel tot aan de Maaijbrug, bestaan uit aanmerkelijk droger bos waarin een struiklaag grotendeels ontbreekt. In de noordpunt en het zuidelijke gedeelte, waar berken domineren, zijn door het *laissez faire* bosbeheer veel dood hout en open plekken aanwezig.

De zuidwesthoek van het deelgebied bestaat uit naaldbos met een kleine kaalkap. Hierin

ligt een huis met omliggend perceel dat particulier bezit is.

Visvijvers (30 ha). Dit vijvercomplex, gelegen in kilometerhok 57-23-55, bestaat uit twaalf vijvers die door middel van sluisjes met elkaar verbonden zijn. De dijken die de vijvers van elkaar scheiden zijn over het algemeen zeer dicht begroeid met riet en her en der wilgen, braam e.d. De noordwest-rand wordt begrensd door een sloot vol kwelverschijnselen en naaldbos. Aan de oostzijde stroomt de Beekloop, die er hier aanmerkelijk onnatuurlijker uitziet dan bij de Pastoorsweijers. In de noord- en zuidoosthoek liggen twee stukjes vochtig, gemengd loofbos.

Populierenlaan (25 ha). Deze grenst aan de oostzijde van de visvijvers en is gelegen in de kilometerhokken 57-23-55 en 57-24-51. Vanaf het zandpad langs de Beekloop loopt een pad in een halve cirkel, waarlangs aan

Figuur 1: Ligging van de deelgebieden.

beide zijden oude populieren staan. Ook in het door dit pad omsloten gebied, waar het grondgebruik bestaat uit grasland en een stukje akker, lopen diverse populierenlanen. Grote delen van de populierenlanen hebben een redelijk ontwikkelde struik- en kruidlaag. In de oosthoek ligt een vrij oud populierenbosje zonder struiklaag. Het bosje aan de westrand daarentegen heeft een vrij dichte struiklaag en de populieren worden door onder meer elzen afgewisseld.

Bos ten westen van Pastoorsweijers (40 ha) en **bos ten noordwesten van de Visvijvers (135 ha)**. Voor een beschrijving van deze gebieden wordt verwezen naar de verslagen van het IVN Bergeijk/Eersel (1998, 1999).

Methode

Werkwijze in het veld

De deelgebieden werden te voet grondig doorkruist, rekening houdend met de maximale afstand waarover vogels gehoord kunnen worden. Bij het inventariseren van Kleine Karekieten in 1993-95 werd de "maak wat herrie en ik zing" methode gebruikt. Bij de IJsvogel is in 1994 en 1995 speciaal naar nesten gezocht. Voor het overige werden geen speciale technieken of hulpmiddelen gehanteerd.

De inventarisatie van de Visvijvers en Pastoorsweijers in 1993-95 en van de bospercelen in 1998-99 lijkt het meest op de BMP-methode (Broedvogel Monitoring Project) van SOVON. De inventarisatie van Visvijvers en Pastoorsweijers in 1996-99 is vergelijkbaar met de LSB-methode (Landelijk Soortonderzoek Broedvogels) van SOVON. Voor meer informatie over de methode en de bezoekintensiteit wordt verwezen naar de verslagen van de inventarisaties (zie literatuurlijst).

De tellingen van de Visvijvers en Pastoorsweijers in 1993 werden verricht door Mart v.d. Broek, Tom Heijnen, Marco Bakermans, Toon Brugman, Bert Verspaandonk en Jan Wouters, in 1994 door Mart v.d. Broek, Tom Heijnen en Jan Wouters, in 1995 door Tom Heijnen (op enkele dagen bijgestaan door Mart v.d. Broek en Harold Bierens), en in 1996 t/m 1999 door Tom Heijnen en Mart v.d. Broek (in 1999 bijgestaan door Pieter Wouters).

De tellingen van de bospercelen in 1998-99 zijn uitgevoerd door de Vogelwerkgroep van het IVN Bergeijk/Eersel. In 1998 is de

Pastoorsweijers eveneens door deze vogelwerkgroep geïnventariseerd.

Interpretatie van de veldgegevens

Alle mogelijke schaarse en zeldzame broedvogels werden op veldkaarten ingetekend en na afloop van het telseizoen per soort uitgewerkt. Bij de interpretatie van de waarnemingen zijn de meest recente SOVON criteria (van Dijk 1996) gehanteerd. Daarbij worden eerst alle waarnemingen geclusterd tot groepjes. Waarnemingen die elkaar uitsluiten, d.w.z. die met zekerheid op verschillende paren, exemplaren of territoria betrekking hebben, vormen de basis om tot verschillende groepjes te komen.

Vervolgens wordt per soort gekeken hoeveel geldige bezoeken er geweest zijn (een geldig bezoek is een bezoek in die tijd van het jaar waarin de soort aanwezig is). In een tabel kan opgezocht worden welke waarnemingen meegeteld mogen worden (bij de ene soort alleen zangposten, bij een andere ook losse vogels, etc.), hoeveel waarnemingen er in een groepje vereist zijn (hetgeen afhankelijk is van het aantal geldige bezoeken) en hoeveel hiervan binnen de zogenaamde datumgrenzen moeten liggen. De groepjes die aan deze criteria voldoen worden in dit verslag kortweg broedparen genoemd.

Tekortkomingen inventarisatie Visvijvers en Pastoorsweijers

In 1993-1995 zijn alle vogelsoorten geïnventariseerd, in 1996-1999 alleen de schaarse en zeldzame. Dit had zijn weerslag op het aantal bezoeken dat aan het gebied gebracht is: de bezoekintensiteit was in 1996-99 aanmerkelijk lager. In 1998 zijn de Visvijvers onvoldoende onderzocht. Wegens vakantie zijn in mei 1999 te weinig inventarisatiebezoeken aan de Visvijvers en Pastoorsweijers gebracht. Bij het vergelijken van gegevens uit de diverse jaren moet met de jaarlijkse verschillen in onderzoekintensiteit rekening gehouden worden.

Samenvatting van de resultaten

Algemene soorten

De resultaten van de algemene broedvogelsoorten zijn in tabel 1 samengevat.

Tabel 1: Aantal paren/territoria van algemene soorten op de Pastoorsweijers, Visvijvers en Populierenlaan in de periode 1993-95, in het bos ten westen van de Pastoorsweijers (BP) in 1998 en in het bos ten noordwesten van de Visvijvers (BV) in 1999.

Soort	Pastoorsweijers			Visvijvers			Populierenlaan			BP	BV
	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1998	1999
Wilde Eend	3	3-5	5	15-20	13	15-20	1	-	1	-	2
Fazant	1	3	3	1	-	-	2	-	2	1	1
Waterhoen	6	4	7	12	12	16	-	-	1	-	-
Meerkoet	5	3	4	24	13	18	-	-	-	-	-
Holenduif	3	2	2	-	-	-	1	-	2	2	6
Houtduif	4	4	7	6	3	9	5	-	3	6	28
Turkse Tortel	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Koekoek	1	1	1	-	1	1	2	1	1	-	1
Grote Bonte Specht	5	5	4	2	-	1	2	2	-	-	6
Witte Kwikstaart	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	-
Boompieper	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	15
Winterkoning	27	17	14	15	13	15	15	15	13	5	24
Heggenus	6	10	5	9	5	5	7	5	8	1	4
Roodborst	12	13	14	8	4	2	2	3	2	10	31
Merel	13	9	12	10	5	11	7	5	5	4	13
Zanglijster	4	2	-	-	-	1	2	1	3	1	4
Grote Lijster	-	1	-	1	-	-	-	-	-	1	1
Kleine Karekiet	23	26	23	79	106	107	1	1	-	-	-
Spotvogel	3	4	1	2	2	1	9	4	5	1	-
Tuinfluit	17	10	12	11	11	14	15	15	16	2	5
Zwartkop	19	20	17	7	9	5	10	11	8	2	18
Tjiftjaf	17	14	18	17	13	20	13	13	11	11	26
Fitis	11	8	9	5	2	3	1	-	1	11	38
Gr. Vliegenvanger	2	1	3	-	-	2	2	-	1	-	-
Goudhaantje	1	1	3	1	1	1	-	-	-	14	37
Staartmees	4	3	5	5	2	4	2	1	1	1	3
Matkop	6	7	5	4	-	3	-	-	-	2	8
Kuifmees	4	5	6	2	1	-	-	-	-	5	21
Zwarte Mees	1	1	2	1	-	-	-	-	-	-	13
Pimpelmees	12	9	9	6	5	5	3	-	6	1	8
Koolmees	20	10	14	8	7	8	6	1	4	9	32
Boomkruiper	7	8	6	3	3	1	7	4	6	1	5
Gaai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	8
Zwarte Kraai	1	1	3	-	1	-	3	7	6	4	12
Kauw	-	-	1	-	-	-	-	2	2	1	5
Spreeuw	2	3	2	1	-	-	9	3	4	1	2
Vink	21	21	24	11	10	10	12	7	11	10	56
Rietgors	2	3	2	9	8	5	-	-	-	-	-

Schaarse en zeldzame soorten

De resultaten van de
broedvogelinventarisaties van schaarse en
zeldzame soorten zijn samengevat in de

onderstaande tabellen. Op een aantal soorten
wordt een volgend hoofdstuk nader
ingegaan.

Tabel 2: Aantal paren/territoria van schaarse en zeldzame soorten op de Visvijvers en Pastoorsweijers in de periode 1993-99. Voor bepaalde soorten zijn de aantallen door verschillen in bezoekenintensiteit niet zonder meer vergelijkbaar.

Soort	Pastoorsweijers							Visvijvers						
	93	94	95	96	97	98	99	93	94	95	96	97	98	99
Dodaars	1	1	-	2	-	-	-	10	2	3	5	1	1	1
Fuut	1	2	3	3	2	3	3	7	7	10	10	8	6	10
Roerdomp	-	-	1	1	1	1	-	-	-	1	2	1	1	1
Woudaapje	-	2	2	-	-	-	-	2	1	2	-	1	-	-
Knobbelzwaan	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	1	1
Canadese Gans	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1
Nijlgans	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-
Krakeend	-	-	-	-	-	-	-	1	4	-	1	1	1	2
Slobeend	-	-	-	-	-	-	-	3	1	1	2	1	1	-
Tafeleend	-	-	-	-	-	-	-	4	1	2	5	-	-	-
Kuifeend	-	-	-	-	-	-	-	18	13	9	6	3	1	4
Waterral	-	-	1	-	-	-	-	2	-	-	2	1	-	1
Zomertortel	3	3	4	1	-	2	1	-	-	2	1	-	-	1
Bosuil	?	1	?	?	?	-	1	-	-	-	-	-	-	-
IJsvogel	1	2	2	1	-	-	1	1	1	1	-	-	1	1
Groene Specht	1	2	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Zwarte Specht	-	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-
Kleine Bonte Specht	1	1	2	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Nachtegaal	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Blauwborst	-	-	1	-	2	1	-	6	3	4	4	3	6	4
Gekr. Roodstaart	3	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Bosrietzanger	3	1	-	2	1	-	-	1	2	1	1	2	4	1
Grasmus	-	1	-	-	-	-	-	-	2	3	3	2	1	-
Bonte Vliegenvanger	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Wielewaal	2	2	3	3	-	-	1	-	1	1	1	-	-	-
Geelgors	2	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-

Tabel 3: Aantal paren/territoria van schaarse en zeldzame soorten in de Populierenlaan in 1993-95, in het bos ten westen van de Pastoorsweijers (BP) in 1998 en in het bos ten noordwesten van de Visvijvers (BV) in 1999.

Soort	Populierenlaan			BP	BV	Soort	Populierenlaan			BP	BV
	1993	1994	1995				1993	1994	1995		
Mandarijneend	-	-	-	1	1	Groene Specht	1	2	1	-	2
Havik	-	-	-	-	1	Zwarte Specht	1	-	1	1	2
Sperwer	-	-	-	1	0-1	Kleine Bonte Specht	-	-	-	-	1
Buizerd	-	-	-	-	0-1	Gekr. Roodstaart	-	-	-	1	5
Torenvalk	-	1	-	-	-	Bosrietzanger	-	-	1	-	-
Boomvalk	-	-	-	-	0-1	Grasmus	4	2	4	-	1
Scholekster	-	-	1	-	-	Vuurgoudhaan	-	-	-	3	2
Zomertortel	1	-	-	1	2	Wielewaal	2	1	1	-	-
Bosuil	-	-	-	1	1	Geelgors	-	-	-	2	8
Ransuil	-	-	-	1	1						

Soortenrijkdom en broedvogeldichtheden

Het aantal soorten varieert zowel per deelgebied als per jaar (tabel 4). De Pastoorsweijers en Visvijvers zijn, de geringe oppervlakte in ogenschouw nemend, het

soortenrijkst. Beide gebieden hebben ook verreweg de hoogste dichtheid wat het aantal territoria/paren per oppervlakte-eenheid betreft: zo'n 10 per ha. Dit heeft alles te maken met het gevarieerde biotoop.

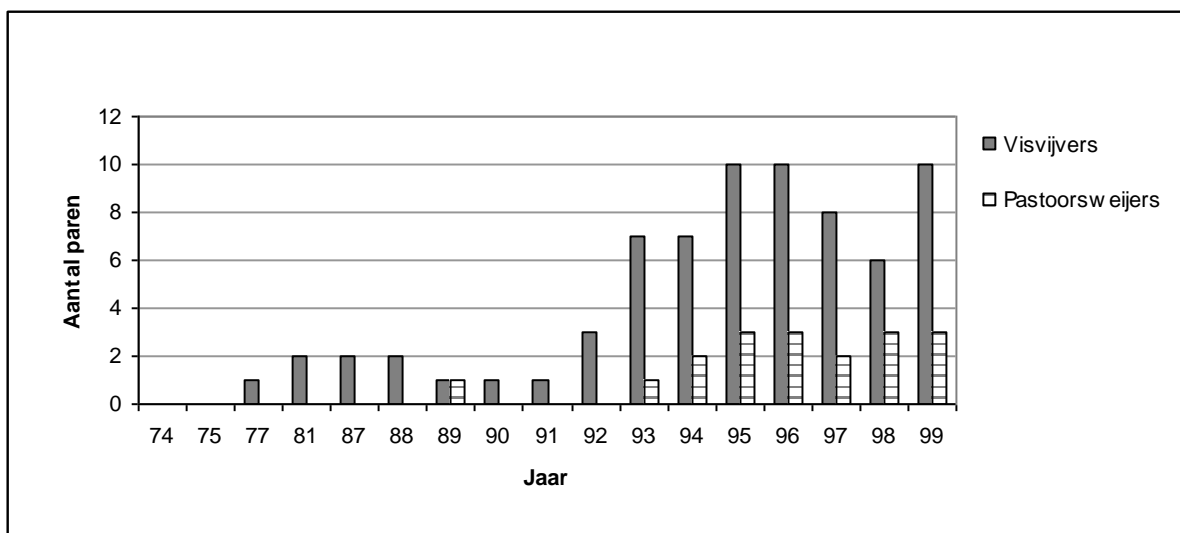
Tabel 4. Soortenrijkdom en dichtheid op de Pastoorsweijers, Visvijvers en Populierenlaan in 1993-95, in het bos ten westen van de Pastoorsweijers (BP) in 1998 en in het bos ten noordwesten van de Visvijvers (BV) in 1999.

Soort	Pastoorsweijers			Visvijvers			Populierenlaan			BP	BV
	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1998	1999
Aantal soorten	43	47	42	42	36	42	30	23	31	39	42
Aantal paren	283	253	263	333	288	326	148	107	132	125	461
Dichtheid per ha.	9.4	8.4	8.8	11.1	9.6	10.9	5.9	4.3	5.3	3.1	3.4

Bespreking van enkele broedvogels

Fuut

In de periode dat de vijvers voor de viskweek gebruikt werden kwamen er hooguit 2 paren tot broeden, ongetwijfeld een gevolg van

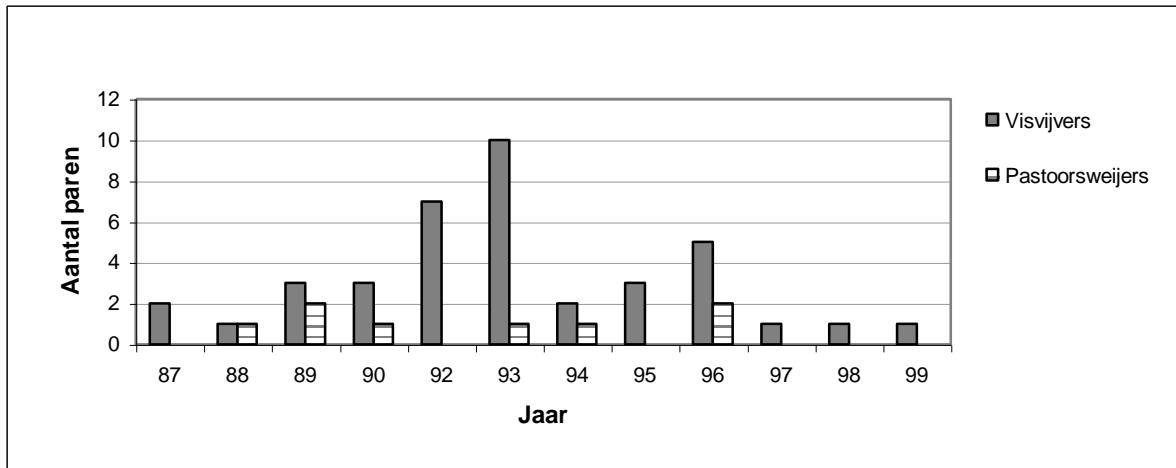
Figuur 2: Aantal Futenparen op de Visvijvers en Pastoorsweijers in goed onderzochte jaren.

directe bestrijding en/of versterking door onderhoudswerkzaamheden. In 1992, het eerste jaar dat er geen kweek plaatsvond, was het aantal al iets groter (3-4 paren). Daarna ging het snel vooruit en in 1995, 1996 en 1999 broedden er zelfs 13 paren. De gemiddelde reproductie bij de eerste broedsels varieert betrekkelijk weinig en bedroeg in 1993 2.3 (n=6), 1994 1.9 (n=8), 1995 2.2 (n=13), 1996 2.2 (n=13), 1997 2.5 (n=10), 1998 2.2 (n=9) en 1999 2.3 (n=13) jongen per paar.

Dodaars

Tot 1992 varieerde het aantal van 1 tot ongeveer 5 paren, al kunnen de werkelijke aantallen soms iets hoger geweest zijn omdat het onderzoek niet zo intensief was. Het aantal op de Visvijvers nam toe in 1992, het eerste jaar zonder viskweek, en bereikte een hoogtepunt in 1993 met 10 paren. Daarna zakte de stand in elkaar, terwijl dit niet in andere gebieden in de Kempen is vastgesteld. In 1994 en 1995 waren er 3 paren (alle op Visvijvers), in 1996 7 paren (waarvan 2 op Pastoorsweijers) en in 1997 t/m 1999 nog maar 1 paar (op Visvijvers).

Figuur 3: Aantal Dodaarterritoria op de Visvijvers en Pastoorsweijers in goed onderzochte jaren.

Roerdomp

Tot 1995 is de Roerdomp maar in twee ver uit elkaar gelegen jaren vastgesteld (1976 en 1990). Des te opmerkelijker is het dat in 1995 twee paren aanwezig waren en in 1996 zelfs drie, waarvan 1 op de Pastoorsweijers. In 1997 en 1998 waren er weer twee paren (Visvijvers 1, Pastoorsweijers 1). In 1999 werd op de Visvijvers 1 paar vastgesteld; het mannetje werd gehoord op 27 maart, 3 april en 1 juni.

Woudaapje

Het gebied is al sinds lange tijd bekend als (mogelijke) broedplaats. Betrouwbare gegevens uit de jaren voor 1992 zijn niet beschikbaar. Omdat de soort - althans in sommige jaren - zeer moeilijk vast te stellen is, is het denkbaar dat er al vele jaren Woudaapjes broeden. Volgens de SOVON-criteria waren er in 1992-95 resp. 3, 2, 3 en 4 paren aanwezig, al was de situatie in 1995 onduidelijk. In 1996 en 1998 is de soort niet vastgesteld. In 1997 werd op 5 en 12 juni een roepend mannetje op de Visvijvers gehoord. In 1998 en 1999 is het Woudaapje niet vastgesteld, maar hierbij moet worden aangetekend dat we in 1999 in de beste inventarisatieperiode (eind mei) geen tellingen hebben uitgevoerd; ook in juni zijn we toen te weinig geweest om deze lastige soort op te sporen.

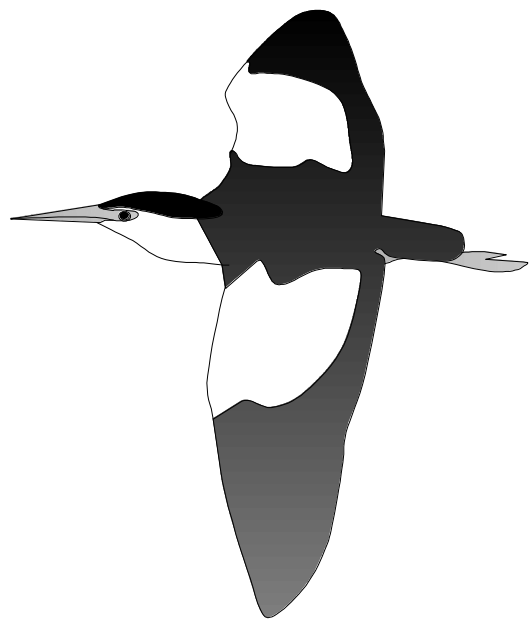
Knobbelzwaan

Tot 1991 is de Knobbelzwaan nooit als broedvogel vastgesteld. In 1991 t/m 1993 was op de Visvijvers een paar aanwezig. De soort was afwezig in 1994 en 1995. In 1996 t/m 1999 broedde er wederom een paar. In

1999 had het paar 5 pulli op 1 juni; op 16 en 24 juni waren er nog maar 3 over.

Canadese Gans

In 1996, 1997 en 1999 was een paar op de Visvijvers aanwezig, al is broeden niet met zekerheid vastgesteld. In 1999 werd het paar gezien op 3, 10 en 20 april en op 1 mei. Op 20 april waren ze aan het baltsen.

Nijlgans

In 1996 was een paar (geen jongen) op de Visvijvers aanwezig. In 1997 heeft de soort er succesvol gebroed (8 pulli). In 1998 en 1999 ontbrak de soort als broedvogel. In 1999 is twee keer een paartje gezien, namelijk op 1 mei op de weilanden aan de noordzijde van de Visvijvers en op 24 juni laag overvliegend over de Visvijvers.

Krakeend

Met uitzondering van een incidenteel geval in 1989 op de Pastoorsweijers werd deze soort tot 1993 niet als broedvogel vastgesteld. In 1993-94 waren er resp. 1 en 4 paren op de Visvijvers aanwezig, maar de soort ontbrak in 1995. In 1996 t/m 1998 zat er één paar op de Visvijvers. In 1999 waren er twee paren.

Slobeend

De Slobeend broedt sinds 1992 met 1 tot 3 paren op de Visvijvers. In 1999 ontbrak de soort.

Tafeleend

Tot 1991 kwam de soort slechts af en toe als broedvogel voor. In de jaren 1992 t/m 1996 waren er maximaal 5 paren aanwezig. De soort ontbrak in de jaren 1997 t/m 1999.

Kuifeend

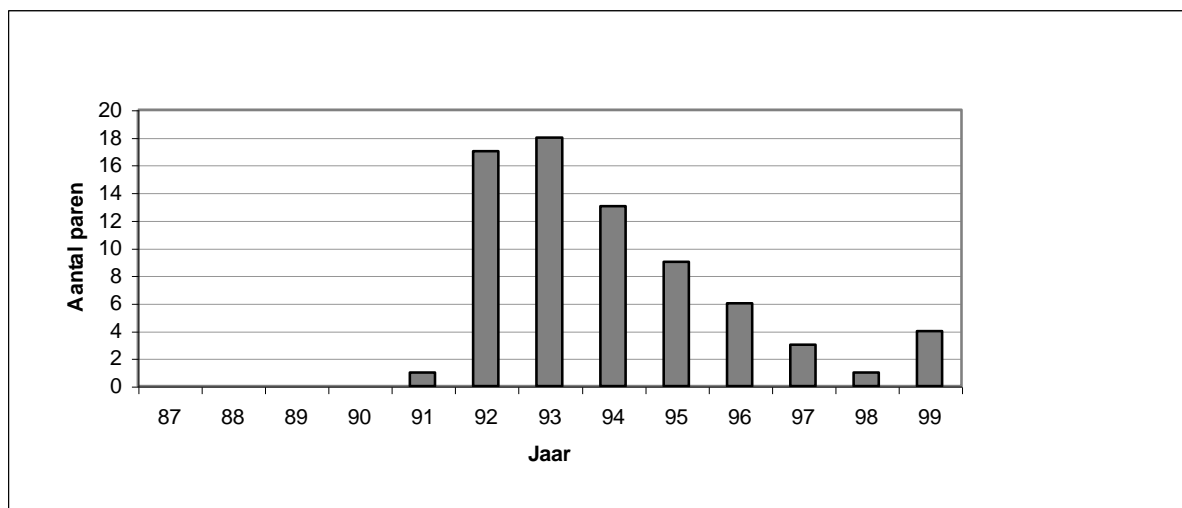
In het verleden was de soort een incidentele broedvogel met maximaal 1 paar. In 1992, het eerste jaar zonder viskweek, nam de

Waterral

In het verleden is de Waterral slechts sporadisch vastgesteld, al kan dat goed te maken hebben met het gebrek van op deze soort gerichte inventarisatiebezoeken. In de periode 1990 t/m 1999 is de soort vastgesteld in 1991 (1 Pastoorsweijers, 1 Visvijvers), 1993 (2 Visvijvers), 1995 (1 Pastoorsweijers), 1996 (2 Visvijvers), 1997 (1 Visvijvers) en 1999 (1 Visvijvers).

IJsvogel

Van oudsher is de Maaij een bekend broedgebied van de IJsvogel. Tot 1994 werden 1-2 paren vastgesteld, maar het is goed mogelijk dat er binnen het onderzoeksgebied af en toe meer zaten. In 1994 werden bij de Pastoorsweijers twee bewoonde nesten gevonden: één in een overhellende wortelkruit en één in een steile wand van de Beekloop. In 1995 was het nest in de wortelkruit wederom bewoond. Enkele meters van het nest uit 1994 in de steile Beekloop-oever zat een tweede paar.

Figuur 4: Aantal Kuifeendparen op de Visvijvers in goed onderzochte jaren.

Kuifeend op de Visvijvers spectaculair toe tot 17 paren. Ook het broedsucces was dat jaar goed. Het jaar erop waren er ongeveer evenveel paren (18), maar het broedsucces was aanmerkelijk lager. In 1994 nam het aantal paren af tot 13 en werd er geen enkel vrouwtje met jongen vastgesteld. De afname zette door in 1995 toen 9 paren vastgesteld werden en bij slechts 1 vrouwtje werden jongen waargenomen. In 1996 waren 6 paren aanwezig, in 1997 3, in 1998 1 en in 1999 4; in deze jaren zijn geen jongen waargenomen.

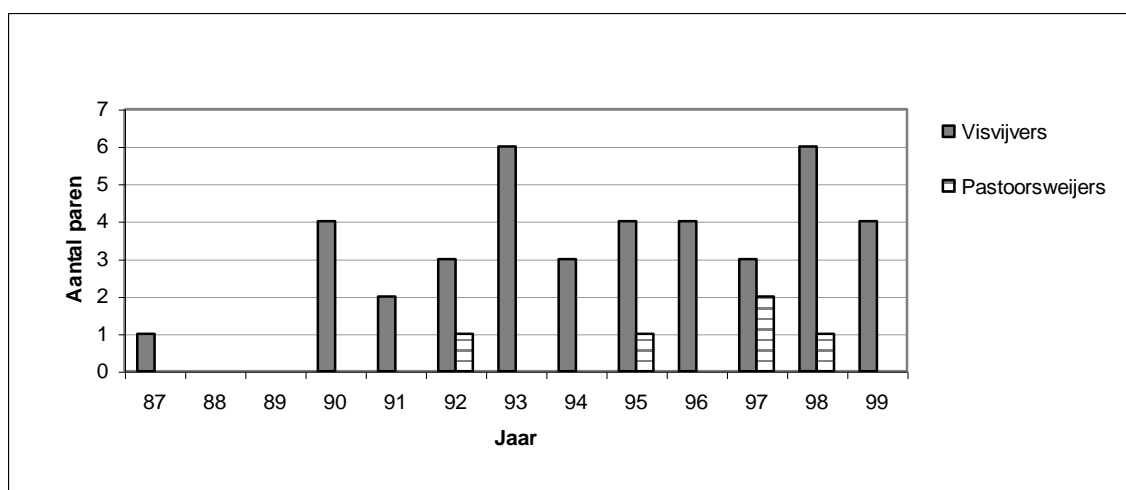
Bovendien werd na lang zoeken een bewoond nest op de Visvijvers gevonden. In 1996 is een paar vastgesteld op de Pastoorsweijers, maar een met zekerheid bewoond nest is toen niet gevonden. In 1997 is de soort geen enkele keer waargenomen; de IJsvogel was toen overigens in heel Nederland een zeldzame verschijning na de strenge vorstperiode in de voorafgaande winter. In 1998 is de soort in april, mei en juni gezien op de Visvijvers; er zijn in dat jaar geen pogingen gedaan om het nest te vinden. In 1999 was de wortelkruit bij de Pastoorsweijers weer bewoond. Op 27 maart kwam een vogel uit de nestpijp gevlogen en

de nestingang lag vol witte poep. De gehele zomer werden regelmatig IJsvogels op en bij de Pastoorsweijers gezien. Ook op de Visvijvers waren voortdurend 1-2 IJsvogels aanwezig en op 14 maart en 10 april waren de vogels aan het baltsen. Op 27 maart werden twee verse maar ondiepe (30 cm.) nestpijpen gevonden die helaas nadien niet meer gecontroleerd zijn.

Blauwborst

Tot 1990 werd de Blauwborst in ongeveer de helft van de onderzoeksjaren met één paar vastgesteld, al is niet uit te sluiten dat zowel het aantal jaren als paren iets groter was. Daarna was de soort op de Visvijvers ieder jaar present in aantallen die varieerden van 2 tot 6 paren. Op de Pastoorsweijers komt de soort sinds 1995 onregelmatig voor. Aan de oostzijde van de Pastoorsweijers liggen akkers en weilanden met enkele ruig met riet begroeide sloten. In 1995 en 1999 was hier 1 paar aanwezig en in 1998 2 paren.

Figuur 5: Aantal Blauwborstterritoria op de Visvijvers en Pastoorsweijers in goed onderzochte jaren.

Literatuur

VAN DIJK A.J. 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken - handleiding Broedvogel Monitoring Project. SOVON, Beek-Ubbergen.

HEIJNEN T. 1994. Broedvogelinventarisatie Pastoorsweijers en Visvijvers Bergeijk 1993. VWG De Kempen, Veldhoven. 19 pp. & bijlage.

HEIJNEN T. 1995a. Broedvogelinventarisatie Pastoorsweijers en Visvijvers Bergeijk 1994. VWG De Kempen, Veldhoven. 10 pp. & bijlage.

HEIJNEN T. 1995b. Broedvogelinventarisatie De Maaij (Bergeijk) 1995, met een samenvatting over de voorgaande jaren. VWG De Kempen, Veldhoven. 39 pp. & bijlage.

HEIJNEN T. 1999. Broedvogelinventarisatie De Maaij (Bergeijk) 1996-1998. VWG De Kempen, Veldhoven. 13 pp. & bijlage.

HEIJNEN T. 1999. Broedvogelinventarisatie De Maaij (Bergeijk) 1999. VWG De Kempen, Veldhoven. 10 pp. & bijlage.

VOGELWERKGROEP IVN BERGEIJK/EERSEL 1998. Broedvogels in en om De Pastoorsweijer. IVN Bergeijk/Eersel.

VOGELWERKGROEP IVN BERGEIJK/EERSEL 1999. Broedvogelkartering "De Maaij". IVN Bergeijk/Eersel.

Natuurontwikkelingsproject Ekkersweijer

Peer Busink

Hoe het opzetten van een project voor een kunstmatige broedgelegenheid voor Oeverzwaluwen annex vleermuizenkelder verlopen is. Wat er daarna bij het onderhoud nog kwam kijken. en iets van de resultaten.

In den beginne

Het gebied dat nu ingeklemd ligt tussen het Wilhelminakanaal en de autosnelweg A58 ten noorden van Eindhoven heeft de laatste drie decennia een totale metamorfose ondergaan. Eind vijftiger jaren werd dit gebied door mij als lagere-schooljongen al "geïventariseerd". Dit inventariseren bestond uit nesten zoeken en vlinders vangen.

Om in het gebied te komen, fietsten we toen vanuit de bebouwde kom van Eindhoven ter hoogte van de Hendrik de Keijserlaan al direct over slingerende wegen langs boerderijen richting Son. Overal stonden knotwilgen die door ons nogal eens met succes geïnspecteerd werden op Steenuil. Uiteindelijk, fietsverstoppend en lopend door weilanden, konden we het gebied, behorende aan de steenfabriek, die langs het Wilhelminakanaal lag, bereiken.

Het was een moerasbos omringd door weilanden en bestond uit oude leemkuilen, die omzoomd waren met riet, populieren en wilgen. De naam van dit bos was voor ons bekend als "De Rimboe". Het was ten strengste verboden om dit bos te betreden. Dat gaf ons een extra stimulans om dat tòch te doen.

In de leemkuilen troffen we veel salamanders aan en zagen nogal eens een Snoek staan die vakkundig door ons gestrikt werd. We zijn toen ook Boomkickers tegengekomen, die werden door ons met rust gelaten omdat we al wisten dat ze niet veel voorkwamen.

Van vogels weet ik dat er Zwarte Sterns op de oevers van een schiereilandje (dus gewoon op het droge) gebroed hebben, verder broedden er IJsvogels, Dodaarzen, karekieten en aan de rand tegen de kanaaldijk Putters en minstens éénmaal een Grauwe Klauwier. Langs het kanaal broedden, in afgekalfde oevers, Oeverzwaluwen. Uit betrouwbare bron heb ik veel later gehoord dat in deze streek na de oorlog ook de Das voorkwam en dat er zelfs één keer met zekerheid een Visotter gezien was.

Een kwart eeuw later

Ik ben het gebied lange tijd uit het oog verloren. In de zeventiger jaren bezocht ik het gebied weer. Inmiddels was mijn natuurbeleving geëvolueerd naar een meer "dienende" i.p.v. een "consumerende".

In dit gebied was men inmiddels begonnen met zandwinning, onder andere voor de aanleg van de nieuwe autosnelweg. Door dit graven, waren verschillende zandbergen ontstaan rondom een grote waterplas (de latere visplas Ekkersweijer). In één zandberg huisde een hele grote kolonie

Oeverzwaluwen. Maar dat was toen niet zo bijzonder in de Kempen, je zag ze hier wel meer. Ze werden daarom niet geteld.

Verder broedde er op de kale afgegraven vlaktes de Kleine Plevier. Dit nieuwe plassegebied werd ook goed bezocht door steltlopers. Eens zag ik bij een plas twee Oeverlopers die na een paar dagen nog steeds aan het baltsen waren. Ik hoopte op een primeur in Zuidoost-Brabant, maar dat is er niet van gekomen.

Het hele gebied was inmiddels rigoureuus op de schop gegaan. Traditionele soorten waren verdwenen, nieuwe soorten waren gekomen.

De aanzet.

Midden tachtiger jaren werden in dit gebied geen Oeverzwaluwen meer gesignaleerd. In eerste instantie verontrustte dat niemand. Zoiets kan toch gebeuren wanneer een vogelsoort opportunistisch is en gebruik maakt van een sterk dynamische plaats om te broeden.

Aan het einde van het volgende broedseizoen bemerkte men echter dat de afname in Nederland structureel werd. Men constateerde dat de teruggang toch wel dramatisch was en wel van ruim 20.000 broedparen in de jaren zestig tot ± 3.000 in 1984. Men vreesde zelfs dat de Oeverzwaluw voor Nederland verloren zou gaan.

In de jaren hierna zijn verder geen broedgevallen van de Oeverzwaluw in de Kempen meer waargenomen. Totdat in 1986

weer sinds enige jaren enkele exemplaren boven de zandhopen van het huidige Ekkersweijer werden gezien. Nesten werden toen niet gevonden.

Het jaar daarop vlogen er weer boven dit gebied rond. Na enig zoeken bleek dat er een kolonie van vier paartjes was. In 1988 had de kolonie zich uitgebreid tot 11 paartjes. Ze zaten in een zandberg die de eerste tijd onaangeroerd zou blijven.

Weer een jaar later zaten er twee kolonies. Eén kolonie zat boven in een berg zwart zand. Die bestond uit 10 nestholten. Later werden deze nestholten aan het zicht onttrokken door opschietende vegetatie, iets ongewoons voor oeverzwaluwen. De voerende ouders moesten zich eerst door het hoge gras heen wurmen om hun holen binnen te komen, hetgeen een raar gezicht was. Ik heb de hoofduitvoerder aldaar van Rijkswaterstaat meteen op de hoogte gesteld van beide broedkolonies. Ik verzocht hem om het zand waarin ze broedden voorlopig niet te gebruiken, wat ook zo gebeurde. De eerste aanzet tot bescherming van de Oeverzwaluw in deze regio was een feit.

In 1990 bevond zich in een zandwand een kolonie bestaande uit 61 bewoonde nestholten. Ook deze kolonie werd voor werkzaamheden gespaard. (N.B. Toen werden de tweede broedsels niet geteld. Het totale aantal broedsels zal daarom in de jaren tot en met 1990 groter geweest zijn)

Na deze vier jaren van rekolonisatie, was dit gebied nu structureel belangrijk geworden met broedgelegenheid voor de Oeverzwaluw. Destijds was het de enige bekende plek waar de Oeverzwaluw in Zuidoost-Brabant broedde!

Plannen

Inmiddels waren er plannen om dit gebied in 1990 op te leveren als een recreatieplas (het huidige Aquabest). De autosnelweg zou dan klaar zijn. Er zou geen zand meer nodig zijn, waardoor het hele terrein geëgaliseerd zou worden.

Ik vond het dan ook erg zinvol om een poging te ondernemen om hier een blijvende broedmogelijkheid voor deze vogels te creëren. Op een ledenvergadering van Vogelwerkgroep De Kempen heb ik dit idee uiteengezet en iedereen was er mee eens dat namens de VWG het plan verder uitgewerkt zou gaan worden.

Een eerste verzoek tot de aanleg van een oeverzwaluwwand aan het toen nog in te

richten Aquabest werd afgewezen. De reden hiervoor was dat de toenmalige directie vreesde voor schadeclaims wanneer bezoekers (enige honderdduizenden per seizoen verwacht) de broedlocatie zouden beschadigen.

Een andere optie werd toen aangedragen namelijk een oeverzwaluwwand te bouwen aan de oevers van de visplas Ekkersweijer. Dit gebied zou als tegenhanger van Aquabest (voor actieve recreatie), ingericht worden als een passief recreatiegebied.

Het plan werd wederom ingediend en de gemeente Eindhoven (destijds beheerder van het gebied) vond het nu wel een aardig plan. Een afspraak met een gemeenteambtenaar werd vlug gemaakt. De bewuste man sprak tot mijn verbazing in het meervoud, hij had het steeds over twee in plaats van één oeverzwaluwwand. Ik heb de man maar niet tegengesproken omdat ik de ornithologische meerwaarde van twee wanden in dit gebied wel inzag. We hebben toen twee locaties uitgekozen.

Verdere concretisering.

Het was inmiddels mei 1990 geworden, tevens het laatste jaar dat Oeverzwaluwen in de zandwanden van dit zandwinningsproject zouden kunnen broeden. Wanneer men ze wilde behouden dan moest een nieuwe broedgelegenheid gerealiseerd worden vóór het volgende broedseizoen.

Een kostenplaatje werd gemaakt. Private en publieke organisaties werden aangeschreven voor subsidie. Menige vergadering moest in korte tijd belegd worden zoals met de gemeente Eindhoven (de beheerder van dit gebied), de hengelsportvereniging (de huurder van de plas), de gemeente Son en Breugel (de eigenaar van de grond), de Agglomeratie Eindhoven (regiobestuur) en met de fa. Kwinten (de uitvoerders van het zandwinningsproject). Eerst afzonderlijk, daarna in combinatie met verschillende instellingen.

Tussen de bedrijven door werd een ontwerp gemaakt, dat gebaseerd was op de gedachte dat wanneer de wanden "zo hoog en zo breed mogelijk" werden, de kans op slagen het grootst zou zijn. Omdat het benodigde zand een hoge kostenpost werd, ontstond het idee om de kern van de zandbulten (enkele honderden kubieke meters) te vervangen door grond van mindere kwaliteit (bijv. zwart zand).

In die tijd was het bekend dat ergens in de provincie Utrecht in een geluidswal een

onderkomen voor vleermuizen was aangebracht. Om dit idee te realiseren in een relatief korte en lage zandwand leek mij technisch en budgettair gezien niet haalbaar. Totdat ik in die tijd met de fiets over het opengebroken Lodewijk Napoleonplein moest zigzaggen. Men was daar bezig met het aanleggen van een nieuw rioolnet. Men gebruikte hiervoor o.a. rioolelementen van twee meter breed en twee meter hoog. De combinatie rioolelementen-vleermuiskelder werd snel gemaakt en de verwachting was dat de gemeente Eindhoven wel ergens oude of afgekeurde rioolelementen had liggen. Dit laatste viel tegen. Tenslotte heeft een bedrijf uit West-Brabant acht tweedehands elementen van verschillende afmetingen uit diverse plaatsen in Nederland bij elkaar kunnen sprokkelen en tegen een schappelijke prijs kunnen leveren.

De uitvoering

De tijd drong en het langzaam draaien van ambtelijke molens (vooral de Eindhovense) is dan een extra handicap. Maar door steeds beleefd te blijven en lichtelijk aandringen dat de tijdnood intussen wel echt gigantisch groot geworden was, kon begin oktober 1990 begonnen worden met de uitvoering. Het laatste werk in dit zandwinningsproject, van de toen nog net aanwezige graafmachines van de fa. Kwinten, was het aanvoeren van zand voor de beide oeverwaluwanden. Eerst werden de acht betonnen rioolelementen van 1,5 meter lang, 2 meter breed en variërend van 1,25 tot 2 meter hoog, op grondwaterniveau achterelkaar geplaatst. Hier overheen werd ± 650 m³ zand gestort. Een paar dagen later werd het zand voor de tweede zandwand gestort. Hiervoor was ± 380 m³ zand nodig.

Intussen had de fa. Kwinten besloten om het zand gratis ter beschikking te stellen, alleen de werkzaamheden moesten betaald worden. De grote wand (met vleermuiskelder) werd ± 4 meter hoog en 25 meter lang. De andere wand werd ± 3 meter hoog en 22 meter lang. Beide oeverwaluwanden zijn door het graven van een diepe sloot moeilijk toegankelijk gemaakt om ongewenst bezoek tegen te gaan. Beide wanden liggen hierdoor op een "eilandje".

Handwerk

Na het grote materieel begon nu het Handwerk. Om het zand de kans te geven om in te klinken, konden we pas in maart 1991

beginnen aan het met de schop recht afsteken van beide wanden. Het warme weer zorgde ervoor dat al vrij snel het leemhoudende zand in een harde "ondoordringbare" wand veranderde (een gegeven paard....). Het risico bestond dat de weerstand van deze harde wand voor oeverwaluwspootjes zo groot was, dat ze de wand niet zouden accepteren. Daarom werden met de grondboor horizontale gaten in de wand geboord van $\pm 1,2$ meter diep. Deze gaten werden weer opgevuld met mager geel zand. Nu maar wachten of deze opgevulde "gatenkaas" door de Oeverwaluwen geaccepteerd zal worden.

1991

De continuïteit werd bewaard.

En waarachtig, het was meteen raak. Eind april 1991 werd gezien dat de eerste waluwen hun gekozen plekje op de wand aan het uitkrabben waren. En dit aan beide wanden!

Alleen de opgevulde gaten werden uitgekrabd. Toch een goed idee geweest! Opvallend was dat bij de grote wand de Oeverwaluwen niet schuw waren en de mensen die op het pad stonden te kijken gewoon genegeerd werden.

Door het droge voorjaar en door de grondwater aanzuigende werking van de grote plas Aquabest was het grondwater zover gezakt dat de sloten rondom de wanden spoedig droog kwamen te staan. Hierdoor werd het makkelijk voor nieuwsgierigen om bij de wanden te komen. De broedpogingen aan de "grote" wand gingen daardoor verloren, want nestgaten werden door onbekenden dichtgestopt. Andere nestgaten werden zelfs uitgegraven. Eén nestgang is waarschijnlijk door hen over het hoofd gezien. Het paartje van dit nest was wel uitermate schuw geworden. Ze kwamen pas bij hun nest, wanneer je er een heel eind vanaf stond. In plaats dat ze enkele malen voor hun nestgangen cirkelden alvorens binnen te vliegen, lieten ze zich nu pardoes hoog uit de lucht vallen en gingen zo vlug mogelijk hun nestgang binnen. De andere wand werd later in het broedseizoen ook "vereerd" met zulk een ongewenst bezoek. Bij één van de controles bleek dat twee bezette nestgaten waren "verdwenen". Bij nadere inspectie door de kijker was te zien dat er in elke gang een

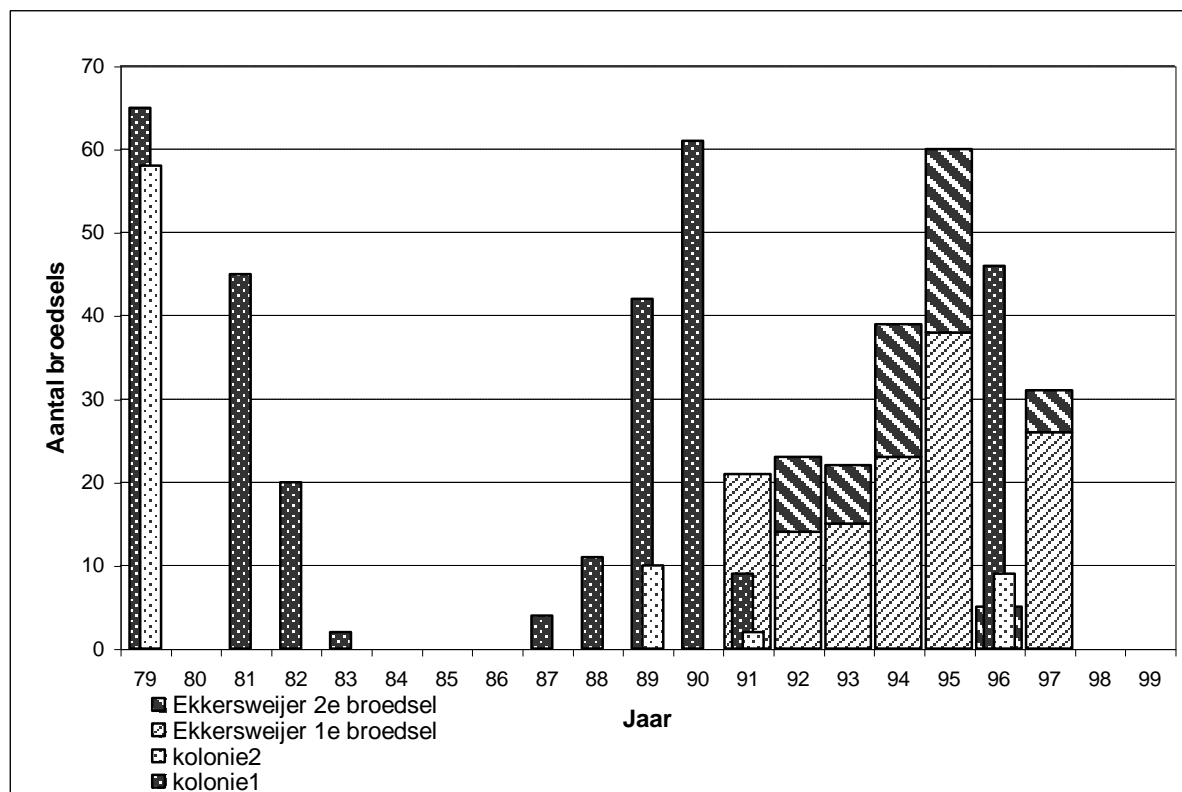

prop blauwe klei gestopt was. Toen de kleipropen verwijderd werden, werd bij één gat een Oeverzwaluw versuft aangetroffen. Bij latere controles zijn bij deze gaten geen

en educatie voor wandelaars in dit gebied, maar zeker ook voor de sociale controle.

Vleermuiskelder.

Figuur 1: Jaarlijks aantal broedparen c.q. broedsels van Oeverzwaluwen in het gebied Ekkersweijer en omgeving 1979-1999.

Opmerkingen:

1. Voor 1979 kwam de Oeverzwaluw in "grote" kolonies voor in een steile wand langs de Boschdijk en later in de zandhopen bij de aanleg van de visplas Ekkersweijer (aantallen zijn niet bekend).
2. In 1980 hebben Oeverzwaluwen in het gebied gebroed, er is toen niet geteld.
3. In 1983 is misschien een tweede kolonie geweest.
4. Van 1984 t/m 1986 is de Oeverzwaluw als broedvogel in het gebied afwezig geweest.
5. Van 1987 t/m 1991 is hier de enige broedlocatie in Zuidoost-Brabant geweest.
6. In 1991 hebben ze voor het eerst gebroed in de twee wanden die door de VWG de Kempen zijn aangelegd. In een achtergebleven zandhoop langs de Boschdijk werden 9 broedparen geteld.
7. Vanaf 1992 hebben ze alleen in de "kleine" wand gebroed. Sindsdien is er ook een onderscheid gemaakt tussen 1e en 2e broedsels.
8. Vanaf 1992 zijn ook op andere plaatsen in Zuidoost-Brabant broedkolonies waargenomen.
9. In 1993 hebben ze voor het eerst gebroed in de gemetselde wand.
10. In 1996 bevond zich in een zanddepot aan de Castiliëlaan twee kolonies, de één bestond uit 46 broedsels, de ander uit 9 (zie gestippelde kolommen in grafiek).

Gegevens: E. van Asseldonk, P. Busink, T. Geurts, B. Jacobs, G. Nas, W. Veenhuizen en G. Vink.

oeverzwaluw-activiteiten meer waargenomen. Door deze ongewenste bezoeken is het idee ontstaan om aan de overkant van de "kleine" wand een observatieplaats te maken. In eerste instantie bedoeld voor natuurbeleving

Nadat het zand was aangevoerd en de wanden eind maart gemodelleerd waren tot steile wanden, werd de kelder vleermuisvriendelijk ingericht. In het plafond werden wegkruipmogelijkheden aangebracht.

Zoals bekend kruipen de meeste overwinterende vleermuizen meestal weg in spleten en kieren.

De ingang werd afgesloten met een stalen buitendeur met boven een invliegopening voor vleermuizen en onderin een inkruipmogelijkheid voor amfibieën. Er werd nog een tweede deur geplaatst om een gunstiger binnenklimaat te krijgen. Door een uitgezaagde "brievbus" in deze deur konden vleermuizen in- en uitvliegen. Voor de ingang van de kelder (die aan de achterkant van de "grote" wand ligt en daardoor vanaf het pad niet te zien is) werd een amfibiepoel gegraven. Deze waterpartij moest tevens een barrière voor nieuwsgierigen zijn, die bij de kelder wilden komen. De amfibiepoel en de kelderingang werden door een zandwal van opzij aan het oog onttrokken.

Op de vloer van de vleermuiskelder werden vloerstenen gestapeld om wegkruipruimtes te creëren voor amfibieën.

Later is gebleken dat de kelder een overwinteringsplaats was geworden voor vleermuizen (Grootoor), amfibieën (zes soorten waaronder de Kamsalamander), insecten en mogelijk tijdens lange ijsperiodes voor de IJsvogel.

1992

Zorgen om de "grote" wand.

In maart 1992 werd weer begonnen met het gereedmaken van de oeverzwaluwwallen. Door bezoek van jeugd in de voorafgaande herfstvakantie was de grote wand gedeeltelijk ingestort. We hebben de voorkant van de wand zo goed mogelijk steil gemaakt en opnieuw gaten geboord. De kleine wand was in betere conditie maar toch werd duidelijk dat erosie een snellere afkalving veroorzaakt dan eerder was ingeschat. Ook in deze wand werden nieuwe gaten geboord en de oude gebruikte gaten van vorig jaar weer uitgeboord. De gaten werden opgevuld met vers zand. In dit tweede broedseizoen werd de "kleine" wand weer door Oeverzwaluwen als broedplaats geaccepteerd. Bij de "grote" wand zijn geen graafpogingen waargenomen, men heeft ze wel voor de wand heen en weer zien vliegen. De vernielingen van de nestgangen in het vorige jaar eisten nu waarschijnlijk hun tol. Achter de "grote" wand werd regelmatig een IJsvogel waargenomen. Later bij een bezoek aan de kelder is in een wand tussen twee stenen van

de verzonken ingang een uitgegraven holletje gevonden dat nogal rook. Een IJsvogel alarmeerde. Maar weer meteen weggegaan. Weer later zijn in het gebied jonge IJsvogels waargenomen.

Om meer bekendheid en betrokkenheid bij het publiek te krijgen, werden via de krant de mensen uitgenodigd om aan een excursie deel te nemen. De tijd voor deze excursie werd gepland in de tijd dat de Oeverzwaluwen grote jongen hadden, die dan in de openingen van de nestgangen met een telescoop tot in details te zien waren. Op de eerste excursie waren 48 belangstellenden afgekomen, die het voeren van de jongen prachtig hebben kunnen waarnemen. Ook in latere jaren werd zo'n excursie gehouden.

1993 Kiezen voor kunstmatig

In de voorgaande broedseizoenen hadden de wanden hun bestaansrecht bewezen. Maar omdat de erosie zijn afbrekende werk met rasse schreden bleef doorzetten, werd het gewenst om een structurele oplossing te zoeken. Bij Uden had de plaatselijke vogelwerkgroep intussen bij de zandafgraving Hemelrijk een kunstmatige oeverzwaluwwand gemetseld, naar een Duits idee. Deze gemetselde wand was de eerste in Nederland en ze hadden er meteen succes mee.

Na een bezoek daaraan werd dat idee grotendeels overgenomen en werd een ontwerp gemaakt voor onze situatie. Bij het Rijk konden we weer subsidie krijgen, zij het moeilijker.

Omdat er die winter nogal erg veel neerslag was gevallen, kon men niet met zwaar materieel bij de wanden komen. De planning was om in februari (na de vorstperiode) te beginnen met metselen. Echter de zwaarbeladen vrachtauto kon pas in maart nog slechts in de buurt van de wand komen om de stenen te lossen. De 750 betonstenen (25 kg per stuk) moesten toen enkele honderden meters met de kruiwagen vervoerd worden om ze op de juiste plaats te krijgen.

Met een klein ploegje mensen is er op zaterdag, vakantiedagen en in de avonden hard gewerkt om de wand zo vlug mogelijk op te bouwen. In de bovenste zes lagen werd om de steen een ruimte opengelaten waar later de opening van de nestgang moest komen.

Toen we op 15 april ! met de laatste laag stenen bezig waren, cirkelden al

Oeverzwaluwen boven onze hoofden. We vreesden toen dat de stenen wand dat jaar alleen de functie zou hebben van "zand-tegenhouder" en dat de continuïteit van de broedplaats verbroken zou zijn. Op 19 april was de eerste muur af.

We vonden dat we het bouw materiaal voor de andere wand niet zo langs het wandelpad konden laten liggen. Daarom besloten we om direct aan de tweede wand te beginnen. Op 19 mei hadden we de klus daar geklaard. Natuurlijk te laat voor het eerste broedsel, maar misschien nog goed voor een tweede. Aangenaam verrast waren de bouwers van de wand dat op 24 april de eerste zwaluwen tegen de "kleine" wand aankleefden. De nieuwe nestopeningen werden gevonden en spoedig daarna uitgekrabd, de continuïteit bleef toch gehandhaafd! En nu maar hopen dat door harde of langdurige regens de nestholten niet door inklinking achter de stenen wand zouden wegzakken.

Rampzalige gevolgen

Rondom de kerst van dat jaar werd Nederland geteisterd door extreem veel neerslag. De overstromingen van Limburgse dorpen langs de Maas werden veelvuldig op de tv getoond.

Echte grote rampen bleven daar gelukkig uit, echter niet op Ekkersweijer. Door het nog niet voldoende ingeklonken zand werd zoveel water opgezogen dat de druk tegen de

wand te groot geworden was. De gemetselde wand werd volledig weggeduwd en bleef in honderden brokstukken voor de zandberg liggen. De "grote" wand hing gevaarlijk voorover en vertoonde scheuren waar een mannenhand makkelijk in kon verdwijnen.

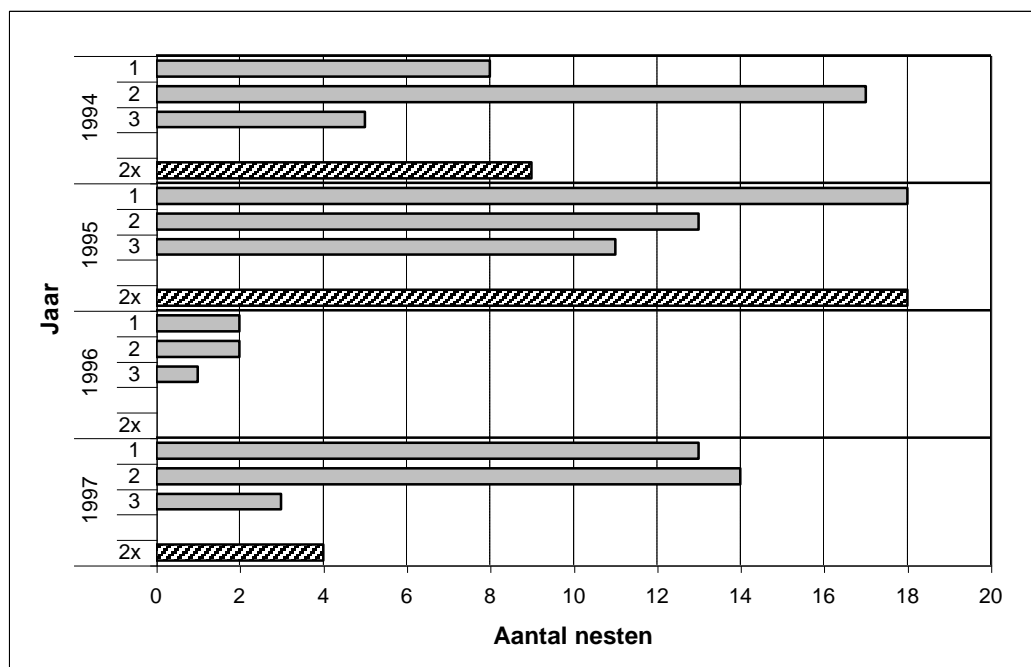
1994 De herbouw.

Na het uithuilen werden meteen maatregelen genomen om met de herbouw te beginnen, want over enkele maanden zouden ze d'r weer zijn. Nieuwe plannen werden gemaakt en subsidie aangevraagd. Men toonde begrip. Er werden nu wel extra verstevigde constructie-onderdelen voor de nieuwe wand ontworpen. De belangrijkste aanpassingen waren de drie grote L-vormige stalen staanders (van U-profiel). Op de horizontale gedeeltes werd de betonnen vloer gestort. De verticale staanders werden met elkaar verbonden. Door deze verandering zou het eventueel naar voren kantelen van de wand niet meer mogelijk zijn. Ook werd besloten om de wand met twee steenlagen te verlagen om het gewicht van de wand kleiner te maken. Ook de "grote" wand werd later met twee lagen verlaagd.

Echter de aanvoer van het materieel voor de "kleine" wand ondervond nu dezelfde moeilijkheden als het jaar daarvoor. De met water verzadigde grond kon geen vrachtwagen dragen.

Pas begin maart was het mogelijk om de betonwagens te laten komen om de betonvloer te storten en de vrachtwagen om de nieuwe

Figuur 2: Aantal bewoonde nesten per horizontale laag bij de "kleine" wand in de jaren 1994 tot en met 1997. 1 is de bovenste laag, 2 de op een na bovenste enz. Het is duidelijk dat de bovenste twee lagen de voorkeur genieten. Er waren 6 lagen beschikbaar. 2x: aantal nesten waar voor het tweede broedsel dezelfde nestholte is gebruikt als voor het eerste broedsel, los van de gekozen laag. Gegevens: P. Busink en G. Nas.

stenen bij de wand af te zetten. Ongeveer een maand later was de nieuwe wand weer een feit.

De wand werd nu links en rechts ook uitgebreid met twee (kleine) ijsvogelwandjes. Verder werden aan de rand van de wand bij de eerste stenen enkele permanente holtes aangebracht voor een "je-weet-maar-nooit" functie. De wand was op 6 april af, enkele dagen daarna hingen de eerste Oeverzwaluwen er alweer tegen. Dus weer net op tijd!

De observatieplaats had inmiddels zijn functie voor natuurbeleving ruimschoots bewezen. Daarom werd deze plaats voorzien van een zandwal, die het geluid van de drukke achterliggende autoweg moest tegenhouden. Tevens werden twee bankjes geplaatst en werd de observatieplaats zodanig ingericht dat deze ook toegankelijk was voor invalidenwagens. Want in de directe omgeving zijn verschillende instellingen waar lichamelijk gehandicapte mensen verblijven. Ook werd een kastje geplaatst dat voorzien was van een actueel vogelinformatieblaadje.

1995 Weer extra werk.

Voor de trouwe medewerkers van dit project is het traditie geworden om op de laatste zaterdag van maart de oeverzwaluwwand te prepareren voor het nieuwe broedseizoen. Tenminste wanneer onverhoopte calamiteiten dit toelaten. Bij de wand aangekomen, bleek dat de afdeling Groenvoorziening van de gemeente Eindhoven in hun grote wijsheid besloten had om alle bomen en struiken tussen het wandelpad en de wand te kappen. Waarom? "Om de zoveel tijd moet er gekapt worden volgens Het Plan en dat doen we al heel lang zo", was hun verweer.

Bij de herbouw was voor de stevigheid, in de wand een flauwe ronding naar binnen gemaakt. Zo konden wandelaars nu op ca. acht meter van de zijkant, ongehinderd naar de wand kijken. Dit zou waarschijnlijk voor Oeverzwaluwen vooral in het begin een (te) grote verstoring kunnen geven. Vanaf de observatieplaats kon je zonder enige moeite de wandelaars aan de overkant van de visplas enkele honderden meters volgen, en zij konden ongehinderd de observeerder zien.

Er werd een aantal grote palen met een flinke rol prikkeldraad gekocht, op kosten van de Groenvoorziening en we hebben zelf langs

het wandelpad een afrastering van ca. twee meter hoog en 50 meter lang aangebracht. De beide einden van deze afrastering eindigden enkele meters in het water en de onderste draden hadden zo'n afstand van elkaar dat geen hond er fatsoenlijk onderdoor kon.

Van tevoren werden elders tientallen elzen uitgestoken en hier op strategische plaatsen weer herplant. Vaak is het in de natuur belangrijk om niet op te vallen. Zo ook voor deze afrastering, die is dan ook op het laatst "woudgroen" geverfd.

Ook nu was de voldoening weer groot dat de Oeverzwaluwen ondanks de sterk gereduceerde camouflage achter de wand, deze toch weer uitgekozen hadden om een nieuwe generatie te verwekken.

Later is gebleken dat dit het begin was van een heel goed broedseizoen. Opvallend was wel dat de nestkeuze zich concentreerde in het gedeelte van de wand dat het verst verwijderd was van het meest weggekapt deel. Ook een Koolmees heeft in deze wand twee broedsels (in hetzelfde gat) grootgebracht.

IJsvogels

In het deel van de wand dat voor een IJsvogel bestemd was, werd regelmatig een IJsvogel gezien. Door het opschietende riet voor dit deel van de wand werd het precieze gebeuren aan het oog onttrokken. Bij latere inspectie van dit ijsvogelwandje was hier een gat uitgekrabd van ± 45 cm diepte. Er kon niet geconstateerd worden of hier in gebroed was. Omdat in het hele gebied regelmatig IJsvogels werden gezien (één maal 3 ex bij elkaar) en door de ervaring bij de kelderingang, werd achter de "grote" oeverzwaluwwand op een strategische plaats en volkomen uit het zicht een stenen wandje gemetseld met uitsparingen voor de IJsvogel. Later zijn aan dit wandje activiteiten van IJsvogels waargenomen. Door de ontoegankelijkheid veroorzaakt door een hoge waterstand en om verstoring te voorkomen is het verder niet nader gecontroleerd.

1996 De mens wikt, ook de Oeverzwaluw beschikt.

De afrastering had zijn diensten goed bewezen, er waren geen aanwijzingen dat er ook maar iets door de afrastering gegaan

was. Intussen was de afrastering steeds meer één met zijn omgeving geworden. Een hoogst welkom bijverschijnsel was nu, dat door deze afrastering de jeugd niet meer op de gedachte kwam, om over de sloot een brug te gaan bouwen om op het eiland te komen. Zo'n brug bleef dan liggen waardoor anderen er weer gebruik van gingen maken. Voor die tijd moesten we steeds zo'n brug afbreken en er voor zorgen dat de boomstammen niet in het zicht bleven liggen, om een volgende potentiële bruggenbouwer niet op een idee te brengen.

Hangplek

Sinds de ontsluiting van het gebied door een fietsviaduct over de autosnelweg, is het bij de visplas veel drukker geworden met wandelaars, honden, trimmers, vissers en brommers. Het infokastje op de observatieplaats was allang losgewrikt en in de plomp gegooid. Van één bank waren de planken verdwenen. De betonnen poten

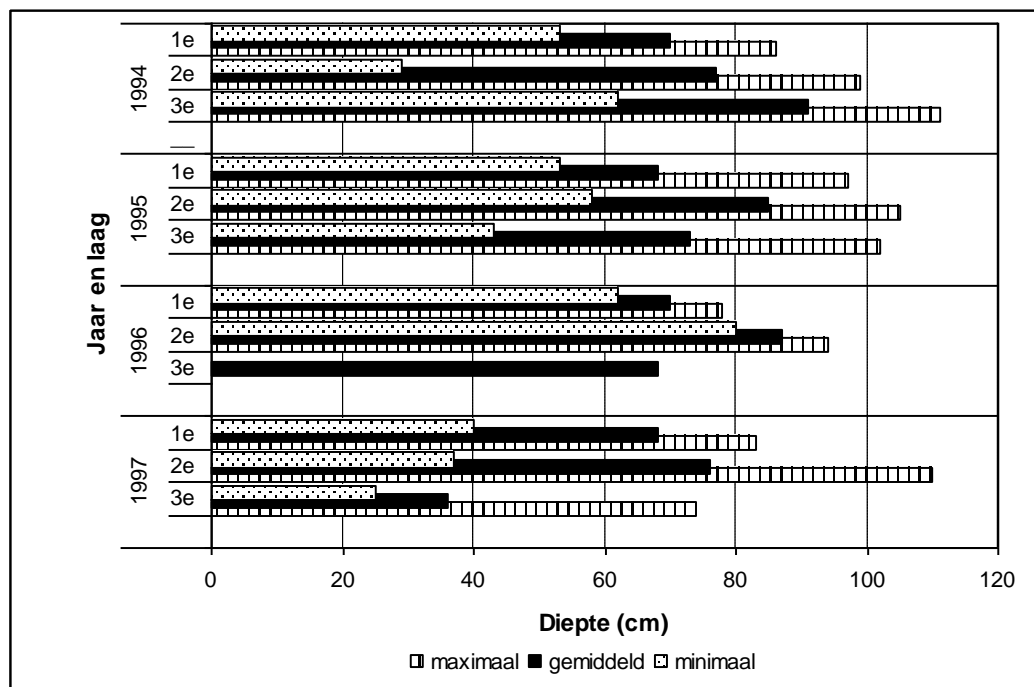
De observatieplaats was intussen een goed bezochte hangplaats geworden voor jeugd uit Eindhoven-Noord. Menigmaal werd je bij het betreden van deze plaats verwelkomd door wietwolken en verbaasde ogen met grote pupillen staarde je aan, zeggende "wat moet zo'n ouwe hier".

Een cultuuromslag had hier plaatsgevonden. Vogelaars bleken nu ongenode indringers in andermans territorium te zijn. Toch was er wederzijds begrip en je kon vanaf deze plaats het vogelgebeuren bij deze wand blijven volgen.

"Vanzelfsprekend" hingen de eerste Oeverzwaluwen weer tegen de wand. Na een week werd echter geen enkele activiteit meer waargenomen, zelfs op de hele plas werden geen foeragerende Oeverzwaluwen gezien. Deze stilte bleef maar duren. Was het de schuld van deze jeugd?

Begin juni werden aan de Castiliëlaan (± 900 meter verderop) in een zanddepot van de gemeente Eindhoven rondvliegende

Figuur 3: Gemiddelde diepte van de bewoonde nestgaten met de minimaal en maximaal gemeten diepte in de bovenste drie lagen van de "kleine" wand. In twee jaren zijn ook enkele gaten in de vierde laag uitgegraven. Deze waren ondiep en hebben geen broedsels opgeleverd. In de bovenste laag zitten de nesten gemiddeld iets minder diep dan in de tweede. Gegevens: P. Busink en G. Nas.

bleken toch te zwaar te zijn want die lagen niet ver van de plaats waar ze uitgegraven waren. Alles werd steeds weer zo snel en zo goed mogelijk hersteld.

Oeverzwaluwen gezien. Na gericht zoeken werd in een vijf meter hoge zandwand van ruim honderd meter lang twee kolonies gevonden. Ook was men toen hier bezig met een loader zand af te graven, dat moest

dienen om het pasgebouwde crematorium aan de Anthony Fokkerlaan te voorzien van een geluidswal.

Een vriendelijke brief naar de gemeente Eindhoven met een duidelijke inhoud heeft er voor gezorgd dat deze twee kolonies verder ongestoord bleven. Alhoewel een flinke stortbui er de oorzaak van was dat gedeeltes van deze wand waren ingestort. Eén kolonie is hierdoor gedeeltelijk verloren gegaan. Boven de andere kolonie was een brede diepe scheur ontstaan. Door deze scheur af te dekken met landbouwplastic waarop zand werd aangebracht is er voor gezorgd dat deze kolonie toch uit heeft kunnen vliegen.

Intussen hadden in het tweede gedeelte van dit broedseizoen toch enkele paartjes "onze wand" uitgekozen als broedplaats.

De strenge winter had er voor gezorgd dat alle IJsvogels van het gebied geëlimineerd werden. In het broedseizoen werd er dan ook geen één meer waargenomen.

Bij controle van de vleermuiskelder op overwinterings-gasten, in het begin van de ijsperiode was wel gezien dat er een IJsvogel uitvlog. Ook lag er vogelpoep in het eerste compartiment op de grond.

1997

Het komt toch weer goed

Het zanddepot aan de Castiliëlaan was in oktober in zijn geheel afgegraven. Logischerwijs zouden de Oeverzwaluwen nu weer voor "onze" wand moeten kiezen want iets anders was er niet in de buurt. Voor de zekerheid werd ook de "grote" wand weer in zijn geheel geprepareerd voor het nieuwe broedseizoen. Misschien voor die tweede kolonie. Zodoende hadden we in de regio de soort weer voorzien van de enige ontbrekende schakel in het reproductieproces, nl het aanbieden van een nestplaats. Onze prognose kwam al snel uit. Aan de "kleine" wand kleefden weer de eerste Oeverzwaluwen. Dat was, zo bleek later, het begin voor enkele tientallen broedsels. De "grote" wand bleef echter ook nu weer uit de gratie. De opgaande lijn van vóór 1996 had, zo bleek achteraf, zich niet doorgezet.

Ook een Koolmees had in een door een Oeverzwaluw uitgegraven nestholte, een broedsel kunnen grootbrengen.

1998

Niemand begreep er iets van.

Intussen was de vraag niet meer of er Oeverzwaluwen zullen komen, maar hoeveel er dit jaar zullen zijn. Dit gold zeer zeker voor dit broedseizoen want de omstandigheden werden onzes inziens steeds beter (geen instortingen, geen verstoring, geen kaalkap, e.d.).

Halverwege april (vrij laat!) werden de eerste Oeverzwaluwen bij de wand gezien. Later helemaal niks meer.

Bij latere inspecties aan de wand waren bij enkele nestgaten krabsporen te zien, de stille bewijzen dat ze er toch geweest waren. De reden van deze grote afwezigheid is onbekend. In de (verre) omgeving is verder dit hele seizoen geen enkele Oeverzwaluw meer gezien. Vrij laat werd ontdekt dat een IJsvogel in de "grote" wand broedde. En dit na twee strenge winters! Dit broedsel is met vijf jongen uitgevlogen.

Negende jaar 1999

Gaat op den duur "natuurlijk" toch boven "kunstmatig"?

Dit broedseizoen maar gewoon weer eind maart de wand in orde gemaakt. Bij het werken aan de wand bleek dat één gat al vers uitgekraasd was. Ook vloog er af en toe een IJsvogel achterdoor, die zijn kenmerkende roep liet horen. Toch maar niks aan dit gat gedaan.

Bij latere inspecties vanaf de observatieplaats zijn evenals het vorige broedseizoen geen activiteiten van Oeverzwaluwen gezien. Wel werd toen gezien dat een IJsvogel in dat ene gat naar binnen vloog en er niet meer uitkwam. Later hoorde ik van iemand dat hij gezien had, dat enkele Oeverzwaluwen klevend aan de wand, door een IJsvogel werden verjaagd!? De IJsvogel heeft drie jongen grootgebracht. Een tweede broedpoging werd wel gestart maar niet afgemaakt.

De vogelbevolking van de nestkasten op Koningshof van 1978 tot en met 2000.

Jan Wouters

We schrijven 1969 wanneer enkele leden van Vogelvereniging Veldhoven op het terrein van het klooster en meisjespensionaat Koningshof in Veldhoven een aantal nestkastjes gaan ophangen, als activiteit voor de jeugdleden.

Voorgeschiedenis

De kastjes worden meer of minder regelmatig gecontroleerd, en de nestkastcontrole ontardt ook wel eens in een jacht op eekhoorns. Toch zijn er vanaf 1969 gegevens bewaard gebleven. Een van de nonnen van het klooster, zuster Marie Silaska, toonde veel belangstelling voor de kastjes. Zij ging altijd mee met de nestkastcontroles en zorgde dat er koffie met koek was voor de noeste controleurs.

Vogelwerkgroep de Kempen werd eind 1974 officieel opgericht door enkele mensen die lid waren van Vogelvereniging Veldhoven. De kersverse leden van de vogelwerkgroep, waaronder zuster Marie Silaska, wilden het nestkasten controleren graag voortzetten en namen in 1975 dit project mee van Vogelvereniging Veldhoven naar Vogelwerkgroep de Kempen. Zo is het nestkastenproject Koningshof terecht gekomen bij VWG de Kempen (van Kessel 1978).

De eerste coördinator van het nestkastenwerk was Jan van der Werf. Onder zijn leiding werd er wat systematischer gewerkt, en er werd bijgehouden wat er in de nestkasten kwam broeden. De doelstelling van het project was duidelijk educatief. Zo werd er ieder jaar een controle gehouden waarbij ook leden van Vogelvereniging Veldhoven aanwezig waren. Die traditie is langzamerhand verwaterd wegens gebrek aan belangstelling.

Na enige jaren heeft Jan het coördinatorschap aan mij overgedragen. Vanaf toen is er steeds op dezelfde manier gewerkt bij de controles en daarom beslaat dit verslag de periode 1978 - 2000.

Het terrein

Het terrein van Koningshof, waarop de nestkasten hangen, is een afgesloten gebied waarop gebouwen staan van een voormalig

klooster en internaat, nu in gebruik als congrescentrum, en enkele scholen. Het gebied ligt tegen de zuidwest punt van Veldhoven en beslaat een oppervlakte van ongeveer 40 ha..

Rond de bebouwing is de inrichting parkachtig met onder andere een vijver en gazons. En er liggen grote parkeerplaatsen, gedeeltelijk met een groen karakter: omgeven door loofbomen van meer dan vijftig jaar oud.

Naast een sportveld en een herten- en ponyweide bestaat een derde deel van de begroeiing uit naalddhoutaanplant uit de jaren rond 1925 met voornamelijk grove den. In de afgelopen 20 jaar is door kappen en heraanplant een wat gevarieerder beeld ontstaan. Zo zijn er nu enkele percelen loofhout zoals beuk en berk aangeplant. De ondergroei is in de loop van de tijd ook wat rijker geworden. Een klein deel van het bosgedeelte, grenzend aan de herten- en ponyweide, wordt sinds een jaar of zes begraaasd door damherten en pony's. In een deel van het bos is een trimparcours uitgezet, en het geheel wordt doorsneden door wandelpaden die gebruikt worden door de bezoekers van Koningshof.

De kasten

De meeste nestkasten zijn van het formaat mezenkast, met een invlieg opening van om en nabij de 32 mm. Daarnaast hebben er steeds ook een aantal grotere kasten gehangen, geschikt voor Holenduif en of Bosuil. Er is niet geregistreerd hoeveel er van elke soort kast jaarlijks aanwezig waren. Wel is er steeds variatie in de modellen geweest, afhankelijk van het aanbod van nieuwe kasten. Er is dus geen sprake van een standaard model.

De ophanghoogte was wel min of meer standaard: voor alle kasten rond de 3 meter: de hoogte van de ladder. Alleen de bosuilkasten werden op ruim 5 meter hoogte

gehangen, zodat ze met twee ladderdelen op elkaar gecontroleerd kunnen worden. De kasten hingen niet steeds op dezelfde plaats. Doordat er in de loop der jaren nogal wat is gekapt op Koningshof, o. a. om te bouwen en parkeerplaatsen aan te leggen, zijn de mogelijkheden om kasten op te hangen steeds veranderd. Ook zijn er in die tijd nogal wat kasten verdwenen bij de kapactiviteiten. Nieuwe kasten werden dus vaak op andere plaatsen gehangen dan waar eerst een kast hing. Wel is de route waarlangs de kasten hingen globaal hetzelfde gebleven, al zijn ook daar van jaar tot jaar enige veranderingen geweest door de bouwactiviteiten op het terrein.

Werkwijze

Het nestkastenjaar begint met een schoonmaakronde in maart. Daarbij worden alle kasten gecontroleerd en schoongemaakt. Kapotte kasten worden gerepareerd of vervangen. Nieuwe kasten worden opgehangen om de verdwenen exemplaren te compenseren.

Vanaf begin mei volgen dan drie controles, vrijwel steeds in de avonduren globaal van zes tot negen uur. Om de drie weken worden de kasten dan nagekeken op de inhoud. Er wordt genoteerd welke vogelsoort er in broedt, of er een nest is, en wat er in het nest zit: hoeveel eieren en of jongen.

Als er een oudervogel op het nest zit, wordt

deze er niet standaard afgejaagd om de nestinhoud te kunnen zien. Dat betekent dat er niet altijd iets kan worden gezegd over het aantal eieren en jongen en dus over het broedresultaat.

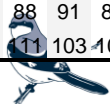
Als de jongen bij de controle een geschikte leeftijd hadden, werden ze vaak geringd, uitgezonderd Koolmees en Pimpelmees, want van deze twee soorten mochten jarenlang geen nestjongen worden geringd.

Om als een broedgeval te worden geregistreerd, moet er in een nest minimaal 1 ei zijn gelegd. Een nest wat verlaten wordt zonder eieren wordt niet geteld. Ieder jaar wordt er een verslag met de resultaten gepubliceerd in de Blauwe Klauwier (Wouters 1979 t/m 2000). Dit artikel geeft een samenvatting van al die verslagen en biedt de mogelijkheid om eens een overzicht over de gehele periode te krijgen. Ook de terugmeldingen die het ringen opgeleverd heeft komen in dit verslag aan de orde.

In 1990 heb ik meegedaan met een onderzoek naar problemen met de eischaaivorming bij een aantal holenbroeders in de Nederlandse bossen. Daarvoor heb ik 50 nestkasten wekelijks gecontroleerd tussen half april en half juni. Behalve het noteren van de normale broedbiologische gegevens moest er gelet worden op afwijkend gepigmenteerde eieren, windeieren, schaalbreuk en uitgedroogde eieren. Deze gegevens zijn doorgegeven aan de landelijke

Tabel 1: Totaal aantal broedsels per soort per jaar in de nestkasten op Koningshof.

Soort	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Torenavalk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-	-
Holenduif	5	5	4	3	1	2	3	1	3	4	3	6	4	3	2	1	6	10	9	9	8	3	4
Bosuif	-	-	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1
Grote Bonte Specht	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Roodborst	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gekraagde Roodstaart	6	4	7	3	1	-	-	-	1	1	3	6	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Bonte Vliegenvanger	-	-	3	2	3	4	4	5	3	4	7	7	11	5	12	4	1	1	-	-	-	2	3
Matkop	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kuifmees	1	1	-	-	1	-	-	2	2	-	1	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-
Zwarte Mees	2	4	2	1	2	1	2	-	1	2	1	4	9	1	-	-	1	-	4	1	1	3	-
Pimpelmees	20	11	21	15	14	17	14	12	14	15	20	22	21	13	13	21	12	19	17	15	17	14	16
Koolmees	33	49	68	47	71	62	65	63	48	55	43	53	44	62	60	46	48	46	40	38	33	27	40
Boomkruiper	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kauw	-	-	-	1	3	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2	1	4	3	-	-	-	1	2
Spreeuw	2	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Huismus	1	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ringmus	15	9	5	3	-	-	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Broedsels totaal	87	84	111	78	98	88	91	85	73	82	83	100	94	85	90	76	75	82	71	65	60	51	66
Aantal kasten	126	121	127	119	119	111	103	105	101	104	113	115	107	99	105	93	95	97	87	87	82	80	87

onderzoeker en zijn opgenomen in een verslag (Graveland 1991).

Resultaten

In tabel 1 zijn alle vastgestelde broedgevallen in de nestkasten gedurende de periode 1978-2000 weergegeven. In die periode hebben 17 soorten een broedpoging gewaagd, resulterend in 1875 broedgevallen. Uit de tabel wordt duidelijk dat er enkele soorten zijn die het merendeel van de broedsels voor hun rekening nemen. In de eerste plaats is dat de Koolmees, gevolgd door Pimpelmees, Holenduif, Bonte Vliegenvanger en Zwarte Mees. Dat zijn ook de soorten die het vaakste in de kasten worden aangetroffen. Verder zijn er soorten die onregelmatig voorkomen, en andere die slechts incidenteel broeden in onze kasten. Het verloop in de tijd verschilt ook nogal. Er zijn soorten vrijwel verdwenen zoals Ringmus en Gekraagde Roodstaart. En er zijn soorten verschenen zoals Kauw, Bosuil en Torenavalk. De regelmatig broedende soorten vertonen ook alle een eigen aantalsverloop.

Bespreking per soort.

Torenavalk

Deze soort kan als een incidentele broedvogel in de kasten worden beschouwd: hij was slechts in drie jaren aanwezig. Begin jaren tachtig hadden we al eens een torenvalkkast, balkonmodel, opgehangen die Leon Baselmans had gemaakt. Die kast heeft nooit een Torenavalk gehuisvest en is na ongeveer tien jaar afgeschreven. Toch kwamen de valken in de jaren negentig, toen er geen speciale kasten voor hen hingen. Ze gingen broeden in de bosuilkasten, nadat de Bosuilen uitgevlogen waren. Overigens hebben we ook wel eens een Torenavalk als prooi van de Bosuil in een kast gevonden.

Van de drie broedsels heb ik alle jongen geringd, drie keer vier stuks. Dat heeft een terugmelding opgeleverd. Een jong wat op 15 juni 1993 op Koningshof was geringd, werd

op 5 oktober 1994 als volwassen mannetje gevangen en weer losgelaten door een ringer in Merksplas, België. Dat is op 37 km van de ringplaats.

Holenduif

Dit een permanente broedvogel op Koningshof. Elk jaar hebben we hem in de kasten vastgesteld. Het aantal broedsels weerspiegelt waarschijnlijk meer het aantal voor- of achteruitgang van de Holenduif in de Kempen of Nederland. Als er meer grote kasten werden opgehangen kwamen er meer Holenduiven broeden. Het is niet zo dat er geschikte kasten onbezet bleven. Het is bekend dat Holenduiven soms in kolonieverband kunnen broeden (Poelmans & van Diermen 1997). Dus hoe meer kasten hoe meer broedsels. Daarmee is ook de plotselinge stijging van het aantal broedsels in 1994 te verklaren. In dat jaar hebben we 6 nieuwe grotere nestkasten opgehangen.

Van de 61 Holenduiven die ik in de loop der jaren op Koningshof heb geringd is er tot 1 aug. 2000 geen enkele teruggemeld.

Bosuil

De aanwezigheid van de Bosuil weerspiegelt wel de opmars van deze soort in de Kempen (P. Wouters 1992). Tot begin jaren tachtig was dit een schaarse soort in ons werkgebied, met minder dan 30 territoria. Daarna begon zijn opmars, onder andere geholpen door de nestkasten op Koningshof. Er hingen de hele periode minimaal twee bosuilkasten. Deze werden eerst door Holenduiven gebruikt maar in 1982 zat er voor het eerst een Bosuil in. Daarna werd er ieder jaar door 1 paar gebroed met uitzondering van 1991 en 1992. Wat de reden was van twee jaar afwezigheid, is niet duidelijk. Wel was er een Bosuil doodgereden in de buurt van Koningshof. Mogelijk zijn beide oude uilen ongeveer tegelijk verdwenen en moesten de kasten weer opnieuw worden

ontdekt. Koningshof is waarschijnlijk te klein om meer dan een paar te herbergen.

Uniek is het geval van de op 8 mei 1985 op Koningshof geringde jonge Bosuil uit een nest van 3 jongen. Deze werd als verkeersslachtoffer gevonden bij de WOB op de Buikheide op 1 april 2000. Deze uil heeft een grote bijdrage kunnen leveren aan de uitbreiding van de bosuilstand in de Kempen, want hij/zij heeft 14 broedseizoenen de kans gehad. Volgens Cramp (1985) is de oudst bekende Bosuil 18 jaar en 10 maanden geworden. Daar was deze vogel al aardig naar op weg met zijn 14 jaar en 10 maanden. In 1985 waren de Bosuilen laat beginnen te broeden na de strenge winter. Daarom was deze uil laat geringd. Meestal hebben vogels van late broedsels kleinere overlevingskansen dan jongen van vroege broedsels. Maar deze vogel vormt een grote uitzondering op die regel.

Van de 17 jaar dat er Bosuilen broedden, heb ik in 11 jaar de jongen geringd, 34 in totaal. Daarvan zijn er 5 teruggemeld, allemaal dood. Ze geven al een beeld van de dispersie bij deze standvogels. De gemiddelde afstand tot de ringplaats was 8,4 km met een maximum van 18 km. Aangezien ze niet allemaal vers dood gevonden zijn is over de bereikte leeftijd geen betrouwbare uitspraak te doen.

Grote Bonte Specht

Een toevallige broedvogel in onze kasten. In 1981 lagen er bij de eerste controle 3 eieren in een nestkast. Het werd geen succesvol broedsel, want tijdens de volgende controle was de kast leeg.

Roodborst

Ook een toevallige gast in onze kasten. Broedde in 1988 wel succesvol in een grote voor Spreeuwen bedoelde kast.

Gekraagde Roodstaart

Een verdwijnende regelmatige broedvogel in onze nestkasten. In het eerste deel van de beschreven periode was deze soort een gewone verschijning, maar de laatste tien jaar is er nog maar 1 broedgeval vastgesteld. Het is moeilijk om daarvoor een oorzaak aan te wijzen, maar Koningshof lijkt minder geschikt te zijn geworden voor de Gekraagde Roodstaart. Mogelijk is een vermindering van het aantal kastjes met een grote invliegopening de oorzaak of het gebruik van pesticiden op het terrein.

In de jaren '83 t/m '85 vertoonde de soort ook landelijk een inzinking. Maar daarna ging het volgens de BMP-gegevens van SOVON

Bonte Vliegenvanger

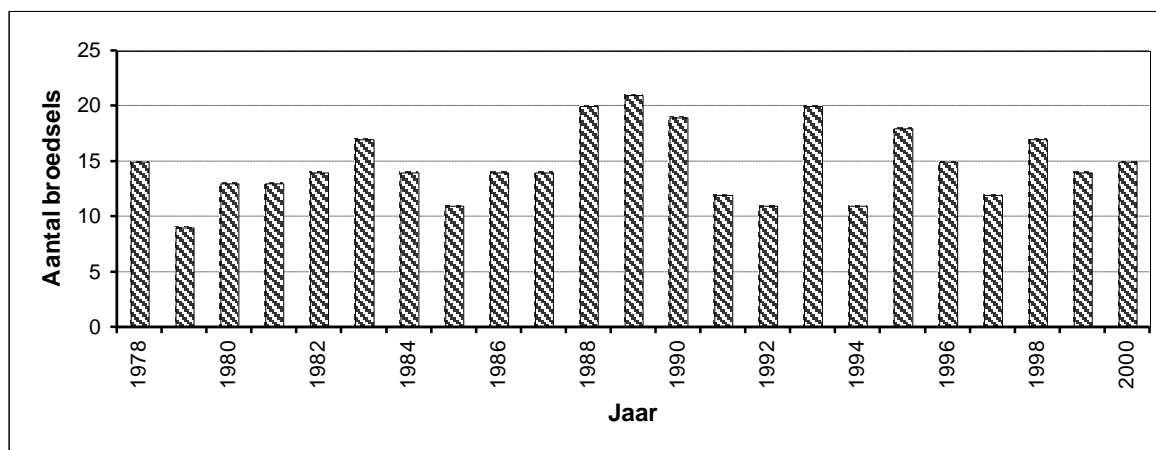
Dit is een soort die in Nederland voor het broeden vrijwel geheel is aangewezen op nestkasten. Het is dus niet verwonderlijk dat de Bonte Vliegenvanger in een gebied als Koningshof, met een flink aanbod aan kastjes, zeer regelmatig broedt. Eigenlijk is het verrassender dat hij er niet in groter aantal en niet elk jaar broedt. Toch is het in onze nestkasten gelet op het aantal broedparen, na Koolmees en Pimpelmees de talrijkste broedvogel.

Van 1973 tot en met 1977 had de Bonte Vliegenvanger ook al gebroed op Koningshof. Na zijn terugkeer in 1980 bleef het aantal broedparen eerst hangen rond de 3 om daarna toe te nemen tot een top van 12 paar in 1992. Toen leek het erop dat de soort vaste voet had gekregen. Maar binnen vier jaar tijd was er geen enkel broedgeval meer. De laatste twee seizoenen is de soort weer teruggekeerd. Al was het broedresultaat in 2000 mager. Van de drie legsels vloog er slechts een, met zes jongen uit. De andere twee werden in het eistadium in de steek gelaten.

Duidelijk is dat de Bonte Vliegenvanger in de Kempen veel minder algemeen is dan in oostelijk Nederland. Zo nam in het Deelerwoud, waar 200 nestkastjes hingen, de populatie van deze soort toe van 25 paar in 1972 tot 89 in 1993 (Dekhuijzen 2000). Vaak broedden er meer Bonte Vliegenvangers dan Koolmezen in de kastjes (Dekhuijzen en Schuijl 1996).

De landelijke tendens volgens de BMP tellingen van SOVON is licht afnemend. Maar het aantalverloop op Koningshof is

Figuur 1: Aantal eerste broedsels van de Pimpelmees op Koningshof in de periode 1978-2000.

toch beter en nam de soort weer licht toe. Dat zien we op Koningshof niet terug.

volkomen afwijkend van het BMP-verloop. Wel is het aantalverloop op de Veluwe en in

het Gooi enigszins hetzelfde: eerst een toename en daarna een afname, en ook in het Deelerwoud waren 1990 en 1992 topjaren (Dekhuijzen en Schuijl 1996).

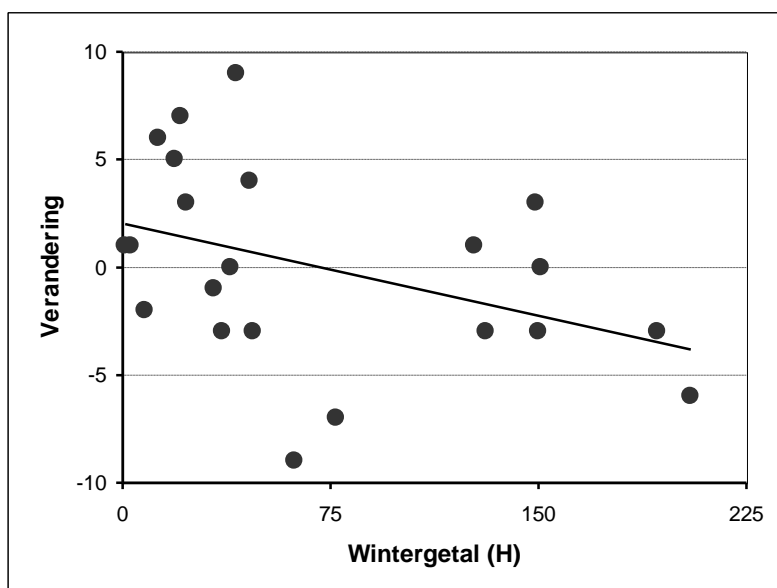
In de loop der jaren heb ik op Koningshof 254 jonge vliegenvangers geringd. Dit heeft slechts een terugmelding opgeleverd. Een in 1992 geringd jong werd in 1993 als broedend vrouwtje gecontroleerd in Hamont in België, op 18 km van de ringplaats. Deze verplaatsing past goed in het beeld wat de Bonte Vliegenvangers in het Deelerwoud ook vertonen. Daar vestigt het merendeel van de jongen zich in een straal van 20 km rond de ringplaats (Dekhuijzen 2000).

Overigens is het terugmeldingspercentage zo laag, omdat we weinig pogingen gedaan hebben om de oude vogels te controleren op ringen. Wel werden nog 3 broedende vrouwtjes geringd. Voor zover bekend zijn er in een straal van 20 km. rond Koningshof nauwelijks nestkastprojecten van enige omvang waar ook wordt geringd of op ringen gecontroleerd. Maar in Hamont gebeurt dat blijkbaar wel.

Matkop

Deze soort wordt maar zelden in nestkasten aangetroffen omdat hij zijn eigen nestholte uit wil hakken. Daarom is het een incidentele broedvogel in onze kastjes die slechts in twee jaar aanwezig was.

Figuur 2: Het verband tussen de strengheid van de winter uitgedrukt in het getal van Hellmann (H) en de verandering per jaar in het aantal eerste broedsels van de Pimpelmees op Koningshof in de jaren 1978 tot en met 2000.

Kuifmees

Als echte naaldhoutsoort komt de Kuifmees regelmatig voor in de denbossen op Koningshof. Het is echter ook een soort die zijn nestholte zelf uitzoekt en maar zelden voor een nestkast kiest.

Zodoende is het in onze nestkasten een onregelmatige broedvogel die slechts in 1986 met 2 paartjes en in 7 andere jaren met 1 paar aanwezig was.

Zwarte Mees

Deze naaldhoutsoort kiest vaker voor een nestkast en is mogelijk ook wat talrijker dan de Kuifmees. Daarom is de Zwarte Mees op Koningshof een geregelde verschijning in onze nestkastjes in klein aantal (tot 4 paren). Alleen in 1990 was hij met 7 bezette kasten en 9 broedsels in groter getal aanwezig. Dat was het jaar na een grote invasie in najaar 1989. Ook in de BMP-gegevens van SOVON springt 1990 eruit als een relatief goed jaar. De invasie van 1989 werd in een groot deel van Europa vastgesteld en werd waarschijnlijk veroorzaakt door een hoge populatiedichtheid, meer dan door voedselschaarste (van Gasteren et al. 1992). In 1989 broedden op Koningshof ook relatief veel Zwarte Mezen nl. 4 paar, maar of het broedsucces hoger dan gemiddeld was, is niet na te gaan met onze controle intensiteit.

Pimpelmees

Op de Koolmees na is dit de talrijkste broedvogel in onze nestkasten. Het aantal eerste broedsels schommelt wel behoorlijk (figuur 1). In de eerste tien jaren van de periode lag het aantal rond de 13 per jaar. In de tien jaar daarna lag het rond de 16 met een top in het begin van die periode. De gegevens van het BMP van SOVON laten landelijk een lichte toename zien. Ook op Koningshof is die te zien als we kijken naar het aantal broedparen van de Pimpelmees per 100 beschikbare nestkasten. Omdat het aantal nestkasten in werkelijkheid wat is afgenomen, is het waargenomen aantal broedsels niet echt toegenomen.

Het aantal Pimpelmezen wat we in het voorjaar in de kasten aantreffen wordt duidelijk mede bepaald door de strengheid van de afgelopen winter (figuur 2). Na de strenge winters van 1978/79 en 1984/85 zijn de aantallen duidelijk minder dan het jaar ervoor. De winters 1985/86 en 1986/87 hadden minder invloed, misschien door een soort gewenning. De korte strenge vorstperiode van winter 1990/91 lijkt dan na een aantal zachte winters weer wel een flinke klap uit te hebben gedeeld: een terugval van 19 naar 12 broedsels. Ook de wat minder strenge winter 1993/94, die wel twee koude periodes kende, leverde een sterke terugval op. De strenge winter 1995/96 gaf een lichte achteruitgang te zien. Net als de erop volgende winter 1996/97, nu wel dus. Blijkbaar is de overleving in winters met een echte vorstperiode minder groot dan in zachte winters. Er bestaat dan ook een significante correlatie tussen de strengheid van de winter, uitgedrukt in het wintergetal (H) ofwel Hellmann-getal (bron KNMI), en de verandering in het aantal broedparen ten opzichte van het jaar ervoor (Spearman rangcorrelatiecoëfficiënt $r_s = -0,485$, $n=22$, $p<0,05$). Dus hoe kouder de winter is, hoe meer het aantal Pimpelmezen achteruit gaat.

Koolmees

Dit is veruit de talrijkste vogelsoort in de nestkasten op Koningshof. Ook landelijk gezien overheerst de Koolmees vaak in gebieden met nestkasten, hoewel in sommige gebieden de Bonte Vliegenvanger de overhand heeft. Het aantal Koolmezen nam in de eerste jaren spectaculair toe, om in

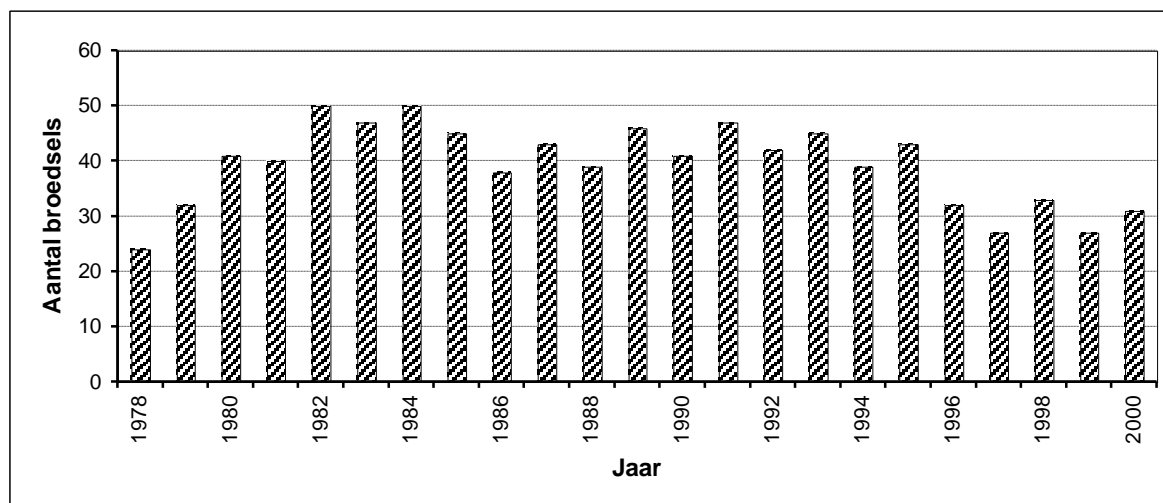
1982 al een top van 50 paar te bereiken (figuur 3). Daarna bleef het aantal lang schommelen tussen de 40 en 50 paar. Pas in de tweede helft van de jaren '90 zakte het duidelijk onder dat niveau.

Vergeleken met de gegevens van het BMP van SOVON volgen de aantallen op Koningshof de grote lijn goed, zeker als we letten op het aantal broedparen van de Koolmees per 100 beschikbare kasten om de invloed van het afnemend aantal kasten uit te schakelen. Alleen in de jaren na 1996 loopt het duidelijk even uit elkaar.

In het Deelerwoud was de stand in de periode begin jaren '80 relatief goed, na de strenge winters was de stand wat lager. Dat beeld tekent zich ook op Koningshof af. Al was er hier begin jaren '90 niet zo'n toename als in het Deelerwoud (Dekhuijzen en Schuijl 1996). Maar de omstandigheden verschillen ook nogal tussen deze gebieden.

De Koolmees lijkt iets minder last van de strengheid van de winter te hebben dan de Pimpelmees. Zelfs na de strenge winter 1978/79 (de strengste uit de hele periode) nam het aantal flink toe. De winters 1984/85 en 1985/86 gaven wel een achteruitgang te zien, maar na de winters van 1986/87 en 1990/91 nam de Koolmees juist toe. Na de vier strengere winters in de jaren '90 ging het aantal Koolmezen weer wel achteruit. De verandering in het aantal broedparen ten opzichte van het voorgaande jaar is bij de Koolmees dan ook niet gecorreleerd met de strengheid van de winter, uitgedrukt in de gemiddelde temperatuur in de Bilt (bron KNMI) (correlatiecoëfficiënt = 0,067). Hoewel er geen Koolmezen werden geringd

Figuur 3: Het aantal eerste broedsels van de Koolmees op Koningshof in de periode 1978-2000.

hebben we wel een keer een geringd vrouwtje van haar nest gelicht en de ring afgelezen. De vogel was op 28 september 1983 als eerste kalenderjaar vrouwtje geringd in Oisterwijk, en zat op 30 mei 1984 op Koningshof in een nestkast met jongen, op 23 km van de ringplaats.

Boomkruiper

Voor deze soort hangen er geen speciale nestkasten. Toch heeft een paartje in 1988 twee broedsels groot gebracht in een oud mezenkastje.

Kauw

Deze soort profiteert ook van de kasten van groter formaat voor Bosuil en Holenduif. Maar toch is ze lang niet alle jaren aanwezig. Na het begin van de jaren '80 duurde het weer tot 1990 voor er weer Kauwen broedden. Toen we in 1994 veel nieuwe grote kasten hadden opgehangen profiteerden ze daar ook van.

Het lijkt er niet op dat er echt concurrentie is met de Holenduiven. Alleen in 1982 hadden de Kauwen wel alle geschikte kasten bezet en waren er geen eerste broedsels van Holenduiven.

Van de 32 nestjongen die ik in de loop der jaren op Koningshof ringde zijn er 4 teruggemeld. Alle vier werden ze geringd op 25 mei 1992. Eveneens werden ze alle vier geschoten rond 6 juli 1992 bij 't Witven in Veldhoven op 2 km van de ringplaats.

Spreeuw

Een verdwijnende soort die in de beginjaren nog wel voorkwam, maar waarvoor sindsdien eigenlijk geen geschikte kasten meer aanwezig zijn. Het is dus niet verwonderlijk dat er geen Spreeuwen meer broeden.

Huismus

In de beginjaren hingen er nog kastjes dicht bij de bebouwing en in een kippenren. Daar zaten ook wel eens Huismussen in, maar toch maar sporadisch. Deze soort is nu dan ook uit onze kasten verdwenen omdat de meeste kastjes minder dicht bij bebouwing hangen. En omdat de Huismus op Koningshof mogelijk is afgenomen.

Ringmus

Vaker zaten in de hiervoor genoemde kastjes Ringmussen. Na die eerste vier jaren met gemiddeld 5 paartjes, heeft er nog in vier jaren een paartje gebroed. Dat past in het landelijk beeld van een flink afgenomen

stand van de Ringmus. Ook op Koningshof was die afname al bezig voor 1978. Zo werden in 1975 nog 34 broedsels van Huismus en Ringmus samen geregistreerd. Dat was gedeeltelijk te verklaren door een andere plaatsing van de nestkasten, maar dat is zeker niet het hele verhaal.

Toch is deze soort verrassend snel afgenomen. En dan te bedenken dat de Ringmus in de jaren '70 soms nog werd beschouwd als een plaag in nestkastjes, waar men liever mezen zag dan mussen (Alkema 1980). Er werden allerlei trucjes bedacht om het de Ringmussen moeilijk of onaantrekkelijk te maken (Alkema 1983). Dat probleem is dus opgelost door de populatieafname. Nu is het weer de kunst om de Ringmussen in de kastjes te krijgen.

Eischaalonderzoek

In 1990 heb ik meegedaan aan het eischaal onderzoek van Graveland om te onderzoeken of er net als op de Veluwe ook sprake is van kalkgebrek bij in naaldhout broedende vogels. De situatie op Koningshof is zeker niet alarmerend. Er werden bij Koolmees en Pimpelmees wel enkele eieren met een slechte schaal aangetroffen, ongeveer 1%. Mogelijk dat er bij 10% van de vogels een lichte vorm van kalkgebrek voorkomt. Er zijn voor de mezen op Koningshof voldoende kalkbronnen te vinden. Bij de Bonte Vliegenvanger was er helemaal niets aan de hand net als op de Veluwe overigens (Graveland 1991).

Discussie

Afnemende diversiteit.

Uit bovenstaande bespreking blijkt dat de vogelbevolking van de nestkasten op Koningshof een dynamisch geheel vormt, er komen soorten bij en er vallen soorten af. Maar er lijken meer soorten te verdwijnen dan te verschijnen. Kwam in de eerste elf jaren het aantal soorten niet onder de 7 (gemiddeld 8,5), in de laatste elf jaren kwam het niet boven de 8 (gemiddeld 6,6). Waaraan deze verschraling is toe te schrijven is niet zonder meer duidelijk. Er zijn enkele mogelijke oorzaken te noemen. Het afnemend aantal kastjes biedt uiteraard minder broedgelegenheid, waardoor de kans dat er een minder algemene soort in gaat broeden ook kleiner wordt. In de eerste elf jaren hingen er nooit minder dan 101 kasten (gemiddeld 113,5), in de laatste elf jaren nooit meer dan 107 (gemiddeld 92,5). Deze afname van 18,5% van het aantal kastjes leidt

tot een vermindering van het aantal broedsels met 15,1% maar tot een reductie in het soortenaantal van 22,3%. Het aantal soorten neemt dus veel meer af dan het aantal broedsels. Het lijkt er dus op dat het aantal kastjes niet de enige oorzaak is. Veranderingen in het broedbiotoop in de laatste 23 jaren kunnen ook zeker een rol meespelen.

In de hele beschreven periode is er in het bos gekapt en opnieuw aangeplant dus er blijft steeds verjonging plaatsvinden. Ook is er veel bijgebouwd, maar dat is zo geconcentreerd in een gebied dat de invloed daarvan op de vogelbevolking in het bosgebied te verwaarlozen zal zijn.

Bij het beheer van het terrein wordt geregeld gebruikt gemaakt van pesticiden. Pas aangeplante percelen worden behandeld om ongewenste opslag tegen te gaan, en (randen van) wandelpaden worden ook bespoten tegen uitbreidende begroeiing. En in sommige delen werd de ondergroei verwijderd en bespoten. Dit zal zeker zijn weerslag hebben op de vogelbevolking. Het feit dat de oudste bossen 23 jaar ouder zijn geworden dan in 1978 zou ook al enige invloed kunnen hebben. Mogelijk neemt in ouder bos de voedselrijkdom af, waardoor er minder vogels tot broeden komen. Hoewel we door het ouder worden van het bos zo langzamerhand behalve de Bosuil meer soorten van oud bos zouden kunnen gaan verwachten. De eerste Boomklever hebben we al in onze kastjes aangetroffen. Het was nog wel een dood exemplaar wat bij de voorjaarsschoonmaak in 1999 werd gevonden, maar het begin is er.

Jaarlijkse variatie

Behalve dat er soorten verdwijnen en bij komen, wisselt het aantal broedparen van de soorten die er broeden elk jaar. Daar kunnen verschillende oorzaken aan ten grondslag liggen.

Het aantal nestkasten varieert: door kappen en slijtage verdwijnen er, en door nieuwe op te hangen komen er weer bij. Toch is er geen verband tussen de jaarlijkse wisselingen in aantallen van Kool- en Pimpelmezen en de wisselingen in het aantal kastjes. (Spearman rangcorrelatie coëfficiënt $r_s = 0,172$ resp. $r_s = 0,170$, $n=22$, niet significant)

Opmerkelijk is het, dat er wel een verband is gevonden tussen de verandering in het aantal Pimpelmezen en het winterweer. Blijkbaar worden de aantallen op Koningshof van deze soort voor een aanzienlijk deel bepaald door

de situatie in de winter. Voor de Koolmees geldt dit veel minder. Het is niet zo gemakkelijk om dat verschil meteen te verklaren. Mogelijk gaan de Koolmezen van Koningshof in de winter meer naar de rijk gevulde voedertafels in Veldhoven dan de Pimpelmezen. Het is bekend dat Koolmezen meer dan Pimpelmezen 's winters het bos verlaten om voedsel te zoeken in de buurt van woningen.

Ook zouden de Koolmezen dominant kunnen zijn bij de keuze van de kastjes als slaapplek, zodat de pimpels weinig kans hebben en buiten moeten slapen? Of zijn Pimpelmezen door hun lagere gewicht gevoeliger voor koude? Hier liggen nog mogelijkheden voor verder onderzoek.

Voor de echte trekvogels liggen de oorzaken van de jaarlijkse variatie nog minder duidelijk. Zo is het aantalsverloop van de Bonte Vliegenvanger niet te verklaren uit de situatie op Koningshof. Waarschijnlijk spelen er omstandigheden op de trek of in de overwinteringsgebieden mee. Eigenlijk geldt dat voor de Gekraagde Roodstaart evenzeer hoewel daar mogelijk ook plaatselijke factoren in het spel zijn.

De Zwarte Mees demonstreert mooi hoe de invloed van een invasie terug te vinden kan zijn in het aantal broedparen.

Ten slotte

Hoewel het nestkastenproject op Koningshof niet is opgezet als een specifiek onderzoeksproject, kan de analyse van de gegevens achteraf toch nog iets moois opleveren. De voornaamste doelstelling blijft educatief, maar door de lange tijdreeks van controles stijgt ook de waarde voor het oplossen van onderzoeksvragen.

Door niet al te intensief, eens per drie weken, te controleren kunnen voldoende gegevens worden verzameld zonder dat het teveel beslag gaat leggen op mensen. Alleen op deze manier is het mogelijk geweest om het zo lang vol te houden.

Daarom wil ik iedereen bedanken die in die 23 jaar mee heeft geholpen door het zorgen voor hout, het maken van nestkasten, het mee ophangen, het schoonmaken, het repareren en het controleren. Tenslotte past ook nog een woord van dank aan de directie van congrescentrum Koningshof die ons de kans heeft geboden om het nestkastenproject steeds voort te zetten.

Literatuur.

- ALKEMA P. 1980. Onderzoek naar bevoordeling van broedmogelijkheden van mezen in boomgaarden. Het Vogeljaar 28: 177-182.
- ALKEMA P. 1983. Onderzoek naar bevoordeling van broedmogelijkheden van mezen in nestkasten in boomgaarden. Het Vogeljaar 31: 20-24.
- CRAMP S. (ed.) 1985. The Birds of the Western Palearctic Vol. IV. Oxford University Press, Oxford, New York.
- DEKHUIJZEN H.M. 2000. De terugmeldingen van Bonte Vliegenvangers *Ficedula hypoleuca* geringd in het Deelerwoud in de periode 1970-1993. Het Vogeljaar 48:111-116.
- DEKHUIJZEN H.M. & SCHUIJL G.P.J. 1996. Veranderingen in het broedsucces van Koolmees *Parus major* en Bonte Vliegenvanger *Ficedula hypoleuca* op de Veluwe en in het Gooi van 1973-92. *Limosa* 69: 165-174.
- VAN GASTEREN H., MOSTERT K., GROOT H. & VAN RUITEN L. 1992. De irruptie van de Zwarte Mees *Parus ater* in het najaar van 1989 in Nederland en NW-Europa. *Limosa* 65: 57-66.
- GRAVELAND J. 1991. Problemen met de eischaalvorming bij Koolmezen en andere holenbroeders in de Nederlandse bossen. Instituut voor Oecologisch Onderzoek, Heteren.
- VAN KESSEL J. 1978. In memoriam zuster Marie Silaska. *De Blauwe Klauwier* 4(5).
- POELMANS W. & VAN DIERMEN J. 1997. Broedvogels van Midden- en Oost-Brabant. Provincie Noord-Brabant. 's Hertogenbosch.
- WOUTERS J. 1979. Resultaten nestkasten 1978. *De Blauwe Klauwier* 5(1).
- WOUTERS J. 1980. Resultaten nestkasten op Koningshof in 1979. *De Blauwe Klauwier* 6(2).
- WOUTERS J. 1981. Nestkastenverslag van Koningshof 1980. *De Blauwe Klauwier* 7(1).
- WOUTERS J. 1982. Verslag nestkastresultaten op Koningshof 1981. *De Blauwe Klauwier* 8(1).
- WOUTERS J. 1982. De nestkast-resultaten van Koningshof in 1982. *De Blauwe Klauwier* 8(3): 26-27.
- WOUTERS J. 1984. Nestkasten Koningshof - de resultaten van 1983. *De Blauwe Klauwier* 10(1): 18-19.
- WOUTERS J. 1985. Nestkasten Koningshof - de resultaten van 1984. *De Blauwe Klauwier* 11(1): 2-3.
- WOUTERS J. 1986. Nestkasten Koningshof 1985. *De Blauwe Klauwier* 12(2): 8-9.
- WOUTERS J. 1987. Nestkasten Koningshof 1986. *De Blauwe Klauwier* 13(2): 9-10.
- WOUTERS J. 1987. Nestkasten Koningshof 1987. *De Blauwe Klauwier* 13(4): 12-13.
- WOUTERS J. 1988. Nestkasten Koningshof 1988. *De Blauwe Klauwier* 14(4): 12-13.
- WOUTERS J. 1989. Nestkasten Koningshof 1989. *De Blauwe Klauwier* 15(3): 6-7.
- WOUTERS J. 1990. Nestkasten Koningshof 1990. *De Blauwe Klauwier* 16(3/4): 8-10.
- WOUTERS J. 1991. Nestkasten Koningshof 1991. *De Blauwe Klauwier* 17(2): 2-3.
- WOUTERS J. 1992. Nestkastenverslag van Koningshof 1992. *De Blauwe Klauwier* 18(3): 6-7.
- WOUTERS J. 1993. Nestkasten Koningshof in 1993. *De Blauwe Klauwier* 19(2/3): 24-25.
- WOUTERS J. 1994. Nestkasten Koningshof in 1994. *De Blauwe Klauwier* 20(3): 26-27.
- WOUTERS J. 1995. Nestkasten Koningshof in 1995. *De Blauwe Klauwier* 21(4): 6-7.
- WOUTERS J. 1996. Nestkasten Koningshof in 1996. *De Blauwe Klauwier* 22(4): 14-15.
- WOUTERS J. 1998. Nestkasten Koningshof in 1997. *De Blauwe Klauwier* 24(1): 14-15.
- WOUTERS J. 1999. Nestkasten Koningshof in 1998. *De Blauwe Klauwier* 25(2): 8-9.
- WOUTERS J. 2000. Nestkasten Koningshof in 1999. *De Blauwe Klauwier* 26(1): 14-15.
- WOUTERS P. 1992. De Bosuil in de Kempen in 1991: een successtory. *De Blauwe Klauwier* 18(4):10-15.

Resultaten van de beheerswerkzaamheden op de Grijze Steen

Edwin van der Werf

In 1979 rees de gedachte dat de werkzaamheden van Vogelwerkgroep de Kempen niet uitsluitend beperkt mochten blijven tot het bestuderen van vogels. Ook een meer fysieke bijdrage aan het beheer van de Kempische natuur werd wenselijk geacht.

Inleiding

In dat jaar werd daarom contact gelegd met de Stichting het Noord-Brabants Landschap. In onderling overleg werd afgesproken dat de VWG vanaf dat moment beheerswerkzaamheden op de Grijze Steen, een heidegebied ten noorden van Casteren, ter hand zou gaan nemen. Achterliggende gedachte was, dat het herstel en behoud van een dergelijk uniek heideterrein(tje), nieuwe kansen geeft aan de typerende flora en fauna. Daarmee werd beoogd een bijdrage aan de doelstelling van de VWG te leveren en op een heel concrete wijze invulling te geven aan het onderdeel "Beheerswerkzaamheden" daarin.

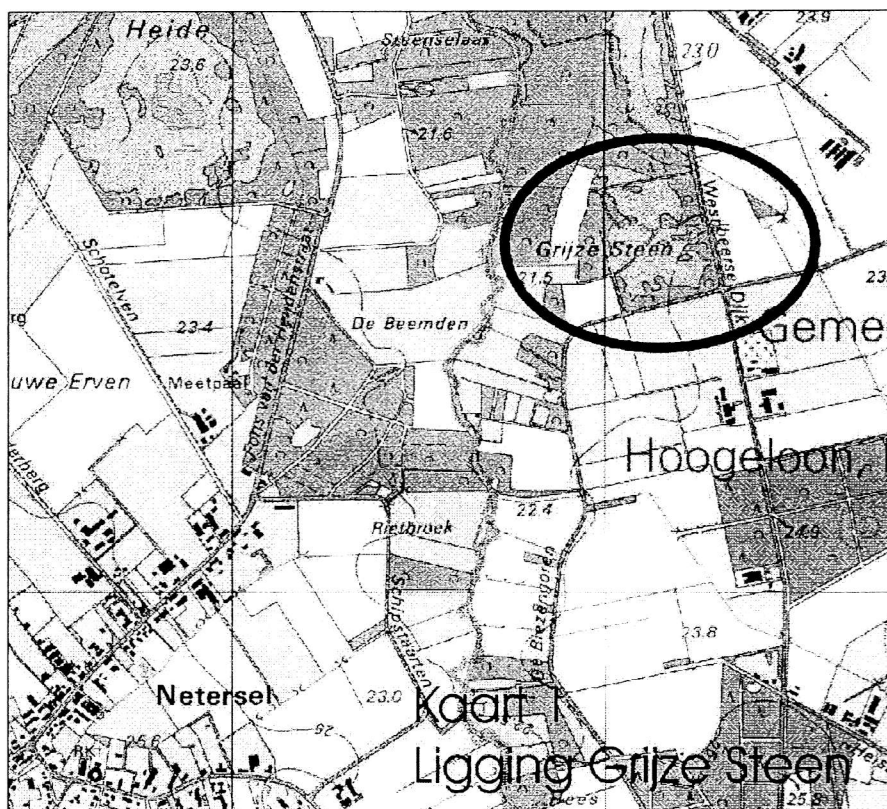
De sindsdien verrichte handmatige beheerswerkzaamheden, bestaande uit het verwijderen van opslag, plaggen en maaien, hebben tot verrassende resultaten geleid.

Ondanks de kleine schaal waarop een en ander heeft plaatsgevonden, bleken de heide en de daarbij behorende plantengroei prachtig terug te komen, zowel op de geplagde als de gemaaide stukken. Opvallend daarbij was dat ook de meer vochtminnende heideplanten als Kleine en Ronde Zonnedauw, Witte en Bruine Snavelbies en Dopheide waren teruggekeerd. Gezien de behaalde positieve resultaten, is in 1992 besloten een beheersadvies aan het Brabants Landschap uit te brengen. De achterliggende gedachte was,

dat op basis daarvan grootschalige beheerswerkzaamheden op een verantwoorde wijze ter hand zouden kunnen worden genomen.

We zijn nu 8 jaar verder en in opdracht van Brabants Landschap hebben inmiddels grootschalige, machinale beheerswerkzaamheden plaatsgevonden. De hoogste tijd om weer eens terug te gaan naar de Grijze Steen en in de vorm van een artikel voor de jubileumuitgave van de Blauwe Klauwier daarvan verslag te doen.

In dit artikel wordt, na een gebiedsbeschrijving, teruggekeken op de door de VWG verrichte werkzaamheden en de daarmee behaalde resultaten. Vervolgens wordt kort ingegaan op de inhoud van het in 1992 uitgebrachte beheersadvies en worden de beheerswerkzaamheden, die op basis daarvan de afgelopen jaren zijn uitgevoerd

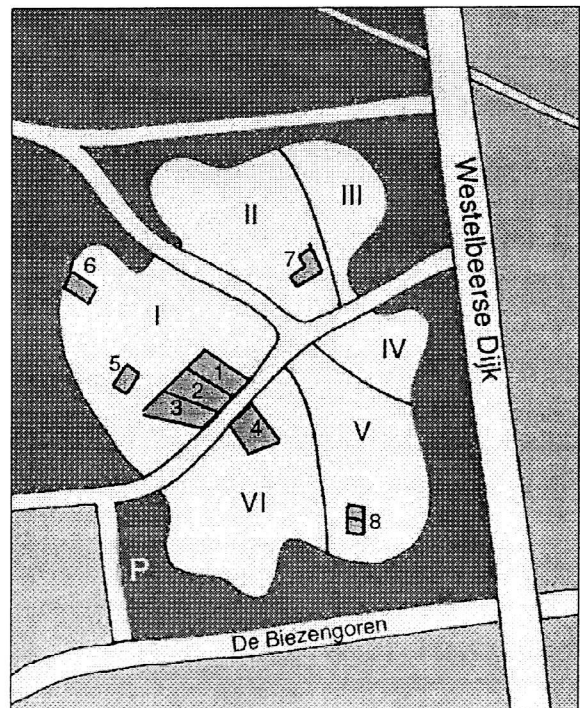

beschreven. De daarmee behaalde resultaten worden in beeld gebracht op basis van een tweetal recente veldbezoeken en een aantal op dat moment gemaakte foto's. Na een globale vooruitblik wordt afgesloten met een aantal algemene conclusies.

Gebiedsbeschrijving

De Grijze Steen was oorspronkelijk een onderdeel van de eens zo grote Landschotse Heide en is nu nog zo'n 20 ha. groot. Het gebied is van oudsher gelegen op de overgang van de arme heide naar het voedselrijkere beekdal van de Groote Beerze, en daarom was het er tamelijk vochtig. Ondanks de grootschalige veranderingen die zich de afgelopen jaren in de directe omgeving van het gebied hebben voorgedaan, is de ondergrond in verhouding tot veel andere heidegebieden nog steeds relatief vochtig. Het gebied dat van 1979 tot 1992 door VWG de Kempen "onder handen is genomen", betreft alleen het zuidelijke deel (zie kaart 1). Dit artikel handelt dan ook uitsluitend over dat deel van het gebied. Het gebied zoals dat in 1979 werd aangetroffen, leek meer op een gemengd bos dan op een heideterrein. De heide was vrijwel volledig vergrast door Pijpestrootje en vooral begroeid met berken, dennen en eiken met een hoogte van soms meer dan 5 meter. De eerste activiteit bestond dan ook uit het verwijderen van die bomen, waarbij een aantal eiken en vliegdennen werd gespaard. Tevens werd een bufferzone aan de randen in stand gehouden, zodat invloeden van buiten het gebied (in ieder geval in direct fysieke zin) zoveel mogelijk werden geweerd. Na deze werkzaamheden was sprake van een grotendeel vergrast heideterrein.

Dit terrein kon qua vegetatie globaal worden onderverdeeld in de op kaart 2 aangegeven deelgebieden. Deze onderverdeling is in 1992 gemaakt op basis van direct in het veld

Kaart 2: Ligging van de deelgebieden en de proefvlakken daarin.

waarneembare vegetatieverschillen (de belangrijkste, meest overheersende vegetatie), waarbij de diverse proefvlakken (zie het volgende hoofdstuk) buiten beschouwing zijn gelaten.

In tabel 1 is een globale beschrijving per deelgebied opgenomen, met verwijzingen naar een aantal ondersteunende foto's.

Tabel 1: Beschrijving van de deelgebieden (situatie 1992).

DEEL- GEBIED	VOCHT- HUISHOUDING	VEGETATIE	FOTO
I	Vochtig – nat	Sterk vergraste heide (grote pollen Pijpestrootje).	1
II	Vochtig – nat (natste deelgebied)	Sterk vergraste heide (grote pollen Pijpestrootje) met vrij veel Gagelstruiken en jonge berken (ongeveer 3-4 jaar oud).	-
III	Relatief droog	Sterk vergrast met Pijpestrootje en vanuit noord-oost hoek toenemend Bochtige Smele. Vrij veel jonge berken.	2
IV	Idem aan III	Idem aan III	2
V	Iets vochtig (tussen IV en VI)	plaatselijk sterk vergrast met Pijpestrootje en op sommige plaatsen Bochtige smele. Ook nog delen redelijk gezonde, maar tamelijk oude Struik- en Dopheide. Veel jonge berkjes.	3
VI	Vochtig (tussen V en I)	Drogere variant van I. Vegetatie overeenkomend, oorspronkelijk in verhouding meer Struikheide. Boomopslag groter dan in deelgebied I.	-

Foto 3: Deelgebied V in 1992.

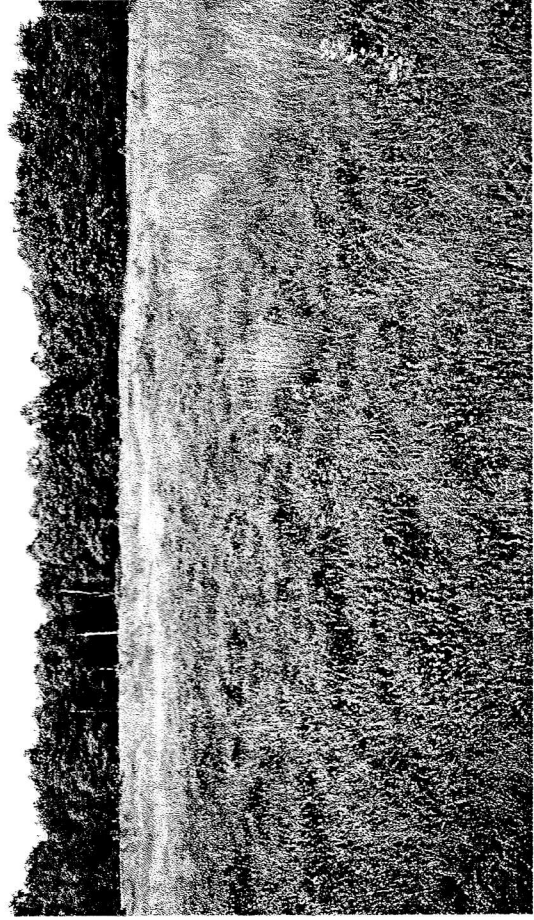

Foto 4: Deelgebied I, proefvlak 1 in 1992.

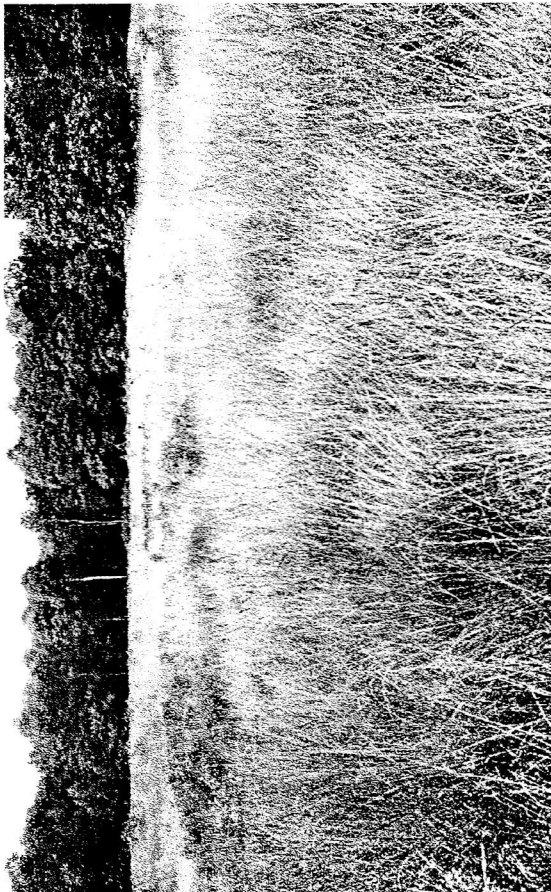

Foto 1 : Deelgebied I in 1992.

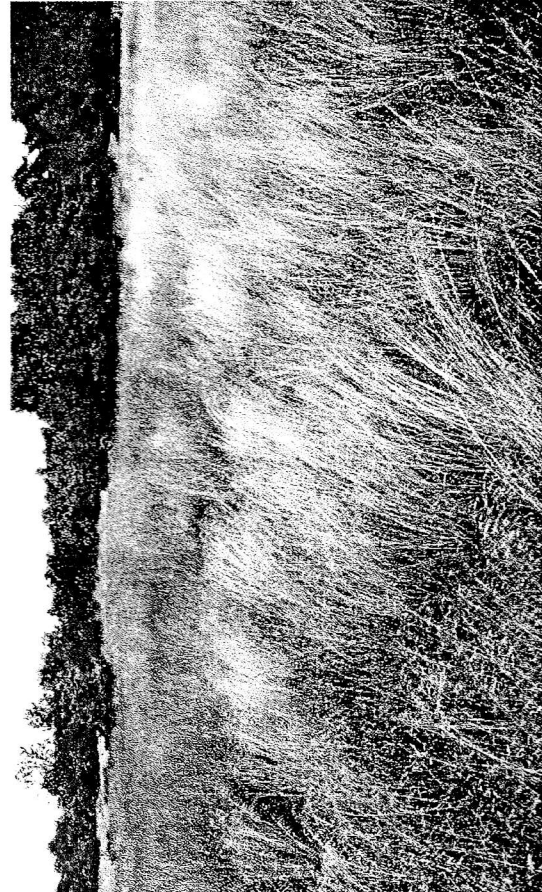

Foto 2: Deelgebieden III en IV in 1992.

Tabel 2: Beschrijving van de uitgevoerde beheerswerkzaamheden door VWG de Kempen.

DEEL- GEBIED	PROEFVLAK	BEHEERSWERK	JAAR VAN UITVOERING
I	Algemeen	Verwijderen bomen en boompjes	79 – 91 jaarlijks
	Proefvlak 1	Maaien	84 – 90 jaarlijks
	Proefvlak 2	Maaien	86 – 90 jaarlijks
	Proefvlak 3	Maaien	84 – 90 jaarlijks
	Proefvlak 5	Plaggen	86/87
	Proefvlak 6	Plaggen	90/91
II	Algemeen	Verwijderen bomen en boompjes	79 – 88 jaarlijks
	Proefvlak 7	Plaggen (in 2 fases)	75 en 82/83
III	Algemeen	Verwijderen bomen en boompjes	79 – 88 jaarlijks
IV	Algemeen	Verwijderen bomen en boompjes	79 – 88 jaarlijks
V	Algemeen	Verwijderen bomen en boompjes	79 – 91 jaarlijks
	Proefvlak 8	½ geplagd en ½ geharkt (verwijderen dode Pijpestrootje)	82 – 83
VI	Algemeen	Verwijderen bomen en boompjes	79 – 91 jaarlijks
	Proefvlak 4	Maaien	84 – 90 jaarlijks

Beheerswerkzaamheden door Vogelwerkgroep de Kempen

Vanaf 1979 zijn door VWG de Kempen diverse beheerswerkzaamheden uitgevoerd in de vorm van maaien, plaggen en opslagverwijdering. Het verwijderen van opslag (bomen en boompjes) heeft gebiedsdekkend plaatsgevonden, de overige werkzaamheden binnen proefvlakken van beperkte omvang. Op kaart 2 is de ligging van de diverse proefvlakken weergegeven. Het verwijderen van boomopslag (met name berken en dennen) is met zaag en steekschop gebeurd. De zaag werd met name in de beginjaren gebruikt toen nog grote bomen aanwezig waren. Het daarbij vrijkomende hout is t.b.v. open haarden afgevoerd. De kleine boompjes en de later weer opkomende opslag zijn met de steekschop verwijderd. Deze boompjes zijn ter plekke blijven liggen omdat ze na enkele jaren toch volledig zijn verrot.

Het maaien is uitgevoerd met zeisen en sikkels, waarna het maaisel zo nauwkeurig mogelijk met harken is verwijderd en

afgevoerd naar de rand van het werkgebied (op een hoop gebracht).

Het plaggen is uitgevoerd met steekschoppen waarna de plaggen aan de rand van het heideveld werden afgezet. Normaal gesproken werd tot de zandondergrond geplagd.

In tabel 2 is per deelgebied en de daarin gelegen proefvlakken beschreven welke werkzaamheden in welke periode hebben plaatsgevonden.

Resultaten beheerswerkzaamheden tot 1992

De kleinschalig (met de hand) uitgevoerde werkzaamheden hebben geleid tot resultaten die ons in positieve zin hebben verrast. In tabel 3 is een beschrijving van de diverse proefvlakken opgenomen, gebaseerd op de situatie zoals die in 1992 tijdens een veldbezoek werd aangetroffen. De bespreking van de resultaten wordt ondersteund met een aantal foto's.

Tabel 3: Beschrijving van de behaalde resultaten in de proefvlakken (situatie 1992).

PROEF- VLAK	RESULTAAT	FOTO
1	Pijpestrootje grotendeels verdrongen door Struikheide en Dopheide, met iets hogere bedekking Struikheide. Pijpestrootje nog wel aanwezig maar niet meer in grote pollen. Gagelveldje en hier en daar Klokjesgentiaan en Veenbies.	4
2	Heidevegetatie heeft nog niet "gewonnen" van Pijpestrootje, welke ook hier niet langer in grote pollen aanwezig is, maar nog wel ongeveer gelijke bedekking haalt als Struik- en Dopheide samen.	-
3	Vergelijkbaar met proefvlak 1	(4)
4	Goed ontwikkelde Struik- en Dopheideplanten wisselen elkaar af, met lokaal overheersende bedekking van Pijpestrootje en toename Bochtige Smele.	-

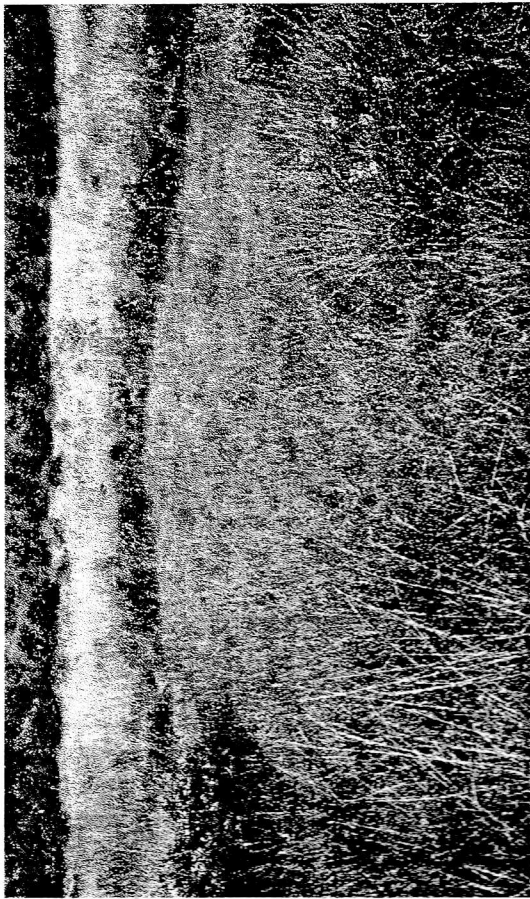

Foto 6: Deelgebied I, proefvlak 7 in 1992.

Foto 7: Met een loader geplagde strook kort na het pluggen in 1994.

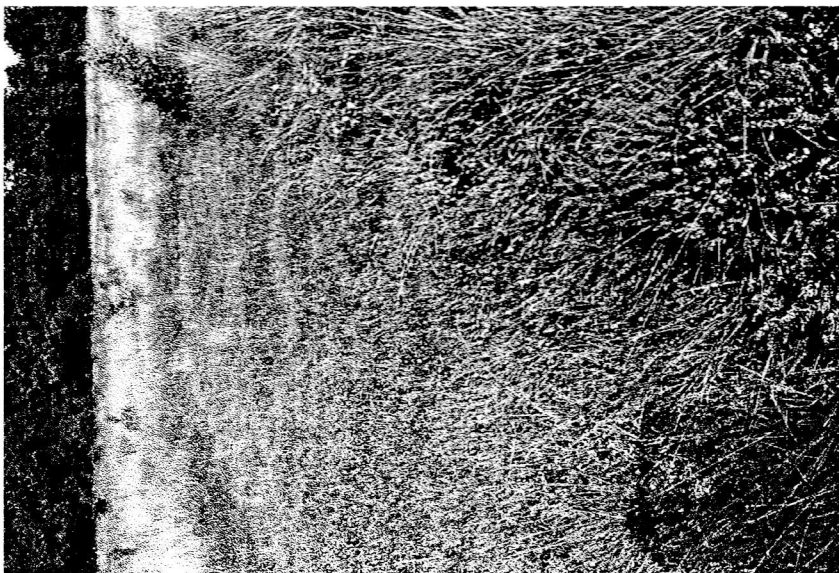

Foto 5: Deelgebied I, proefvlak 5 in 1992.

PROEF-VLAK	RESULTAAT	FOTO
5	Vrijwel volledige Dopheidebedekking, omzoomd door Struikheide. Tussen Dopheideplantjes veel Ronde Zonnedaau en enkele jonge Struikheideplantjes. Pijpestrootje aanwezig in beperkte bedekkingsgraad (jonge planten).	5
6	Struik- en Dopheide in ongeveer gelijke bedekkingsgraad, plaatselijk met vrij nadrukkelijke aanwezigheid van Pijpestrootje. Zonnedaau algemeen aanwezig.	-
7	Vooraf begroeid met Kleine Zonnedaau, Witte en Bruine Snavelbies en Klokjesgentiaan. Plaatselijk ook Dopheide in beperkte bedekkingsgraad. Pijpestrootje is teruggekomen, echter in geringe mate en niet in grote pollen.	6
8	Ten opzichte van directe omgeving aanzienlijk gezondere heidevegetatie van Dop- en Struikheide, waarbij geplagde deel jonger is. Opvallend is dat met alleen verwijderen van strooisel al goede resultaten behaald kunnen worden.	-

Beheersadvies 1992

Op basis van de in het voorgaande beschreven ervaringen, is in september 1992 het "Beheersadvies voor het zuidelijke deel van de Grijszand" opgesteld en aan het Brabants Landschap aangeboden. In dit beheersadvies is de volgende doelstelling als uitgangspunt voor het te voeren beheer genomen: "Het terugkrijgen van een gevarieerde heidevegetatie, waarin naast Struik- en Dopheide ook bijbehorende planten als Witte en Bruine Snavelbies, Zonnedaau, Klokjesgentiaan en Gagel voorkomen".

Dit doel werd voor de Grijszand haalbaar geacht via beheerswerkzaamheden in de vorm van plaggen en/of maaien, liefst met aanvullend nabeheer. Voor zowel plaggen als maaien werd daarbij de voorkeur uitgesproken voor een niet al te grootschalige eventueel dambordsgewijze

aanpak. Bij een dergelijke aanpak wordt de aanwezige planten- en diergemeenschap de minste schade berokkend, terwijl verspreid over een aantal jaren toch het volledige gebied onder handen kan worden genomen. Verder werd voor plaggen, maaien en nabeheer een aantal aanvullende adviezen gegeven (aanwijzingen voor de wijze van plaggen, maaien en afvoeren van vrijkomend organisch materiaal). Tevens werd gewezen op de noodzaak van nabeheer, met name het verwijderen van opschietende jonge berken en dennen.

Op basis van de resultaten van de diverse proefvlakken zijn in het beheersadvies vervolgens per deelgebied adviezen gegeven, met daarbij een beeld van het verwachte resultaat en een voorstel voor een prioriteitstelling. Deze adviezen per deelgebied zijn in tabel 4 op hoofdlijnen samengevat.

Tabel 4: Beheersadviezen per deelgebied (van der Werf 1992).

DEEL-GEBIED	BEHEERSADVIES	VERWACHTE RESULTATEN	PRIORITEIT-STELLING
I	plaggen, maar proefvlakken (1, 2, 3, 5 en 6) daarbij ontzien	in beginperiode goed ontwikkelde Dopheidevegetatie met Zonnedaau, later ontwikkeling van Struikheide met hier en daar Klokjesgentiaan	Prioriteit 1
II	machinaal plaggen indien vochtige ondergrond dit toelaat, anders kleinschalig maaien en afvoeren Pijpestrootje	Variatie van Gagel, Witte en Bruine Snavelbies, Struik- en Dopheide en Pijpestrootje in plaatselijk variërende bedekkingsgraad.	Prioriteit 3
III	In verband met onzekerheid resultaat plaggen en uit kostenoverweging wordt geadviseerd te maaien	Betere ontwikkeling Struikheide, mogelijk ongewenste ontwikkeling Bochtige Smele, hetgeen groei Struikheide tegenwerkt	Prioriteit 4
IV	Idem aan deelgebied III	Idem aan deelgebied III	Prioriteit 4
V	Vanwege aanwezigheid gezonde Struik- en Dopheidestukken, voorkeur voor maaien met nauwkeurig afvoeren vrijkomend strooisel.	goed ontwikkelde heidevegetatie met Dop- en Struikheide, waar naar verwachting Struikheide iets zal overheersen	Prioriteit 3
VI	Idem aan deelgebied I, maar indien plaggen te kostbaar is kan ook worden gemaaid	Als deelgebied I maar meer Struikheide en minder Zonnedaau	Prioriteit 2 met voorkeur voor plaggen

Foto 8: In 1994 geplagde strook in 2000.

Foto 9: In 1998 geplagde strook in deelgebied V in 2000.

Foto 10: In 1998 geplagde strook in deelgebied II in 2000.

bedekkingsgraad met een gevarieerde vegetatie bestaande uit Struikheide, Dopheide, Witte en Bruine Snavelbies, Ronde en Kleine Zonnedaauw en hier en daar Blauwe Zegge. Ook Pijpestrootje is aanwezig maar slechts in een lage dichtheid. Ook in deze stroken komen echter plaatsen voor waar de zandondergrond slechts beperkt begroeid is. Leuke waarnemingen betroffen de aanwezigheid van Duivelsnaaigaren in de meest zuidelijk gelegen strook en Klokjesgentiaan, Tormentil en Moeraswolfsklauw in de meest noordelijke strook. Zoals werd verwacht, is er een verschil waarneembaar tussen de stroken die in het (lager gelegen) deelgebied II zijn geplagd en de stroken in de deelgebieden V en VI. In de deelgebieden V en VI overheerst de bedekking met Dop- en Struikheide. In de nattere delen strijden Witte en Bruine Snavelbies, Ronde Zonnedaauw en Pijpestrootje om de hoogste bedekkingsgraad. Foto 9 geeft een beeld van

een in 1998 geplagde strook, gelegen in deelgebied V, gefotografeerd in mei 2000. De in deelgebied II geplagde stukken zijn vrijwel volledig begroeid met Witte- en Bruine Snavelbies, afgewisseld met vlakken waar ronde- en in beperkte mate Kleine Zonnedaauw de dienst uitmaken. Bepaalde delen kennen een dermate grote bedekking met zonnedaauw, dat de zandondergrond volledig rood kleurt, vooral ook tengevolge van duizenden zaailingen. De iets drogere delen binnen dit deelgebied zijn vooral met Dopheide en in mindere mate met Struikheide begroeid. In de nattere delen staan hier en daar jonge Gagelstruikjes. Foto 10 geeft een beeld van een in 1998 geplagde strook, gelegen in deelgebied II, gefotografeerd in mei 2000.

Bespreking resultaten

Al met al maken de in 1994 geplagde stroken lang niet overal de indruk van een gezonde, jonge en gevarieerde heidevegetatie, kortom,

Tabel 5: Uitgevoerd en toekomstig beheer en geconstateerde resultaten, uitgewerkt per deelgebied (vgl tabel 4).

DEEL- GEBIED	UITGEVOERD MACHINAAL BEHEER	(VOORLOPIG) RESULTAAT	VERWACHT BEHEER IN NABIJE TOEKOMST
I	1 strook is in 1994 geplagd met een loader, in het noordelijke, drogere deel van het deelgebied	Geplagde strook idem aan deelgebied V. Doordat boompjes al enige jaren niet meer zijn verwijderd treedt verbossing op.	Najaar 2000 verwijderen van boompjes en mogelijk plaggen van enkele stroken
II	2 stroken zijn in 1998 geplagd met plagmachine	Zeer hoge bedekkingsgraad met Witte en Bruine Snavelbies en Ronde en Kleine Zonnedaauw. Drogere delen vooral met Dopheide en in mindere mate met Struikheide. Tevens jonge Gagelstruikjes.	Vooralsnog geen aanvullend beheer voorzien, mogelijk verwijderen boompjes
III	Nog geen machinaal beheer uitgevoerd	Doordat boompjes al enige jaren niet meer zijn verwijderd treedt verbossing op	Najaar 2000 verwijderen van boompjes
IV	Idem aan deelgebied III	Idem aan deelgebied III	Idem aan deelgebied III
V	Delen in 1994 geplagd met loader. Een gedeelte in 1998 geplagd met plagmachine	Idem aan deelgebied VI met dien verstande dat vrijwel geen nattere delen met bijbehorende vegetatie voorkomen.	Mogelijk in komende jaren overgebleven stroken nog plaggen met plagmachine, voor overig geen aanvullend beheer voorzien
VI	Delen in 1994 geplagd met loader. Stroken in 1998 geplagd met plagmachine.	1994: Relatief lage bedekkingsgraad Struikheide en Pijpestrootje. Gedeeltelijk zandondergrond zonder begroeiing. Nauwelijks andere soorten dan Struikheide en Pijpestrootje 1998: zeer hoge bedekkingsgraad met Struikheide, Dopheide, Witte en Bruine Snavelbies, Ronde en Kleine Zonnedaauw en hier en daar Blauwe Zegge. Hogere delen m.n. bedekking met Dop- en Struikheide. Nattere delen Witte en Bruine Snavelbies en Ronde Zonnedaauw. Ook Pijpestrootje in lage dichtheid aanwezig..	Mogelijk in komende jaren overgebleven stroken nog plaggen met plagmachine, voor overig geen aanvullend beheer voorzien

niet het eindresultaat waarop werd gehoopt. Met name de lagere, vochtigere delen kennen een relatief lage bedekkinggraad. De in 1998 geplagde stroken daarentegen, maakten tijdens het veldbezoek juist wel grote indruk. Hoewel het vergelijken van stroken die zich in een geheel andere fase van ontwikkeling bevinden (het 6^e groeiseizoen vergelijken met het 2^e) niet zondermeer mogelijk is, volgen hier toch enkele (algemene en niet wetenschappelijk onderbouwde) conclusies. Het met een loader plaggen lijkt niet tot de gewenste resultaten te leiden. Enerzijds komt dit vanwege (in dit specifieke geval) te diep plaggen, anderzijds is de ondergrond te veel verdicht. Tevens is het ongewenst dat het microreliëf zover verloren gaat. Dat het verdichten van de ondergrond een belangrijke factor vormt, lijkt te worden bewezen indien een noordelijker deel van de Grijsze Steen (waar VWG de Kempen nooit beheerswerkzaamheden heeft verricht) wordt bezocht. Hier is in 1994 eveneens met een loader geplagd. Vervolgens is echter (als proef) de ondergrond lichtjes machinaal geëgaliseerd met een cultivator. Dit heeft tot verrassende resultaten geleid → vrijwel 100% bedekking met gezonde Struikheide. Het plaggen met een plagmachine leidt, voor zover op dit moment reeds te voorzien, wel tot de verwachte en gewenste resultaten. Een gevarieerde heidevegetatie keert terug, waarbij de samenstelling en bedekkinggraad bepaald wordt door met name optredende verschillen in vochtuithouding. Indien de behaalde resultaten worden vergeleken met de doelstelling zoals die werd geformuleerd in het beheersadvies van 1992, mag worden geconcludeerd dat machinaal plaggen vrijwel volledig tot het gewenste resultaat leidt.

Toekomstplannen

Tijdens het veldbezoek op 23 juni is met de heer W. de Jong gesproken over de plannen die het Brabants Landschap voor de nabije toekomst heeft met de Grijsze Steen. Daaruit kan worden opgemaakt dat er voor dit soort werkzaamheden geen strakke plannen worden gemaakt. Per seizoen wordt bekeken welke werkzaamheden enerzijds wenselijk en anderzijds budgettair en qua planning haalbaar zijn. Naar verwachting worden in het najaar van 2000 wederom plagwerkzaamheden uitgevoerd, waarbij het werken met een plagmachine het meest voor de hand ligt. Het is de bedoeling te gaan plaggen in de vorm van stroken in deelgebied I, waarbij in het veld bekeken zal worden

waar en hoe de werkzaamheden exact worden uitgevoerd. Verder worden de deelgebieden I, III en IV ontdaan van boompjes, teneinde de inmiddels weer dreigende verbossing tegen te gaan. Over enkele jaren kunnen plagwerkzaamheden ter hand worden genomen in de stroken die op dat moment nog niet aan bod zijn geweest. Fasegewijs wordt op die wijze vrijwel het volledige heideterrein geplagd. Voor de verdere toekomst is het beleid het plaggen in een cyclus van ongeveer 15 à 20 jaar te herhalen, een en ander mede afhankelijk van de lokale situatie. Soms kan langer worden gewacht met plaggen, soms blijkt eerder optreden wenselijk.

Conclusies

Het is niet mogelijk op basis van het voorgaande wetenschappelijk onderbouwde conclusies te trekken. Wel kan in algemene zin worden geconcludeerd, dat mede dankzij de inzet van VWG de Kempen, het gebied De Grijsze Steen aan ecologische waarde heeft gewonnen. Van een algemeen voorkomend grotendeels met berken en dennen bebost terrein, is een gevarieerd heideterrein "op de natuur teruggewonnen". Daarmee is een wezenlijke bijdrage geleverd aan de totstandkoming van de ecologische hoofdstructuur, waarvan het Beerzedal onderdeel uitmaakt.

Het uitgevoerde kleinschalige beheerswerk mag als noodzakelijke voorloper worden beschouwd van het in 1994 en 1998 verrichte en in de toekomst nog uit te voeren machinale plaggen. Daarmee is tevens bewezen dat samenwerking tussen een vereniging als de VWG en een instantie als Brabants Landschap, kan leiden tot het verantwoord en efficiënt inzetten van de beperkt beschikbare middelen.

Meer specifiek kan worden geconcludeerd dat kleinschalig beheerswerk, een getrouw beeld geeft van hetgeen vervolgens met een machinale en grootschalige aanpak bereikt kan worden. De in het beheersadvies van 1992 verwoorde activiteiten hebben, op die plaatsen waar met een plagmachine is geplagd, geleid tot de verwachte en gehoopte resultaten. Vol vertrouwen kan de hoop worden uitgesproken, dat de Grijsze Steen in de toekomst nog verder aan ecologische waarde zal winnen.

Dankwoord

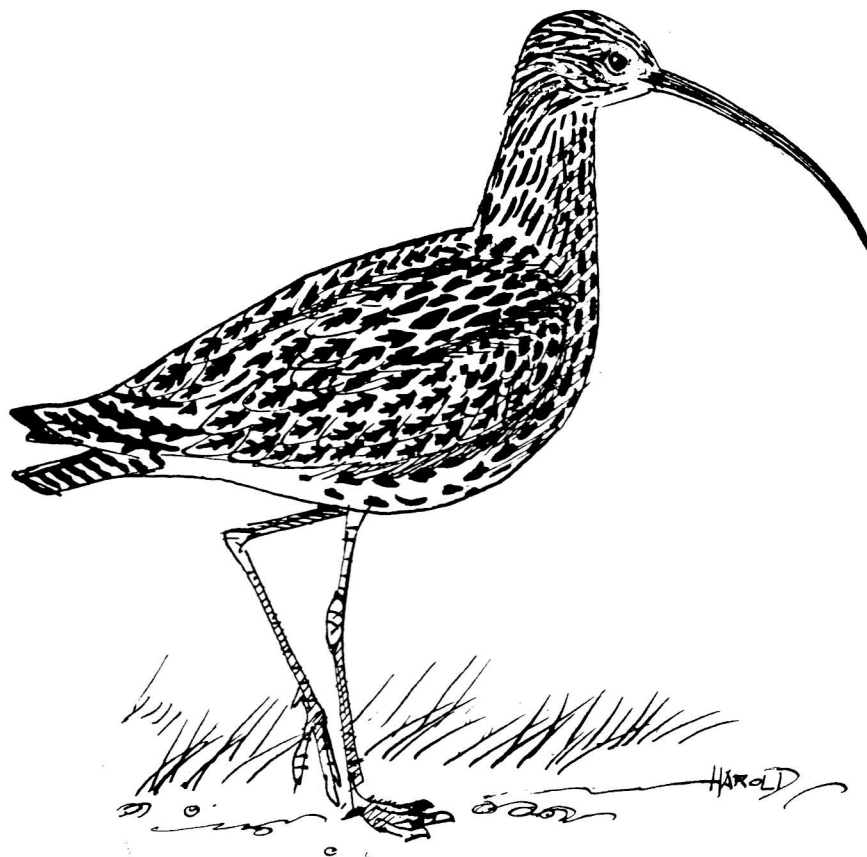
Diverse personen mogen in dit artikel niet onvermeld blijven. In de eerste plaats gaat natuurlijk dank uit naar al diegenen die de moed hebben gehad, gedurende vele jaren een weekend en een aantal zaterdagen per jaar steekschop, zaag, sikkkel en zeis ter hand te nemen, om daarmee de blaren op de handen te werken. Het voert te ver iedereen bij naam te noemen, maar allen die hierbij betrokken zijn geweest, weten zich die dagen vast en zeker helder voor de geest te halen als vermoeiend maar vooral ook als erg gezellig en nuttig.

Verder natuurlijk heel veel dank aan het Brabants Landschap. Niet alleen dank voor het bieden van de vrijheid in de Grijze Steen naar eigen inzicht werkzaamheden te verrichten (daar hebben we zelf immers veel tijd en energie in gestoken), maar vooral heel veel dank voor het serieus nemen van het in 1992 uitgebrachte beheersadvies. Dat de op basis daarvan verrichte werkzaamheden tot prachtige resultaten hebben geleid is natuurlijk vooral voor de Kempische natuur

van groot belang, maar geeft ook alle direct betrokken VWG-ers een enorme voldoening. Speciale dank gaat in dat opzicht uit naar de heer W. de Jong die veel tijd en energie in het beheer van de Grijze Steen heeft gestoken en bereid was op 23 juni het gebied samen met ondergetekende te bezoeken. Graag maak ik van zijn aanbod gebruik binnenkort met voornoemde direct betrokken VWG-ers opnieuw een bezoek te brengen aan de Grijze Steen en een toelichting te krijgen op de beheersvisie van het Brabants Landschap.

Literatuur

- VAN KESSEL J. & WOUTERS P. 1983. Landschapsbeheer Noord-Brabant "Werk aan de Winkel": "de Grijze Steen". De Blauwe Klauwier, 9(4): 4-16.
- VAN DER WERF E. 1992. Beheersadvies voor het zuidelijke deel van de Grijze Steen. Commissie Beheerswerkzaamheden Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven

Wintertellingen in de Kempen vanaf 1982: resultaten van Stormmeeuw, Smelleken, Roek, Bonte Kraai en Ekster.

Pieter Wouters

De eerste wintertelling in de Kempen werd gehouden in januari 1982. Deze werd georganiseerd door het Samenwerkingsverband Oostbrabantse Vogelwerk-groepen (SOV).

Inleiding

Aan deze telling lagen onder andere de stootvogeltellingen ten voorbeeld, die destijds al in de rest van Nederland tijdens de winter werden georganiseerd (Sierdsema et al. 1997). Maar als je roofvogels telt kun je net zo goed nog een aantal andere soorten meetellen. De telling was een succes en werd in het najaar van 1982 en januari 1983 herhaald. Daarna werd ze 'overgenomen' door de Provinciale Planologische Dienst die destijds een heleboel vogeltellingen uitvoerde in Midden en Oost Brabant. In de jaren 1984 t/m 1986 heeft deze dienst de telling georganiseerd. Doordat er bij de PPD intern werd gewisseld, is de wintertelling daarna helaas doodgebloed.

Tot hij in 1996 door mij weer werd opgepakt nadat enkele Kempische vogelaars wel eens wilden weten hoe slecht het nu eigenlijk ging met de Ekster (Wouters 1997). Tot en met 2003 zal de telling worden doorgezet. Daarna zal het een en ander nog eens nader worden bekeken.

Het weer naar bovenhalen van de telgebieden en de diverse telgegevens leek soms wel op archeologisch werk. Maar uiteindelijk is het meeste toch boven water gekomen.

Met dit verslag is een eerste aanzet gegeven tot het verwerken van alle gegevens die tot nu toe zijn verzameld. Van een vijftal soorten: Stormmeeuw, Smelleken, Roek, Bonte Kraai en Ekster heb ik al wat meer uitgewerkt. De resultaten mogen er nu al zijn. Daarom hoop ik dat iedereen het nog een aantal jaren zal volhouden. Het zal zeker de moeite waard zijn.

Doelstelling

De doelstelling zoals deze bij de eerste telling is opgesteld geldt nu nog steeds.

- Het opsporen van voor wintervogels belangrijke gebieden.
- Het inzicht krijgen in de verspreiding, aantallen en biotoopkeuze van een aantal vogelsoorten.
- Het volgen van populatiewijzigingen van enkele soorten.
- Bovendien zijn de tellingen bevorderlijk uit oogpunt van het verkrijgen van vogelkennis bij beginnende vogelaars.

Methode

Aan de hand van topografische kaarten 1 : 25.000 werd het werkgebied ingedeeld in agrarische telgebieden. Deze werden niet te groot gemaakt daar ze ook als broedvogelgebied moesten kunnen dienen. Maar om daardoor optredende randeffecten te verminderen, zoals b.v. dubbeltellingen, werd geadviseerd om minimaal drie van zulke telgebieden op één dag te tellen. Iedere teller werd voorzien van de nodige telformulieren. Aan de voorkant kon men de telgegevens invullen en aan de achterkant stond een kaartje waarop men sommige soorten moest intekenen. Dit waren dezelfde als die nu nog steeds op kaart ingetekend moeten worden. De te tellen soorten waren ingedeeld in een groep verplichte soorten en een groep facultatieve soorten, zie tabel 1. De verplichte soorten tellen we nu nog. Hieraan zijn vanaf 1984 de Kokmeeuw en de Kauw toegevoegd en de Holenduif is van de lijst verwijderd. De verplichte telsoorten die niet ingetekend hoefden te worden werden in eerste instantie per telgebied geteld. Vanaf 1984 worden deze soorten per km-hok genoteerd. Zo kan de verspreiding binnen ons werkgebied beter in kaart worden gebracht.

Verder verschilt de methode van deze beginjaren niet met de methode zoals die nu nog steeds wordt gehanteerd. Er wordt alleen

agrarisches gebied geteld. Het is de bedoeling dat het telgebied per fiets of auto op een zodanige wijze wordt doorkruist, dat het hele gebied bestreken wordt. Om de \pm 300 m wordt gestopt om alles af te turen. Alleen vogels die van het gebied gebruik maken dienen geteld te worden, dus niet de hoog overvliegende ganzen, maar wel de laag vliegend jagende Blauwe Kiekendief.

Na het verzamelen van de gegevens kan van de telsoorten de dichtheid per 100 ha worden bepaald, maar er zit natuurlijk meer in zo'n reeks van gegevens. Voor een vijftal soorten: Stormmeeuw, Roek, Bonte Kraai,

Smelleken en natuurlijk de Ekster, heb ik alvast het een en ander uitgewerkt. Dit zijn namelijk soorten waarvoor duidelijk de doelstellingen van de wintertelling gelden. Op de verspreidingskaarten is aangegeven welke km-hokken zowel in de jaren tachtig als in de jaren negentig zijn geteld. Zoals hierboven aangegeven, werden de telgegevens in de jaren '82 en '83 alleen per telgebied verzameld en niet per km-hok. Daarom heb ik voor de 'niet inteken' soorten die ik behandel en op kaart weergeef het centrale km-hok gebruikt om aan te geven waar de soort is gezien.

Tabel 1: Soorten die geteld moesten worden tijdens de wintertellingen van 1982 en 1983.

De met een * gemerkte soorten dienden op kaart ingetekend te worden. N.B. Kokmeeuw en Kauw zijn vanaf 1984 verplichte soorten geworden.

Verplichte telsoorten		Facultatieve telsoorten
Blauwe Reiger	Korhoen *	Wilde Eend
Zwanen	Klapekster *	Waterhoen
Ganzen *	Buizerd *	Kokmeeuw
Patrijs	Ruigpootbuizerd *	Houtduif
Kievit	Sperwer *	Turkse Tortel
Wulp *	Havik *	Veldleeuwerik
Zilvermeeuw	Rode Wouw	Kramsvogel
Stormmeeuw	Bruine Kiekendief	Koperwiek
Holenduif	Blauwe Kiekendief *	Grote Lijster
Zwarte Kraai	Slechtvalk	Spreeuw
Bonte Kraai *	Smelleken *	Kauw
Roek	Torenvalk *	
Ekster		

Het weer

Het weer kan een bepalende factor zijn bij het voorkomen van vogels in de winter in ons agrarisch landschap. Is het zacht weer dan zien we nog soorten als Kievit en Wulp. Bij aanhoudende vorst verdwijnen deze, terwijl de rest daar nog niet zo'n last van heeft.

Maar ligt er ook nog eens een flink pak sneeuw dan wordt het voor de andere soorten ook steeds moeilijker en zullen ze moeten beslissen of het nog de moeite waard is om te blijven of om toch naar betere oorden te vertrekken.

Hier geef ik een korte typering van het weer tijdens de verschillende telperiodes.

1982: Tijdens de telperiode vroom het licht met een matige wind uit oostelijke richtingen. Er lag overal weinig tot veel sneeuw.

1983: Temperaturen rond een graad of 5. Wind uit westelijke richtingen, wat betekent dat het af en toe ook regende. Dus geen sneeuw.

1984: Januari was zacht maar vochtig. Er lag geen sneeuw tijdens de telling.

1985: De eerste van een aantal koude januari maanden. Er lag met uitzondering van de noordwest-hoek een flink pak sneeuw.

1986: Ook nu weer een koude maand maar wel beduidend minder sneeuw.

1996: "Koud, nee zéér koud"; schreef iemand op zijn telformulier. De temperatuur lag iets onder nul en er stond een schrale oostenwind. Maar er lag geen sneeuw.

1998 en 1999: Twee winters die erg op elkaar leken. Zachte temperaturen, dus westelijke winden. Af en toe regen en maar een enkele dag sneeuw.

2000 Zeer zacht. Weinig zon maar over het algemeen droog. Geen enkele dag heeft er sneeuw gelegen.

Resultaten

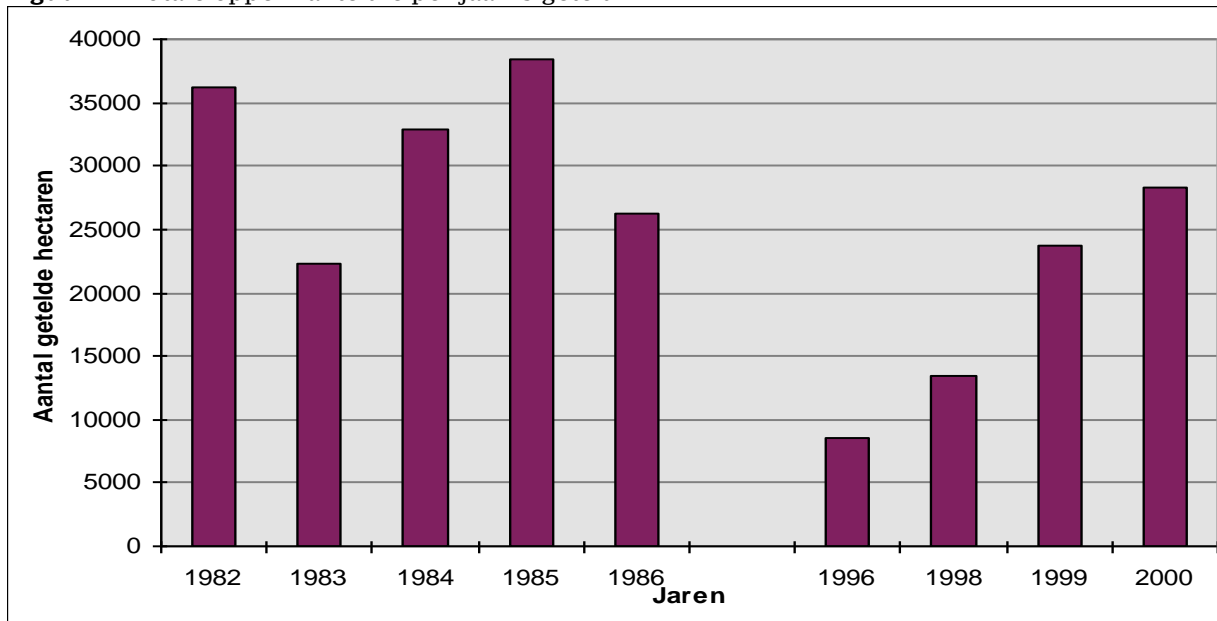
Het aantal hectaren wat er per jaar geteld is, fluctueert nogal (zie figuur 1). Dit is van een aantal belangrijke factoren afhankelijk

(geweest). Zeker heeft het meegespeeld dat in de jaren tachtig de meeste Kempische vogelaars nog op school zaten en daardoor tijd genoeg hadden, die ze maar al te graag in het veld doorbrachten: het jonge honden effect. Ook is het opvallend dat er na een winter met echt winterweer, zoals 1982 en 1985, een dip zit. Mogelijk dat sommige vogelaars zich na een jaar nog laten afschrikken door minder goed weer bij de vorige telling.

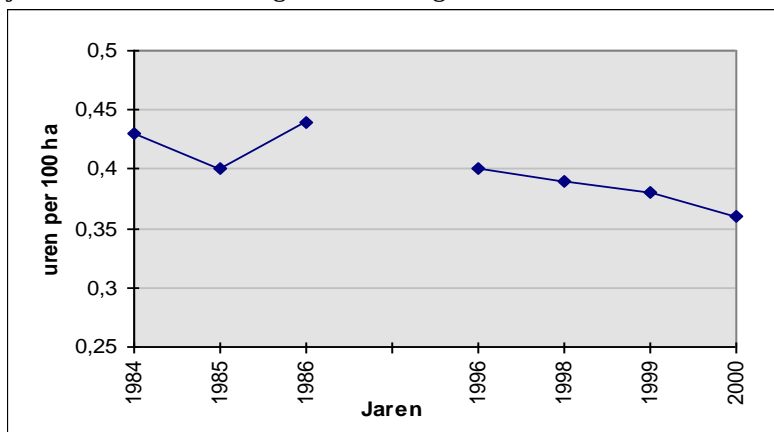
Ook is het natuurlijk niet toevallig dat in de PPD-periode, 1984 - 1986, meer is geteld. De gebieden die overbleven, werden zoveel mogelijk door de professionele PPD-mensen geteld. In de jaren negentig zijn we eerst met een tweetal proefjaren begonnen. Maar vanaf 1999 kunnen we zeggen dat het aantal getelde hectaren op een goed niveau ligt. De uitbreiding in 2000 komt voor rekening van de vogelaars die in de omgeving van Budel hebben geteld.

Figuur 1: Totale oppervlakte die per jaar is geteld.

De tijdsbesteding is in de loop der jaren vrijwel hetzelfde gebleven. Voor de jaren 1982 en 1983 kan hierover geen goed beeld worden verkregen. Op een heleboel telformulieren uit die jaren ontbreekt namelijk de getelde tijd. Voor de andere jaren kon dit wel en ligt het aantal getelde

uren per 100 ha steeds rond de 0.4 uur (zie figuur 2). Maar de laatste jaren lijkt er wel een lichte daling op te treden.

Figuur 2: Tijdsbesteding in uren per 100 ha geteld gebied.

In tabel 2 staan de gegevens van alle soorten die in alle jaren verplicht geteld moesten worden. Voorlopig is hier gekozen voor het

weergeven van de aantallen per 100 ha geteld gebied.

Tabel 2: Aantallen per 100 ha, gegeven voor de verplichte soorten gedurende alle tellingen.

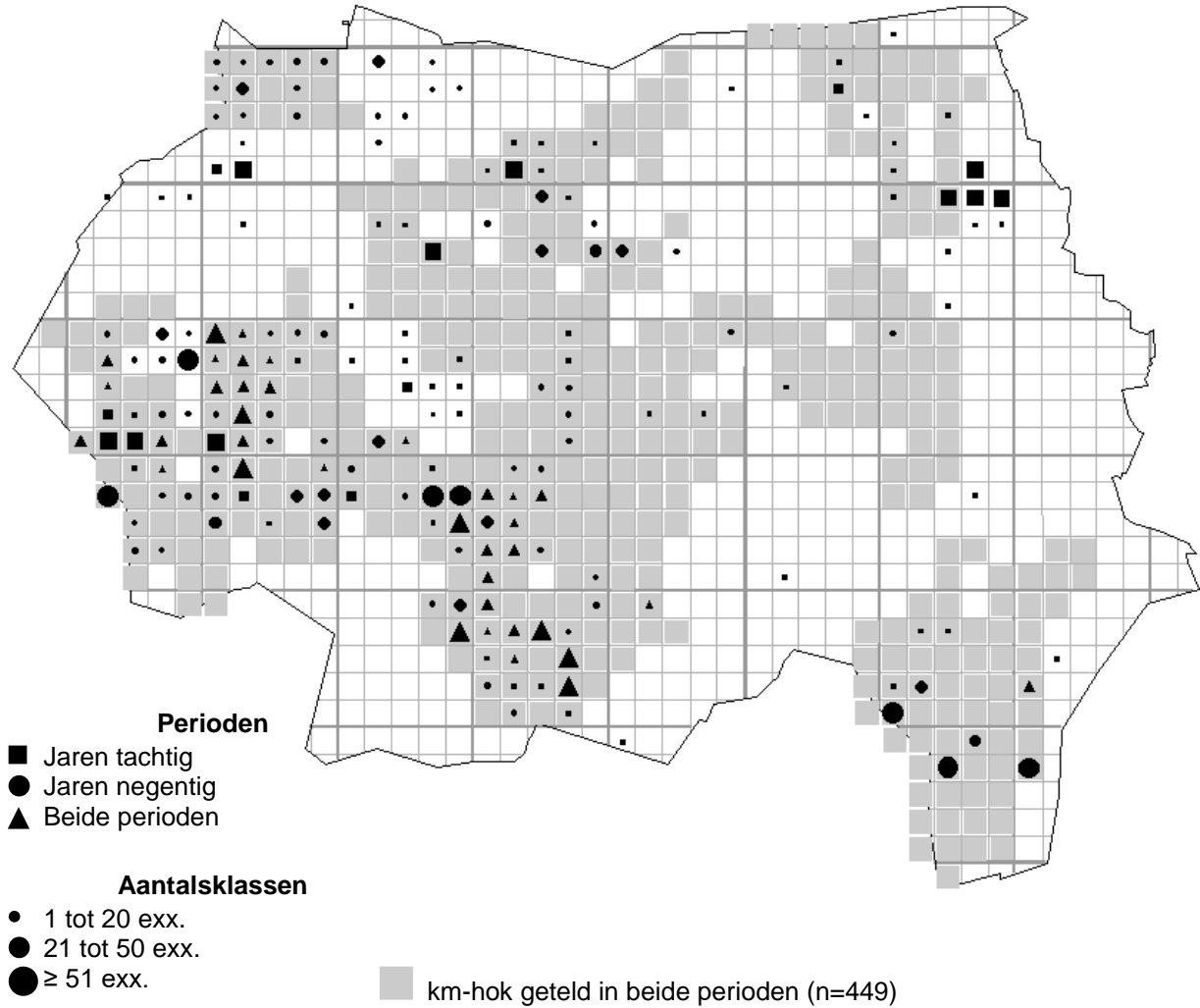
Soorten	Jaren	1982	1983	1984	1985	1986	1996	1998	1999	2000
Blauwe Reiger		0,21	0,18	0,18	0,13	0,18	0,15	0,11	0,12	0,18
Blauwe Kiekendief		0,03	0,00	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0,03	0,00
Havik		0,01	0,00	0,01	0,01	0,02	0,03	0,01	0,02	0,01
Sperwer		0,12	0,10	0,08	0,08	0,13	0,08	0,02	0,09	0,07
Buizerd		0,84	0,68	0,45	0,48	0,45	0,48	0,79	0,75	1,10
Torenvalk		0,16	0,17	0,17	0,06	0,07	0,18	0,14	0,18	0,24
Smelleken		0,02	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,01
Patrijs		0,47	0,22	0,42	1,34	0,62	0,82	0,84	0,29	0,31
Kievit		0,01	0,83	0,35	0,23	0,10	0,21	1,22	2,32	3,45
Zilvermeeuw		0,63	1,80	1,18	0,12	0,56	0,06	0,01	0,11	0,47
Stormmeeuw		3,15	0,22	1,94	1,00	2,13	2,57	2,94	2,04	5,22
Kokmeeuw		5,73	16,28	15,02	5,21	17,00	5,41	3,68	13,98	9,99
Zwarte Kraai		11,42	12,84	12,58	10,58	15,56	14,73	17,86	15,76	15,28
Roek		48,58	32,11	32,90	20,83	21,76	18,40	12,13	9,62	9,08
Kauw		26,03	12,24	18,90	12,06	22,25	31,30	22,91	23,58	23,59
Ekster		6,80	9,29	7,39	4,74	6,83	1,95	2,22	1,68	1,97
Bonte Kraai		0,63	0,53	0,45	0,47	0,03	0,02	0,01	0,01	0,00

Stormmeeuw

De Stormmeeuw is een soort die zelfs binnen ons relatief kleine werkgebied een afgetekende verspreiding heeft (zie kaart 1). De Stormmeeuw komt vooral in het westelijk deel van de Kempen voor. Op de kaart kunnen we zien dat in de jaren tachtig de soort nog wel voorkwam in het noordoostelijke deel van ons werkgebied. Bij de tellingen in de jaren negentig is hij daar niet meer aangetroffen. Mogelijk dat dit te maken heeft met het anders storten en gedeeltelijk sluiten van de regionale vuilnisbelt. De verspreiding in het westen concentreert zich vooral in de grootschalige heide ontginningen zoals we die kennen rond Reusel / Bladel en Eersel / Bergeijk. De Stormmeeuw wordt voornamelijk op grasland aangetroffen en eigenlijk maar zelden op akkerland. Vaak zijn het groepen die gemengd zijn met Kokmeeuwen. De

groepen bestaan voor een groot deel uit volwassen exemplaren. De onvolwassenen blijven veel meer in de buurt van de kust. Het aantal Stormmeeuwen wat bij ons overwintert varieert nogal. Het lijkt erop dat in de laatste winters, alle zacht en vrij nat, het aantal overwinteraars iets is gestegen. Vooral de laatste winter springt eruit met meer dan 5 exx/100ha. Waardoor deze fluctuaties in het voorkomen worden veroorzaakt is moeilijk te zeggen. In 1985 werden er weinig geteld maar toen hadden we last van een vrijwel gesloten sneeuwdek wat vrij lang bleef liggen. Maar 1983 levert het kleinste aantal Stormmeeuwen op, terwijl dit toch een zachte winter was! De grootste groep Stormmeeuwen is geteld in 1982. Toen werden in één telgebied, toen nog een derde van de telgebieden van nu, maar liefst 740 exemplaren geteld.

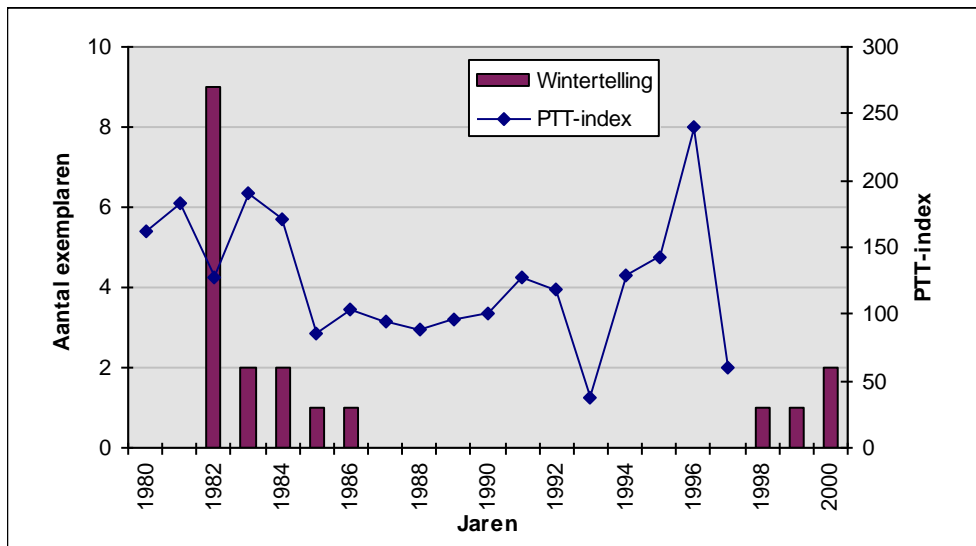

Kaart 1: Maximaal aantal getelde Stormmeeuwen per kilometerhok**Smelleken**

Het Smelleken is altijd een zeldzame verschijning geweest. Toch werden er tijdens de eerste wintertellingen nog een redelijk

aantal gezien. In januari 1982 waren dat 9 exemplaren. Tijdens de in 1982 gehouden telling eind november, begin december

Figuur 3: Het aantal getelde Smellekens tijdens de wintertellingen. Tevens is de PTT december-index van het Smelleken weergegeven. Dat is de landelijke trend over 1980 - 1997 waarbij 1990 op 100 is gesteld (Boele et al. 1999).

werden er nog 7 exemplaren gezien. Maar tijdens de wintertelling in januari 1983 waren er dit nog maar 2. Bij de latere tellingen is er elk jaar wel een Smelleken gezien. Behalve in 1996 en 2000. Toen werden er respectievelijk 0 en 2 exemplaren gezien. De PTT index (voor de maand

december) laat na 1983 ook een dal zien maar in de jaren negentig lijkt deze weer iets te stijgen hoewel er erg grote fluctuaties in zitten (zie figuur 3).

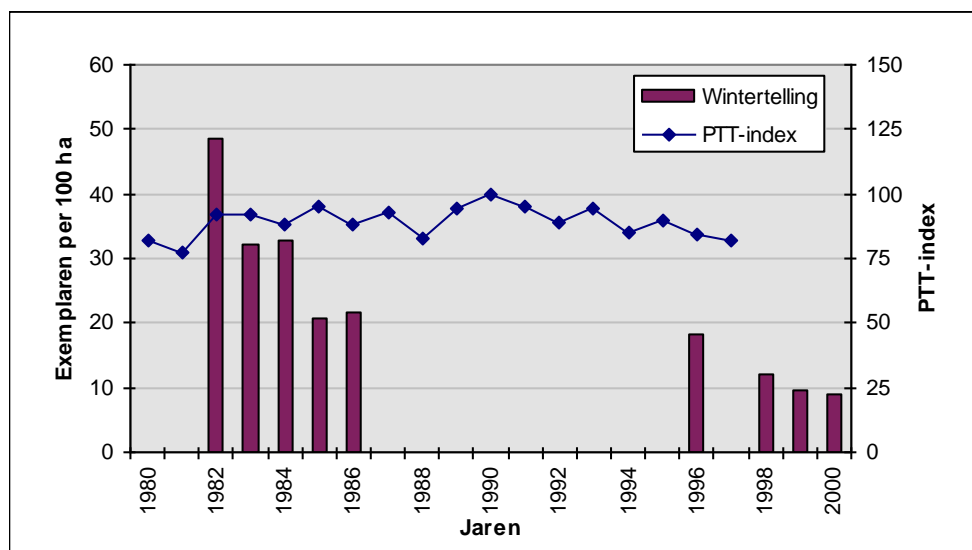
Roek

De Roek is eigenlijk een speciaal geval aan het worden. Europees gezien is de stand stabiel. Uit het BMP project van SOVON blijkt dat het aantal broedvogels in Nederland nog steeds toeneemt. Ook binnen ons werkgebied doet de Roek het goed als broedvogel. Sinds de eerste wintertelling zijn er ook in de

verspreiding was toen veel groter. Hij was toen in 229 van de 449 km-hokken die in beide perioden geteld zijn, aanwezig. In de negentiger jaren viel dit terug naar 161 km-hokken. Dit is een afname in presentie van 30%.

Als we naar de verspreiding van het moment kijken lijkt de Roek zich terug getrokken te hebben in dezelfde gebieden als waar de Stormmeeuw voorkomt. En dan nog specifiek in die stukken waar grote stukken grasland voorkomen. Mogelijk dat dit het verschil is met de rest van Nederland. De Kempen is in

Figuur 4: Het aantal Roeken per 100 ha in de jaren dat er een wintertelling heeft plaatsgevonden. Ter vergelijking is de PTT december-index van de Roek weergegeven over de jaren 1980-1997 waarbij 1990 op 100 is gesteld (Boele et al. 1999), uit het PTT-project van SOVON-Vogelonderzoek Nederland.

Kempen een aantal broedkolonies bij gekomen. Maar volgens het PTT project van SOVON is de algehele trend in Nederland stabiel (Zie figuur 4). Opgesplitst naar verschillende fysisch-geografische regio's zit er wel verschil in de PTT-index. De trend voor het veen- en rivierengebied neemt duidelijk toe, terwijl de trend voor de zandgrond stabiel blijft (Boele et al. 1999). Maar dit kunnen we niet zeggen over het voorkomen van de Roek binnen ons werkgebied. Daar is hij als overwinteraar met maar liefst 80% afgenomen. Als we de kaarten 2 en 3 bekijken wordt dit nog eens duidelijk weergegeven. Hier zijn voor elk km-hok, wat in de periode 1984 - 1986 en 1996 - 2000 is geteld, het maximaal aantal Roeken weergegeven wat er in die periode geteld is. En dit dan opgesplitst naar beide perioden. Het valt meteen op dat er in de jaren tachtig veel meer exemplaren per km-hok werden geteld dan in de jaren negentig. Ook de

een hoog tempo vermaïst en de graslanden worden zeer intensief bewerkt. Mogelijk dat de Roeken hier minder of moeilijker voedsel kunnen vinden in de winter en daardoor in betere oorden (ver)blijven. Maar misschien zijn er nog andere oorzaken. Mogelijk is het trekgedrag van de Roek

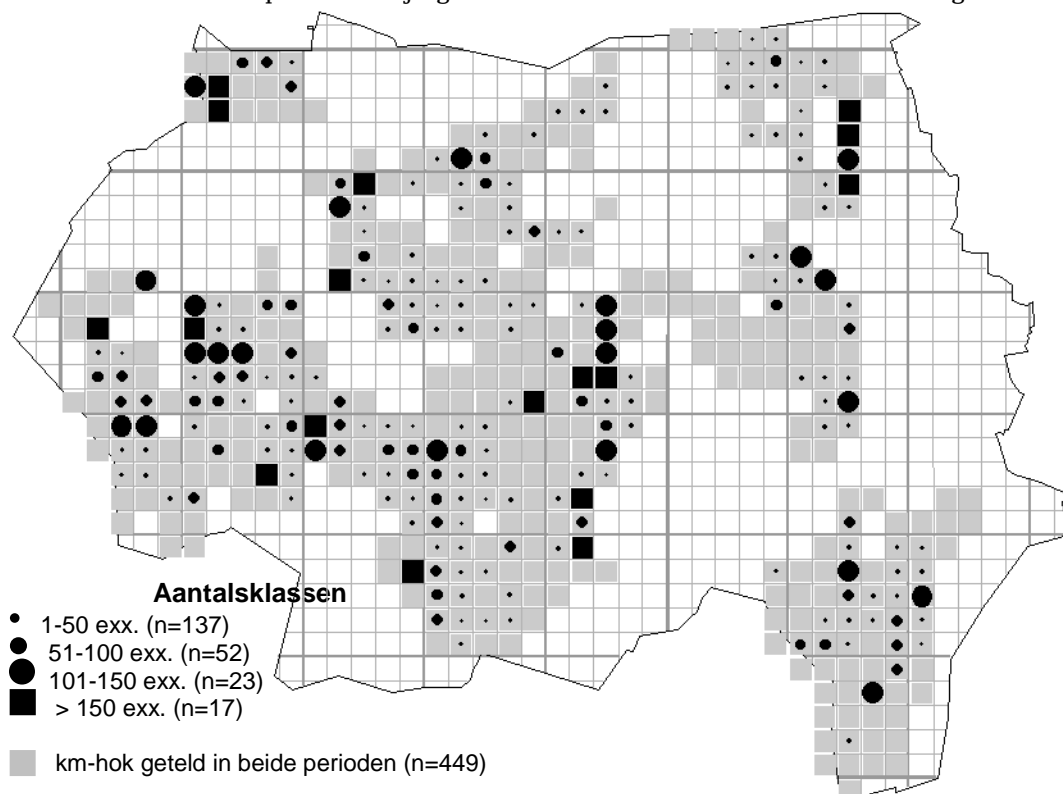
veranderd. Waarschijnlijk tellen wij voor het merendeel overwinteraars uit noordelijke en oostelijke streken. Als die elders hun heil zoeken, neemt het getelde aantal af ondanks de toenames van broedvogels die meer in de buurt van de kolonies blijven hangen. Het aantal broedvogels nam in Nederland in 16 jaar tijd toe van 28.000 paar in 1980 tot 60.000 in 1996. Maar dit vinden we niet terug in de PTT index en zeer zeker niet in cijfers van onze wintertellingen.

Bonte Kraai

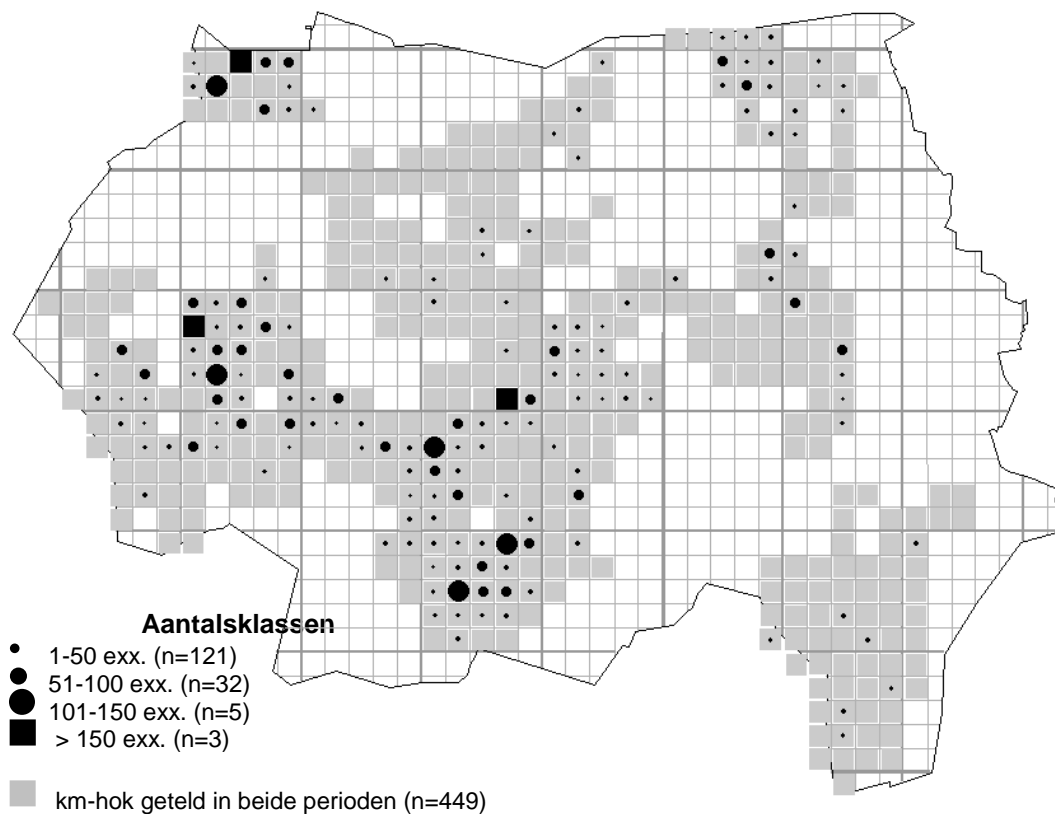
Deze soort is in een zeer kort tijdsbestek uit het Kempische landschap verdwenen. Tom Heijnen schrijft in zijn verslag over de wintertelling van 1986; 'Een opvallend en merkwaardig verschijnsel is het vrijwel geheel ontbreken van de Bonte Kraai in januari 1986.' (van der Winden & Heijnen 1986). Hij is daarna ook niet meer

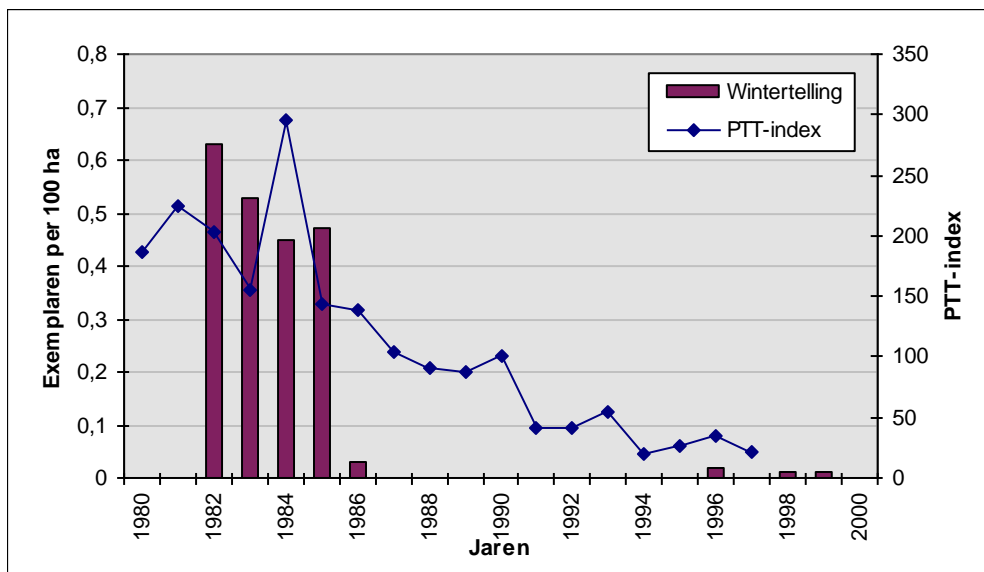
Kaart 2: Het maximaal aantal getelde Roeken per km-hok gedurende de periode 1984-1986. in blokken die in beide perioden zijn geteld. In 229 hokken werden Roeken vastgesteld.

Kaart 3: Het maximaal aantal getelde Roeken per km-hok gedurende de jaren 1996 en 1998-2000 in blokken die in beide perioden zijn geteld. In 161 hokken werden nog Roeken vastgesteld.

Figuur 5: Aantal Bonte Kraaien per 100 ha in de jaren dat er een wintertelling heeft plaatsgevonden. Toegevoegd is de decemberindex van de Bonte Kraai over de jaren 1980-1997, waarbij 1990 op 100 is gesteld (Boele et al. 1999).

teruggekeerd. De soort nam de eerste 3 wintertellingen al enigszins af maar nog niet verontrustend. Na een jaar stabiel te zijn geweest viel hij geheel weg. De Bonte Kraai overwintert nu meer in de nabijheid van zijn broedgebieden.

Hij leek in de jaren negentig geheel te zijn verdwenen uit de Kempen. Maar door de wintertellingen weten we inmiddels dat er nog steeds een zeer klein aantal in de Kempen overwintert. Ik denk echter dat het op dit moment niet meer dan vijftien exemplaren betreft, verdeeld over een vijftal gebieden. Zie ook figuur 5 waar aangegeven

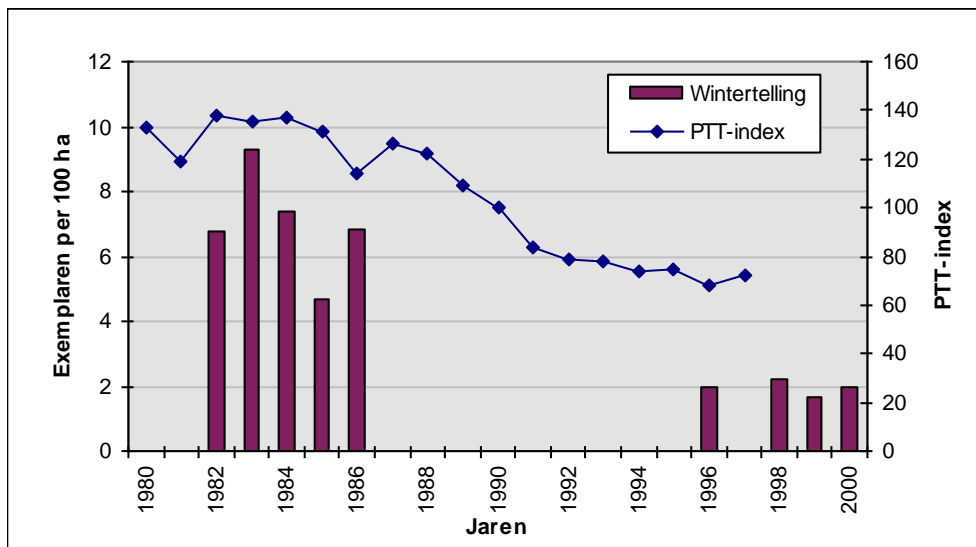
wordt om wat voor aantallen het is gegaan.

Ekster

De soort die aanleiding gaf om in 1996 de wintertellingen weer te gaan uitvoeren. Het is natuurlijk triest dat deze prachtige vogel voor een groot deel uit het agrarische landschap is verdwenen. Dit is niet alleen een regionaal verschijnsel. De PTT index laat duidelijk zien dat landelijk de Ekster met de helft is afgenomen in 10 jaar tijd (zie figuur 6). Ook het BMP project laat een afname zien in het aantal broedende Eksters.

Toch vergaat het de Ekster niet overal slecht. In de stad gaat het de Ekster voor de wind. In

Figuur 6: Het aantal getelde Eksters per 100 ha in de jaren dat er een wintertelling is geweest. Tevens is weergegeven de PTT-index van december van de Ekster. Trend over 1980-1997 waarbij 1990 op 100 is gesteld (Boele et al. 1999).

Eindhoven is de stand ten opzichte van de jaren '84 - '90

bijna verdubbeld (Veenhuizen 1999). Maar in het agrarische is het in en in triest. Figuur 6 waarin de aantallen per 100 ha zijn uitgezet, laat een afname van zo'n 75% zien ten opzichte van het gemiddelde van de jaren 80. De tellingen uit

de jaren 90 laten zien dat de soort niet verder achteruit gaat maar min of meer stabiel blijft. De afname is niet overal in de getelde gebieden gelijk. De telgebieden die tegen de stad aanliggen laten een veel geringere afname zien dan de rest die verder van de stad verwijderd liggen. Dit komt waarschijnlijk doordat de stad een brongebied is. In de Kempen zijn nog meer plaatsen waar het schijnbaar niet zo slecht gaat met de Ekster. Dit zijn echter zonder uitzondering plaatsen met extensieve menselijke bebouwing, genoeg eten en rust, zoals industrieterreinen, bungalow parken en campings.

De reden voor deze gigantische afname moet waarschijnlijk gezocht worden in een combinatie van oorzaken. Enerzijds is daar de sterke vervolging. Zo rond het eind van de jaren tachtig zijn jagers systematisch begonnen met het wegvangen van Eksters. Zeker het wegvangen van de broedvogels kan de stand van een soort in een korte periode decimeren.

Maar het is mogelijk dat er nog andere factoren zijn die de stand niet positief beïnvloeden. Zo is er de veranderde bedrijfsvoering binnen het agrarische bedrijf. En het steeds verder achteruitgaan van ons landschap.

Of zijn het meer natuurlijk factoren. Zoals de concurrentie met bv. de Kauw en Zwarte Kraai ?

Een ding is zeker, de aantallen zijn in ons agrarische landschap dramatisch achteruit gegaan. En het zou dan ook niet verkeerd zijn om de achteruitgang eens nader te onderzoeken. Men zou b.v. al eens kunnen beginnen door in bepaalde proefgebieden de vervolging te stoppen en dan te kijken hoe de populatie zich daar gaat ontwikkelen !

Dankwoord

Een grote telling als deze kan alleen maar slagen door de inzet van vele tellers. In al die jaren hebben velen hun medewerking verleend aan de diverse wintertellingen. Ik ben dan ook erg blij dat de telling nu nog steeds aanslaat. Zo zijn er nog steeds vele vogelaars zijn die het winterse weer willen trotseren om waardevolle gegevens te verzamelen. Bij deze hartelijk bedankt. Speciaal wil ik Tom Heijnen bedanken die door zijn grote bewaarlust het mogelijk heeft

gemaakt de meeste oude gegevens boven water te brengen.

Literatuur

- BAEYENS G. & KONING F. 1982. Broedsucces bij Eksters. *Argus* 7: 5-7.
- BOELE A., KOFFIJBERG K., VAN TURNHOUT C. & MEIJER R. 1999. Punt Transect Tellingen van wintervogels in Nederland in 1996 en 1997. SOVON-Monitoringrapport 1999/08. SOVON Vogelonderzoek Nederland. Beek-Ubbergen.
- BOELE A., VAN TURNHOUT C., KOFFIJBERG K. & PLATE C. 1999. Aantalsontwikkelingen van overwinterende roofvogels in Nederland in 1980 - 1997. *De Takkeling* 7 (3): 173-189.
- VAN DIJK A.J., HUSTINGS F., SIERDSEMA H. & VERSTRAEL T. 1996. SOVON Broedvogelverslag 1994. SOVON-Monitoringrapport 1996/06. SOVON, Beek-ubbergen.
- HAGEMEIJER W.J.M., BLAIR M.J. 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds. T & AD Poyser.
- HEIJNEN T., POST F. & VAN DER WINDEN J. 1986. Avifauna onderzoek midden en oost Brabant - interim rapportage. PPD Noord-Brabant, Den Bosch.
- DE LAET J. 1998. De Ekster in zwart en wit. VUBPRESS.
- MARÉCHAL P. & VEENHUIZEN W. 1997. Vogels in stedelijk milieu, inventarisatie Eindhoven 1984 - 1990. WM. nr. 218 KNNV.
- MOLLER PILLOT H. 1984. Vogels in het Leypark. XI De Ekster. *De oude ley* 6(1): 19-21, KNNV-Tilburg.
- SIERDSEMA H., HUSTINGS F., VAN TURNHOUT C. & VERSTRAEL T. 1997. Vijftien jaar wintervogels tellen in Nederland in 1980 - 1994. *Het Vogeljaar* 45(4): 145-155.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. Arnhem.
- VEENHUIZEN W. 1999. De Ekster in Eindhoven in 1998. *De Blauwe Klauwier* 25(1): 14-16
- VAN DER WINDEN J. & HEIJNEN T. 1986. Resultaten van de wintervogeltelling in januari 1986. *Roodborsttapuit* 5(2/3): 115-131.
- WOUTERS P. 1997. Telling van Eksters en andere wintervogels in januari 1996. *De Blauwe Klauwier* 23(4): 106-113.
- WOUTERS P. 1999. Wintervogeltelling januari 1998. *De Blauwe Klauwier* 25(1): 8-13.
- WOUTERS P. 2000. Wintertelling januari 1999. *De Blauwe Klauwier* 26(1): 8-13.

Analyse van de ontwikkeling van de broedvogelstand van de Visvijvers Valkenswaard, in de periode 1991-1999

Jan Kolsters

In een tijdsbestek van negen jaar zijn vier broedvogelinventarisaties uitgevoerd in een gedeelte van de viskwekerij in Valkenswaard.

Inleiding

Een reeks van broedvogelinventarisaties kan een beeld geven van hoe een gebied zich ontwikkelt, de zogenaamde interne factoren. Daarbij moet echter rekening worden gehouden met de externe factoren die natuurlijk ook een invloed hebben op de broedvogelstand. Voorbeelden van externe factoren zijn de strengheid van de winter voorafgaand aan het broedseizoen of de situatie in het overwinteringsgebied in geval van trekvogels.

Interne factoren zijn bijvoorbeeld het voedselaanbod in het gebied of het maai-beheer voor het riet. Hoe langer de reeks van inventarisaties voor een gebied is, hoe duidelijker bepaalde trends aangegeven kunnen worden. Voor het onderhavige gebied zijn vier inventarisaties uitgevoerd wat natuurlijk nog niet veel is. Conclusies zullen derhalve met de nodige voorzichtigheid getrokken moeten worden.

Om de conclusies wat robuuster te maken is een analyse uitgevoerd aan de hand van ecologische vogelgroepen. Hierbij zijn de verschillende broedvogels in groepen ingedeeld die ongeveer vergelijkbare eisen stellen aan hun biotoop: 'methode Sierdsema' (Sierdsema 1995).

De inventarisaties zijn uitgevoerd in 1991, 1993, 1996 en 1999. De bedoeling is om elke 3 jaar een inventarisatie uit te voeren zodat een steeds beter beeld verkregen wordt in de tijd en in de tussenliggende jaren ook andere gebieden kunnen worden gevolgd.

Gebiedsbeschrijving

De Valkenswaardse Visvijvers zijn eigendom van Brabants Landschap en worden geëxploiteerd door de Organisatie ter Verbetering van de Binnenvisserij (OVV) door middel van het kweken van vis. Het gebied is niet vrij toegankelijk waardoor een grote mate van rust gewaarborgd is.

Het gebied is gelegen aan weerszijde van de Tongelreep en vormt samen met het Leenderbos, Valkenhorst, de Grote Heide en het golfterrein een zeer groot bosrijk gebied tussen de dorpen Waalre, Aalst, Heeze, Leende en Valkenswaard.

Het onderzochte gebied betreft het vijvercomplex ten oosten van de Tongelreep, waar meer dan twintig kweekvijvers liggen. Het is ook weer in 1999 evenals de voorgaande jaren (1991, 1993 en 1996) geïnventariseerd op broedvogels.

Het geïnventariseerde gebied beslaat een oppervlakte van ongeveer 200 ha. en bestaat uit de volgende terreintypen:

Open water:	56 ha.
Bos:	50 ha.
Agrarisch:	9 ha.
Overige, vnl. Moeras:	85 ha.

De ligging van de verschillende terreintypen is weergegeven in figuur 1.

Werkwijze

Omwille van de vergelijking tussen de verschillende onderzoeksjaren zijn steeds dezelfde soorten geïnventariseerd als in het eerste onderzoeksjaar. Alleen zijn de Rietgors en de Kleine Karekiet in de loop der jaren toegevoegd omdat deze soorten karakteristiek zijn voor het biotoop en derhalve zeer bruikbaar voor de analyses. De inventarisatie is uitgevoerd volgens de 'uitgebreide territoriumkartering' en de interpretatie van de waarnemingen is geschied conform de handleiding van SOVON: "Broedvogels inventariseren in proefvlakken".

De inventarisatie werd steeds uitgevoerd door vier tot zeven personen. Per onderzoeksjaar zijn zo'n 170 uur aan veldwerk besteed verdeeld over ongeveer 25 bezoeken per jaar. Het merendeel van de bezoeken werd in de vroege ochtend gebracht terwijl het gebied jaarlijks vier tot vijf keer 's avonds of 's nachts werd bezocht.

Figuur 1: De verschillende terreintypen in het geïnventariseerde gebied.

Niet geïnventariseerd zijn de volgende, vaak algemene soorten:

Wilde Eend	Fazant	Waterhoen	Meerkoet	Kievit	Houtduif
Turkse Tortel	Koekoek	Gierzwaluw	Veldleeuwerik	Boerenzwaluw	Witte Kwikstaart
Winterkoning	Heggenus	Roodborst	Merel	Zanglijster	Tuinfluitter
Zwartkop	Tjiftjaf	Fitis	Goudhaantje	Staartmees	Matkop
Pimpelmees	Koolmees	Ekster	Kauw	Zwarte Kraai	Spreeuw
Huismus	Ringmus	Vink	Groenling	Kneu.	

Tabel 1: Totaal aantal vastgestelde territoria in de vier onderzoeksjaren.

Soort	Jaar	1991	1993	1996	1999
Dodaars		20-21	23	27	25
Fuut		13-15	11-12	18	20
Geoorde Fuut		0-1	4	5	4
Roerdomp		2	1	3	2
Knobbelzwaan		1	1	4	10
Grauwe Gans		-	-	-	5
Nijlgans		-	1	1-2	1
Krakeend		5	14	13	18
Wintertaling		6	3	6	2
Zomertaling		-	-	1	3
Slobeend		5	12	5	8
Tafeleend		17	31	19	36
Kuifeend		7	17	29	20
Wespendief		-	-	1	-
Bruine Kiekendief		1	1	1	1
Havik		1	1	0-1	1
Sperwer		-	1	-	-
Buizerd		-	2	1	1-2
Patrijs		-	-	1	-
Waterral		6-7	7	17	13
Kleine Plevier		-	-	1	2
Kievit		3-4	3	1	1
Houtsnip		-	0-1	-	-
Holenduif		3-4	3	1	3
Zomertortel		0-1	2	1	-
Bosuil		1	3	6	3
IJsvogel		-	1	-	1
Groene Specht		-	2	1	1
Zwarte Specht		0-1	1	1-2	2
Grote Bonte Specht		19-22	14-15	13	20
Kleine Bonte Specht		0-1	1	2	3
Boomleeuwerik		1	1-2	0-2	-
Boompieper		9	5-7	9-11	15
Blauwborst		14-15	8-9	6-9	12
Gekraagde Roodstaart		1	4-5	4	6
Roodborsttapuit		-	-	1	1
Tapuit		1	-	-	-
Grote lijster		2	2	1	2
Sprinkhaanzanger		2	-	3	1
Rietzanger		-	-	1	1
Bosrietzanger		0-1	1	3	-
Kleine Karekiet		niet geteld	niet geteld	niet geteld	188
Spotvogel		1	-	-	-
Grasmus		-	1	1	1
Fluiter		2	1	2-3	2
Grauwe Vliegenvanger		3	1	2	-
Bonte Vliegenvanger		-	1	-	-
Kuifmees		19-25	19	12	21
Zwarte Mees		7-11	11	8	20
Boomklever		-	-	1	1
Boomkruiper		22	13-14	16	29
Buidelmees		0-1	-	-	-
Wielewaal		1	5	6	6
Barmsijs		0-1	-	-	-
Grote Kruisbek		1	-	-	-
Goudvink		2	-	-	-
Geelgors		-	1-2	5	1
Rietgors		niet geteld	niet geteld	16	25

Resultaten

De aantallen geregistreerde territoria zijn voor ieder onderzoeksjaar weergegeven in tabel 1.

Onderstaand zullen een aantal soort kort besproken worden. Ter verduidelijking is in figuur 2 de nummering van de vijvers aangegeven.

Dodaars

De dichtheid aan Dodaarzen is met 20 tot 27 paar per jaar ongekend hoog voor Kempische begrippen. Wel zien we steeds wat verschuivingen van concentraties. In 1993 lag de grootste dichtheid bij het Greveschutven (vijver 22). In 1996 was vooral vijver 20 favoriet en in 1999 ligt de grootste dichtheid bij vijver 13 en 14.

Fuut

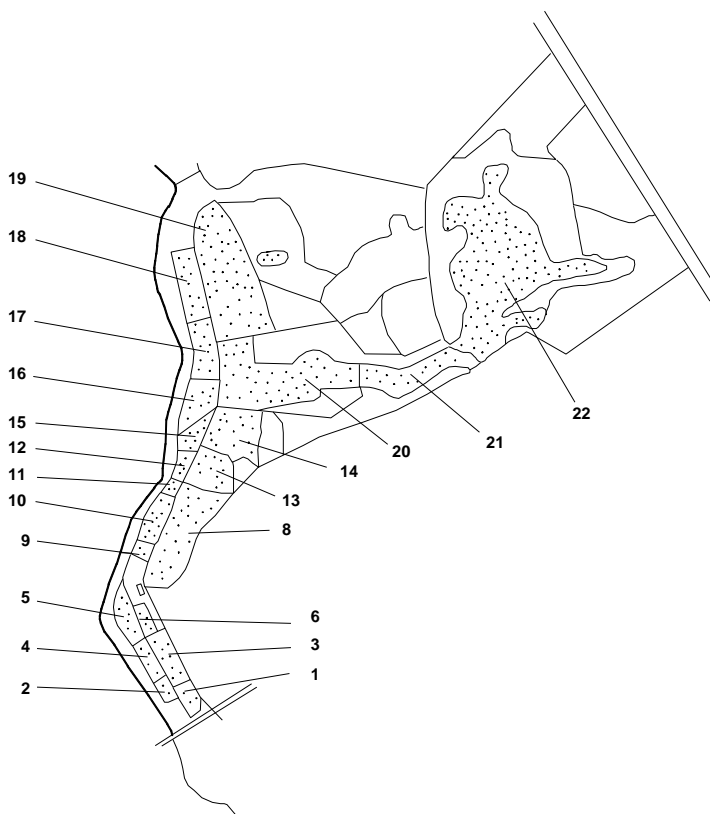
Bij de Fuut is sinds 1993 nog steeds een stijgende lijn te ontdekken. Bij de Fuut is de verschuiving in de concentraties nog wat meer uitgesproken dan bij de Dodaars. In 1993 zagen we een sterke concentratie bij vijver 20. In 1993 was het vooral vijver 19 en in 1996 was plotseling het Greveschutven erg in trek. Ook in 1999 is de bezetting op het Greveschutven weer hoog en ook op vijver 21.

Geoorde Fuut.

Met vier tot vijf paren lijkt de populatie de laatste jaren stabiel. Vijver 20 en 22 (Greveschutven) blijken steeds de voorkeur te genieten.

Roerdomp

Met een tot drie paar plus nog een territorium juist ten westen van de Tongelreep sinds 1993, blijken de visvijvers ook voor de Roerdomp een bolwerk in de Kempen te zijn. Het Greveschutven (vijver 22) blijkt steeds goed voor een of twee territoria. Verder is de noordzijde van vijver 20 al sinds 1993 goed voor jaarlijks een territorium. In 1999 zijn opvallend vaak vliegende exemplaren vastgesteld. In de voorgaande jaren was dat slechts zeer sporadisch het geval. Mogelijk dat in 1999 het beste voedselaanbod wat verder van de favoriete, grote rietkragen gelegen was waardoor voedselvluchten noodzakelijk waren. Vooral de Roerdampen van het Greveschutven zetten regelmatig koers naar het westelijk deel van het gebied.

Figuur 2: Nummering van de kweekvijvers.

Knobbelzwaan.

De Knobbelzwaan is in 1999 ongetwijfeld de revelatie van het gebied. In de jaren 1991 en 1993 is steeds één paar vastgesteld. In 1996 liep dit op tot 4 paar en in 1999 konden maar liefst 10 paren worden genoteerd plus nog één paar juist ten westen van de Tongelreep. Bovendien overzomerden nog zo'n zeven exemplaren op vijver 17.

De broedparen zaten tamelijk diffuus verspreid over het gebied. Wel is het opvallend dat bij slechts één paar jongen zijn waargenomen. Dit was aan de noordzijde van het Greveschutven.

Grauwe Gans

Nog een spectaculaire soort voor de visvijvers. In de drie eerste onderzoeksjaren was de soort niet waargenomen maar in 1999 werden we geconfronteerd met maar liefst 5 paar. Vier paren hadden domicilie gekozen op het Greveschutven en één paar op de, in 1999 zo populaire, vijver 14. De reproductie was bij de Grauwe Gans wel goed. Door minimaal drie paren zijn jongen grootgebracht.

Nijlgans

Ook in 1999 is evenals in 1993 en 1996 weer met zekerheid één paar vastgesteld. Mogelijk

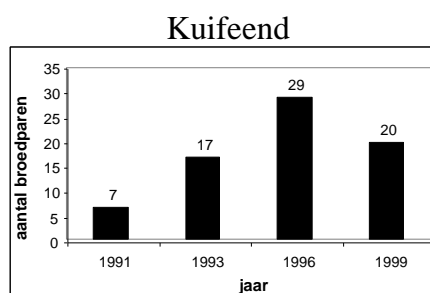
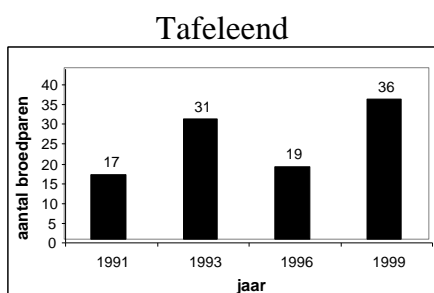
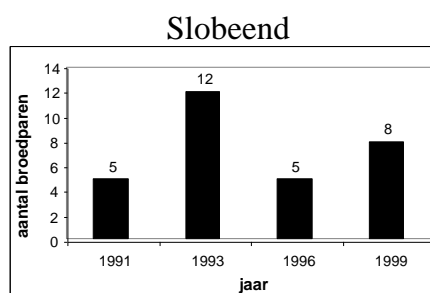
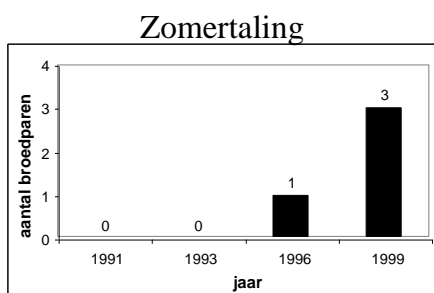
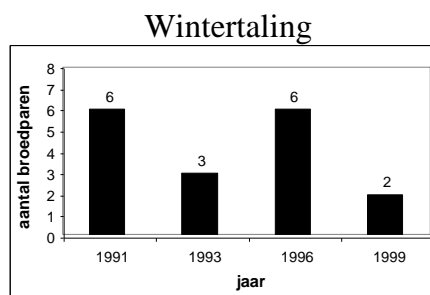
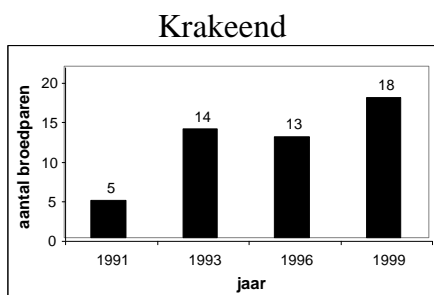

dat weer in de grote Canadese Populieren langs de Tongelreep gebroed is. De waarnemingen concentreerden zich in elk geval in deze buurt. Op 6 augustus werd het paar met 6 jongen gezien op vijver 19.

Krakeend

In 1999 zijn 18 broedparen vastgesteld. Dat betekent dat een aanzienlijk deel van de Kempische populatie op de visvijvers broedt. Het aantal paren is zelfs nog wat hoger dan in voorgaande jaren, zie figuur 3. Het maximale aantal Krakeenden dat is waargenomen is 89 exemplaren op 12 juni. Ook vroeg in het voorjaar zijn de aantallen vrij groot. Op 3 april zijn bijvoorbeeld 71 exemplaren waargenomen. De favoriete vijvers in de broedperioden zijn, evenals in

Figuur 3: Aantal broedparen per eendensort tijdens de onderzoeksjaren.

voorgaande jaren, vijver 19 t/m 22. Dit zijn de wat grotere vijvers waarvan de brede rietkragen volop dekking bieden. Van drie paren zijn in 1999 jongen waargenomen.

Wintertaling

Van de Wintertaling zijn in 1999 maar twee paren vastgesteld. Van één paar zijn jongen gezien en wel op 1 juli op het Greveschutven. Het aantal Wintertalingen was in het vroege voorjaar ook wat minder hoog dan in andere jaren. Het maximum was 25 exemplaren (14 ♂♂ en 11 ♀♀). Wellicht dat door het natte voorjaar van 1999 genoeg andere gebieden in de omgeving geschikt waren.

Zomertaling

Gezien de grafiek van de vier

onderzoeksjaren (figuur 3) lijkt de Zomertaling in de lift te zitten. Met drie paren in 1999 hebben we op de visvijvers ook voor de Zomertaling waarschijnlijk weer een belangrijk deel van de Kempische populatie gehuisvest. Het maximale aantal dat is waargenomen bedroeg 8 exemplaren (6 ♂♂ en 2 ♀♀) op 24 april. Deze datum valt binnen de datumgrenzen voor deze soort. Het is daarom zeer wel mogelijk dat het aantal van drie paar een ondertelling is, mede gezien de toegankelijkheid van het gebied. We hebben omwille van standaardisatie echter niet van de interpretatie-criteria, zoals vastgelegd in de

SOVON handleiding “Broedvogels inventariseren in proefvlakken”, willen afwijken.

Slobeend

Het aantal broedparen van de Slobeend schommelt in de onderzoeksjaren tussen de 5 en de 12. Daarmee valt het aantal van 8 in 1999 niet uit de toon. De grote aantallen Slobeenden in het vroege voorjaar van 1996 (tot 187 exemplaren op 13 april) waren in 1999 niet aanwezig. Het maximale aantal in 1999 was 20 exemplaren (12 ♂♂ en 8 ♀♀) op 9 april. Daarmee lijkt 1996 een uitzondering te zijn op de andere onderzoeksjaren. Ook hieraan kan het droge voorjaar van 1996 weer debet zijn geweest.

Tafeleend

In het onderzochte gebied was na de Wilde Eend, de Tafeleend de talrijkst broedende eend in 1999. Ook bij de Tafeleend schommelen de aantallen behoorlijk en het aantal van 36 broedparen is het hoogste wat tot nu toe in de onderzoeksjaren is aangetroffen. Bij 5 paren zijn jongen gezien.

Kuifeend

Met 20 broedparen zit ook het aantal Kuifeenden aardig op het gemiddelde over de voorgaande inventarisaties. Naast de grotere vijvers 19 t/m 22 was in 1999 ook vijver 14 erg in trek bij de Kuifeend. Dit gold overigens ook voor de Dodaars, Krakeend, Tafeleend, Zomertaling en Slobeend. Al deze soorten hebben kleine waterdieren op hun menu staan.

Bruine Kiekendief

Ook in 1999 is de Bruine Kiekendief weer regelmatig waargenomen; zes keer maar liefst, waarvan drie keer tussen de datumgrenzen. Op grond hiervan moeten we een territorium aannemen. Of er ook werkelijk gebroed is, is twijfelachtig omdat het steeds om de waarneming van een vrouwtje ging.

Op 5 maart werd het vrouwtje gezien op een nest van een Meerkoet bij vijver 18. Zes eieren waren door het vrouwtje Bruine Kiekendief al stuk gemaakt en drie waren nog heel.

Havik

De grote mate van rust bij de visvijvers in Valkenswaard schijnt de Havik goed te bevallen. Evenals in voorgaande onderzoeksjaren werd weer gebroed in

hetzelfde dennenbos in het noordelijk deel van het gebied. Ook juist buiten het gebied, ten zuidoosten van het Greveschutven bevond zich een bezet nest. Op dit laatste nest stonden op 1 juni minimaal twee jongen (waarneming vanaf de grond).

Op het nest in een Grove Den in het noordelijk deel van het gebied was op 19 maart de nestrand reeds opgebouwd met verse takken. Op 9 april lagen er twee eieren in het nest en bij de controle op 24 april bleek het voltallig legsel uit 3 eieren te bestaan. De eerste poepspetters onder het nest werden op 21 mei gevonden. Op 1 juli waren de jongen uitgevlogen en had de cirkel met poepspetters een straal van 5½ m bereikt. Op 6 augustus zijn nog twee onvolwassen vogels waargenomen ten oosten van het Greveschutven en één ten oosten van vijver 19.

Buizerd

Gespreid over het seizoen en over het gebied zijn behoorlijk veel waarnemingen (28) van Buizerds verzameld. De interpretatie van waarnemingen bij de Buizerd is echter geen sinecure. Met betrekking tot deze problematiek zijn de laatste jaren door Vogelwerkgroep de Kempen interessante gegevens verzameld (van Kessel & Kolsters 1998). De relatie tussen waarnemingen en nesten is niet altijd duidelijk. Één nest werd in 1999 gevonden in het dennen-perceel in het noorden. Hierover bestaan dus geen misverstanden. Een tweede territorium werd vermoed in een dennenbos in het noord-oostelijk deel van het gebied. Reeds op 19 maart vloog hier een exemplaar van een nest af. Ook werd hier lopende het seizoen nog een paar keer een cirkelende Buizerd waargenomen en ook alarmerende exemplaren. Bij het nest zelf is geen activiteit meer waargenomen. Dit alles bij elkaar heeft ons doen besluiten hier een waarschijnlijk territorium van te maken.

Waterral

Na de spectaculaire toename van het aantal Waterrallen-territoria in 1996 waarbij er 17 geteld werden, is het aantal in 1999 weliswaar minder hoog maar met 13 territoria nog steeds zeer behoorlijk voor Kempische begrippen. Vooral het Greveschutven bleek met 9 territoria weer erg in trek. Dit aantal is gelijk aan dat van 1996. In 1996 waren ook de rietkragen van vijvers 20 en 21 sterk bezet met 5 territoria. In 1999 werd hier slechts één territorium

vastgesteld. Vijver 19 bleef met twee territoria ten opzichte van 1996 stabiel.

Kleine Plevier

Leeggelaten vijvers in het onderzochte gebied, blijken een grote aantrekkingskracht te hebben op Kleine Plevieren. Toen begin juni 1999 vijver 19 aan de oostkant begon droog te vallen hoefden we niet lang te wachten op de eerste Kleine Plevieren. Twee paren waren steeds aanwezig en er werd druk gebaltst. Jongen zijn niet waargenomen. In 1996 werd voor het eerst een paar (met jongen) vastgesteld.

Kleine Bonte Specht

Nog steeds is een stijgende lijn te ontdekken voor de Kleine Bonte Specht in het gebied. Drie territoria werden onderscheiden in 1999. De trefkans voor de Kleine Bonte Specht is laag en meestal moet men al blij zijn met één waarneming per territorium. Dit gold ook dit jaar weer voor de territoria in het zuiden en oosten. Het paartje in het noordwesten was dit jaar wat luidruchtiger waardoor hier 4 waarnemingen konden worden geregistreerd.

Boompieper

Ook de Boompieper zit in de lift bij de visvijvers. Vooral het centrale noordelijke deel is dicht bezet. Enerzijds komt dit door een kaalslag die recentelijk heeft plaatsgevonden ten westen van het Greveschutven en anderzijds door het meer open karakter dat het dennenbos in het centrale noordelijke deel krijgt. Voor het eerst in de onderzoeksperiode herbergt dit perceel Boompiepers en wel drie paar.

Blauwborst

In het verslag van 1996 werd een dalende tendens voor de Blauwborst gemeld. Welnu, de situatie in 1999 lijkt weer wat rooskleuriger. De grootste concentratie bevond zich nu ten westen en noordoosten van het Greveschutven. Ook in het westelijke deel van het onderzoeksgebied werden twee 'nieuwe' territoria gevonden. Het is zaak deze soort te blijven volgen om zodoende een inzicht te krijgen of er werkelijk van een dalende tendens sprake is (met een oplevinkje in 1999) of dat de jaarlijkse fluctuaties groot zijn en de vermeende dalende tendens tot toeval berust.

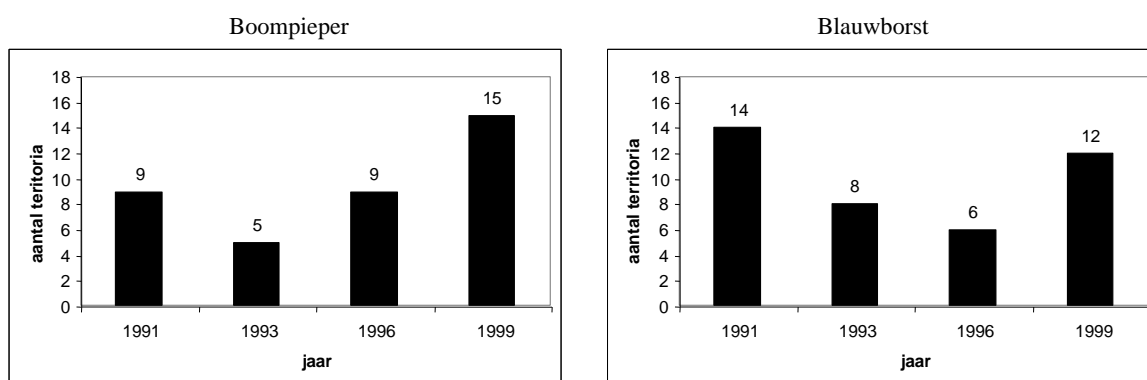
Gekraagde Roodstaart

Weer een soort die het goed doet op de visvijvers. De zes geregistreerde territoria zijn het hoogste aantal gedurende de onderzoeksperiode. Ook hier weer zit het verschil met de voorgaande jaren in het dennenbos in het centrale noordelijke deel. Dit perceel begint zich steeds beter te ontwikkelen voor een soort als de Gekraagde Roodstaart. De vele dode bomen die blijven staan of liggen zijn hier zeker debet aan.

Roodborsttapuit

Evenals in 1996 kon ook in 1999 weer een territorium worden opgetekend. Echter wel op een andere plaats. Het paar bevond zich op het verruigende graslandje ten zuiden van het Greveschutven. Al een paar jaar kan zich hier een vegetatie ontwikkelen van ruigtekruiden. Dit vertaalt zich in de aanwezigheid van een groot aantal insecten. Op het heideveldje in het uiterste noordoosten van het gebied was op 3 april ook een paartje aanwezig. Later is dit paartje echter hier niet meer waargenomen.

Figuur 4: Aantalsverloop (zekere territoria) voor de Boompieper en de Blauwborst gedurende de onderzoeksperiode.

Sprinkhaanzanger

Slechts één territorium kon worden vastgesteld in 1999, terwijl er in 1996 nog drie werden geregistreerd. In 1993 was echter weer geen territorium aanwezig en in 1991 twee. Het territorium van 1999 was ook bezet in 1991 en 1996 en wel ten oosten van vijver 19.

Rietzanger

Van de Rietzanger werd ook in 1999 weer één territorium vastgesteld, evenals in 1996. Het territorium bevond zich ook op exact dezelfde plaats als toen.

Op 3 april werd ook een zingend exemplaar aangetroffen ten oosten van vijver 19. Hier konden later echter geen waarnemingen meer aan worden toegevoegd.

Bosrietzanger

In 1996 konden we nog drie territoria intekenen. In 1999 is dat aantal gedaald tot nul. Er is toen tijdens het veldwerk geen enkele waarneming van de Bosrietzanger gemeld. In 1991 en 1993 bevond zich telkens één territorium in het gebied.

Kleine Karekiet

De Kleine Karekiet is door ons in 1999 kwantitatief geïnventariseerd. Om een goed beeld te krijgen van de aantallen in een gebied als de visvijvers moet hier behoorlijk wat tijd ingestoken worden. Bovendien wordt bij een passieve inventarisatie de soort zwaar onderteld (Heijnen 1995). Daarom is tijdens een aantal veldbezoeken een actievere methode toegepast. Deze methode houdt in dat er met opzet wat opzichtig door het riet gelopen wordt of er wordt regelmatig in de handen geklapt. Deze "V&H" methode (verstoor en hoor) zorgt vaak voor een enorm

Figuur 5: Territoria Kleine karekiet in 1999.

- = schematische weergave van de grotere rietvelden
- = territorium Kleine karekiet

karekietenconcert waarbij blijkt dat sommige territoria maar een paar vierkante meter groot zijn. Alleen op deze manier komt de werkelijke dichtheid van Kleine Karekieten aan het licht. De grootste dichtheden worden bereikt op de grens van water en riet. Midden in grotere rietvelden is de dichtheid beduidend lager, zie figuur 5.

Fluiter

Het kleine hoogopgaande loofbosje ten noorden van het Greveschutven was in 1999, evenals in 1996, weer goed voor een territorium. Ook ten zuidoosten van het Greveschutven kon nog een territorium worden ingetekend. Dit territorium is een grensgeval en strekt zich waarschijnlijk ook uit over het loofbos grenzend aan het onderzoeksgebied (Valkenhorst). Het territorium in de uiterste noordwesthoek van het gebied, dat in alle voorgaande onderzoeksjaren bezet was, bleef dit jaar 'fluiterloos'.

Kuifmees

Het lijkt er op dat de afname van het aantal Kuifmezen in 1996 een tijdelijke inzinking is geweest tengevolge van de koude- en vooral langdurige winter van 1995/1996. In 1999 was het aantal weer op hetzelfde niveau als in 1991 en 1993. Opvallende is de hoge dichtheid in het dennenbos centraal in het noorden van het gebied.

Zwarte Mees

Bij de Zwarte Mees zijn de aantallen in 1999 opvallend hoog (20 territoria tegenover 7 tot 11 in de voorgaande jaren). Het voorkomen van de Zwarte Mees is veel meer geconcentreerd dan bij de Kuifmees. Vooral in 1999 valt dat duidelijk op. Er zijn drie clusters waar te nemen nl. ten oosten van het Greveschutven, ten noorden van vijver 21 en het Dennenbos centraal in het noorden van het gebied. Vooral dit laatste perceel heeft in 1999 een hele hoge dichtheid (10 paar).

Boomklever

Ook in 1999 weer één paar Boomklevers, evenals in 1996. In de jaren daarvoor zijn geen Boomklevers waargenomen. Het territorium van 1999 bevond zich nagenoeg op dezelfde plaats als in 1996. Op 1 juli was een paartje Boomklevers druk aan het foerageren op het rieten dak van het woonhuis in het gebied.

Boomkruiper

Met 29 paar hebben we in 1999 het hoogste aantal gedurende de onderzoeksperiode. Direct langs de Tongelreep, waar de Canadese populieren een grote aantrekkingskracht op de Boomkruipers uitoefenen, vinden we nu weer dezelfde dichtheid als in 1991. In de tussenliggende jaren was de dichtheid hier wat lager met een dieptepunt in 1993. Toen werden direct langs de Tongelreep maar drie territoria

aangetroffen tegen negen in 1991, zes in 1996 en acht in 1999.

In de bospercelen is de dichtheid in 1999 ook groter dan in de andere onderzoeksjaren. Ook hier zal het vele dode hout waarschijnlijk weer een rol spelen.

Wielewaal

De Wielewaal was in 1999 weer met 6 paar aanwezig. Dit was ook het geval in 1996. Bijna alle territoria lagen in 1999 direct langs de Tongelreep.

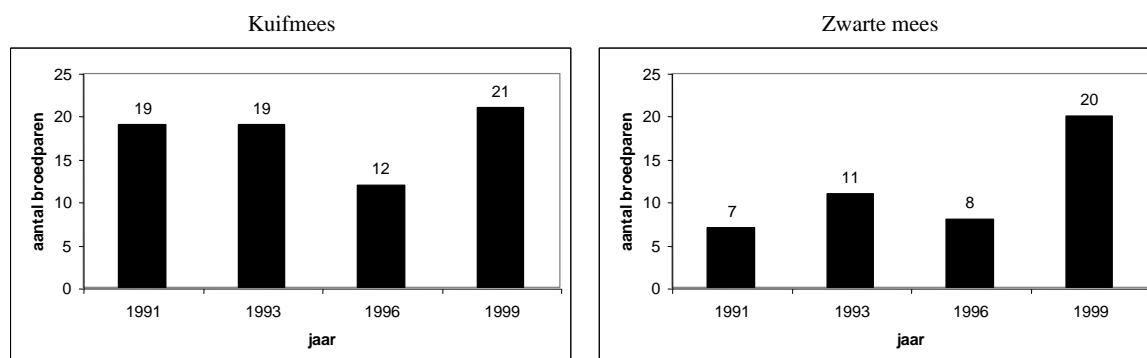
Geelgors

In 1996 maakten we nog melding van een opmerkelijke toename ten opzichte van de voorgaande jaren. Dat was natuurlijk ook zo, maar interessant is de vraag of die toename trendmatig is of dat het slechts een uitschieter was in dat bepaalde jaar. Gezien het ene territorium binnen het gebied in 1999 lijkt 1996 dus inderdaad een uitschieter te zijn geweest. Het territorium in 1999 lag weer op het heideveldje ten noordoosten van het Greveschutven. Ten zuidoosten van het Greveschutven, waar in 1996 nog twee territoria werden vastgesteld, was vroeg in het voorjaar ook een zingend mannetje aanwezig. Echter na 19 maart is hier geen Geelgors meer waargenomen.

Rietgors

Bij de Rietgors lag het aantal in 1999 veel hoger dan in 1996 (25 respectievelijk 16 paar). Aangezien de Rietgors in 1999 pas voor de tweede keer geïnventariseerd is, is er over de verschillen nog niet veel te zeggen.

Figuur 6: Aantal zekere territoria van de Kuifmees en de Zwarte Mees gedurende het onderzoek.

Analyse aan de hand van ecologische vogelgroepen

Evenals in de rapportage over 1996 (Kolsters & Wouters 1997) zal hier een analyse worden uitgevoerd aan de hand van ecologische vogelgroepen. Deze methode is beschreven in het Staatsbosbeheer/SOVON rapport "Broedvogels en beheer" (Sierdsema 1995). Voor de analyse wordt een minimaal oppervlak van 50 ha. aanbevolen. Kleine oppervlakken geven 'een onrustig' beeld omdat de invloeden van buiten het gebied te groot worden. Als bij een klein oppervlak een bepaalde vogel juist buiten dit gebied broedt of juist erbinnen dan maakt dit een groot verschil omdat de aantallen in kleine gebieden laag zijn. Bij grote gebieden is het randeffect veel kleiner.

In het onderzochte gebied komen eigenlijk maar twee habitats in aanmerking voor deze analyse, namelijk het moeras met open water, wat samen 150 ha. omvat en het bos wat met 50 ha. dus maar net aan de minimale oppervlakte voldoet.

De analyse houdt in dat het bepaalde deelgebied vergeleken wordt met een referentie. Deze referentie is geen echt bestaand gebied maar hierin zijn de gegevens van een aantal referentiegebieden gecombineerd. De referentiegebieden zijn wel bestaande terreinen waarvan wordt aangenomen dat ze een relatief goed ontwikkelde broedvogelbevolking bezitten (Sierdsema 1995) en waarin dus ook daadwerkelijke broedvogelinventarisaties zijn uitgevoerd..

De referentie geeft dus eigenlijk een goed ontwikkelde broedvogelsamenstelling weer in een bepaald biotoop. Als het onderzochte gebied, zoals hier de Visvijvers Valkenswaard, nu vergeleken wordt met de referentie, krijgt men een indruk van hoe goed de broedvogelbevolking ontwikkeld is. De vergelijking met de referentie kan gedaan worden aan de hand van ecologische vogelgroepen. Een ecologische vogelgroep is een groep van broedvogelsoorten die ongeveer vergelijkbare eisen stellen aan hun biotoop (Sierdsema 1995).

Het verband tussen de aanwezige broedvogelbevolking en de terreinkenmerken wordt daardoor overzichtelijker en ten tweede gaat het toeval een minder grote rol spelen. Van veel soorten broeden soms maar een klein aantal in het gebied. En het is best mogelijk dat zo'n soort om de een of andere reden eens een jaar niet in het gebied broedt.

Door nu soorten die ongeveer dezelfde biotoopeisen bij elkaar te nemen worden dit soort situaties minder dominant en worden de vergelijkingen tussen de verschillende onderzoeksjaren robuuster.

Een eenvoudige methode is om per ecologische vogelgroep te kijken hoeveel soorten van die groep voorkomen en wat voor dichtheden worden bereikt, beide ten opzichte van de referentie.

Dit kan voor de verschillende onderzoeksjaren worden gedaan en zo kunnen bepaalde trends zichtbaar worden gemaakt. De analyse wordt uitgevoerd met het computerprogramma AVIS wat speciaal ontwikkeld is voor deze analyse (Sierdsema en Engbers 1996).

Vogels van open water

Deze eerste vergelijking is uitgevoerd voor vogels van open water.

De ecologische vogelgroepen voor open water zijn de volgende (Sierdsema 1995):

Dodaars-groep met als belangrijkste biotoopeisen: voedselarm tot matig voedselrijk open water. Deze groep omvat de volgende soorten: Dodaars, Geoorde Fuut, Wintertaling en Zwarte Stern.

Slobeend-groep met de belangrijkste biotoopeisen: kleinschalig, ondiep (matig) voedselrijk open water. Hierin zitten: Roodhalsfuut, Grauwe Gans, Smient, Krakeend, Pijlstaart, Zomertaling, Slobeend, Krooneend, Tafeleend, Vissdief en IJsvogel.

Kuifeend-groep met de belangrijkste biotoopeisen: voedselrijk open water. Hierbij horen Fuut, Knobbelzwaan, Canadese Gans, Brandgans, Nijlgans, Bergeend, Mandarijneend, Wilde Eend, Kuifeend en Meerkoet.

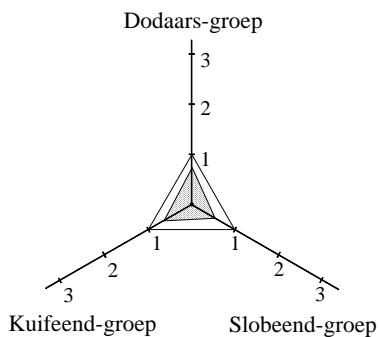
Van de Kuifeend-groep zijn de Wilde Eend en de Meerkoet niet geïnventariseerd. In de analyse worden dan automatisch deze soorten ook in de referentie niet meegenomen, anders zou de vergelijking natuurlijk mank gaan.

De resultaten voor wat betreft het aantal soorten ten opzichte van de referentie en de voorkomende dichtheden ten opzichte van de referentie zijn weergegeven in figuur 7. Voor wat betreft het aantal soorten (linkerzijde) kunnen we constateren dat de deze nagenoeg gelijk zijn aan de referentie, vooral de drie laatste onderzoeksjaren. De index is namelijk voor iedere groep nagenoeg gelijk aan 1.

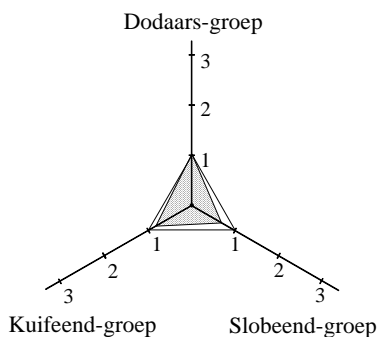

Figuur 7: Soortenaantal en dichtheid per ecologische vogelgroep van vogels van open water op de Valkenswaardse Visvijvers, geanalyseerd per onderzoeksjaar.

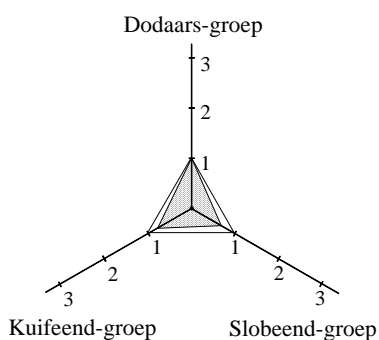
AANTAL SOORTEN

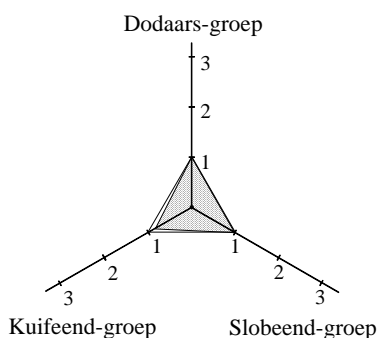
1991

1993

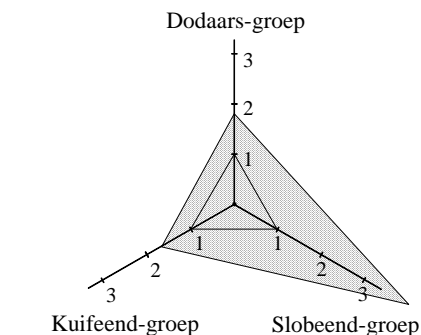
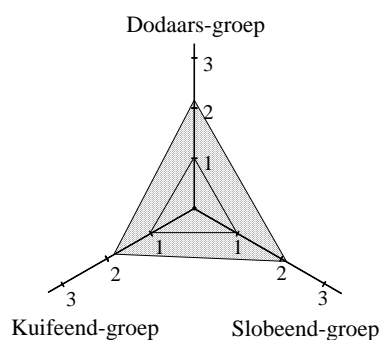
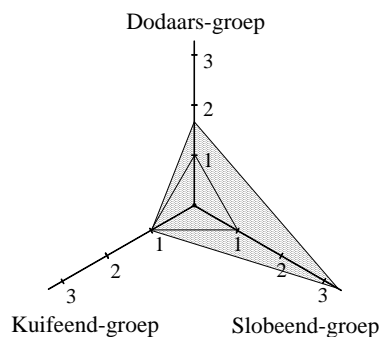
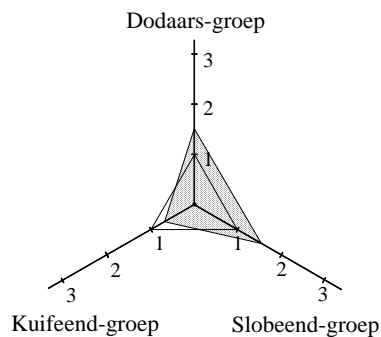

1996

Dit betekent dus dat voor alle drie de ecologische vogelgroepen van open water de Valkenswaardse Visvijvers beschouwd mogen worden als 'goed ontwikkeld'.

DICHTHEID

Kijken we nu naar de dichtheden voor de verschillende ecologische vogelgroepen dan zien we dat deze de dichtheden in de referentie, die zoals gezegd een goed

ontwikkeld gebied voor de betreffende groep voorstelt, vaak overtreft. In de laatste twee onderzoeksjaren is dit voor de Dodaars-groep en Kuifeend-groep zelfs het dubbele en voor de Slobeend-groep nota bene bijna het viervoudige in 1999.

Deze dichtheden zijn dus echt uitzonderlijk voor Nederlandse begrippen. Het feit dat het hier een viskwekerij betreft is hier waarschijnlijk de oorzaak van. De voedselsituatie (visstand zelf en de voedselomstandigheden voor de vissen) zijn bij zo'n kwekerij onnatuurlijk hoog. Voor de vogels van open water heeft dit blijkbaar een zeer gunstige uitwerking.

Gezien de hoge score van alle drie de ecologische vogelgroepen is het niet ondenkbaar dat soorten uit die groepen die nu nog niet op de Visvijvers Valkenswaard broeden, zich hier gaan vestigen. Hierbij kunnen we denken aan Zwarte Stern (die waarschijnlijk alleen broedgelegenheid mist), Pijlstaart en Mandarijneend. Al deze soorten zijn hier ook reeds waargenomen tijdens de onderzoeken.

Alle watervogels

Een andere manier van vergelijken is die van alle watervogels met de referentie. In feite komt het er op neer dat de drie groepen bij elkaar worden gevoegd en dat de totale watervogelgroep vergeleken wordt met de referentie. Ook hier wordt dan de referentie weer op 1 gesteld wat dus in feite staat voor een goed ontwikkeld gebied voor vogels van open water. Deze vergelijking is weergegeven in figuur 8.

We zien ook hier weer dat de aantallen soorten weer dicht in de buurt van de index 1 terecht komen, terwijl de dichtheid die van de referentie ver overschrijdt. Bovendien zien we voor beide facetten een stijgende tendens. Blijkbaar wordt het gebied nog steeds aantrekkelijker voor de vogels van open water.

Kritische en kenmerkende soorten

Op dezelfde manier als in figuur 8 is ook nog een andere analyse mogelijk. Deze methode geeft wellicht een nog beter beeld van het gebied als biotoop voor watervogels en ook van de potenties van het gebied voor de toekomst. In deze analyse wordt namelijk de veeleisendheid van de verschillende vogelsoorten meegenomen en ook het feit of een vogelsoort kenmerkend is voor een bepaald biotoop.

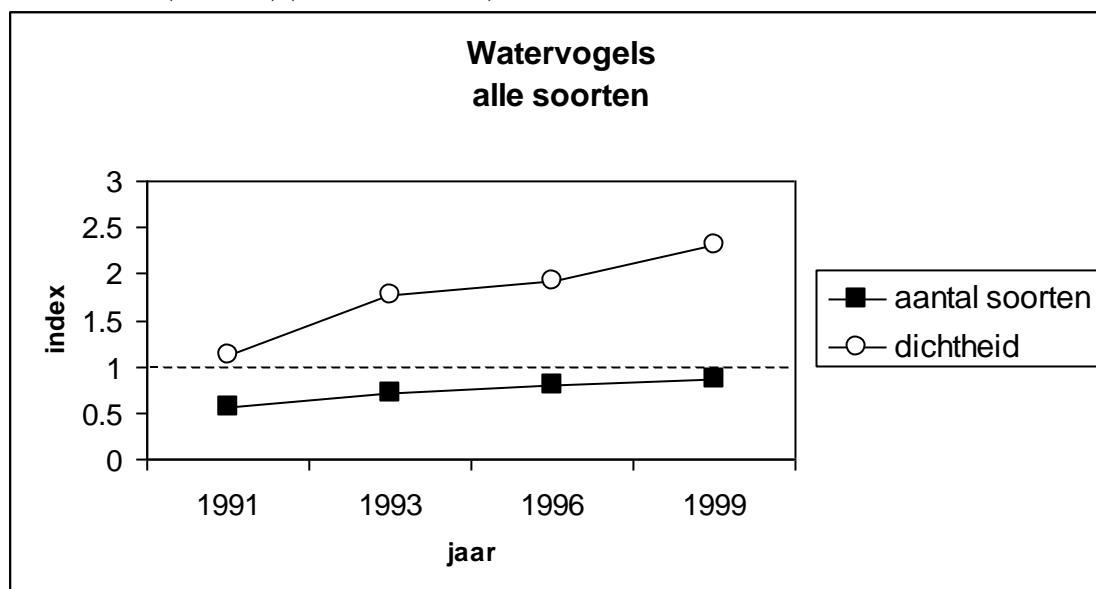
Wat de kieskeurigheid betreft is voor alle vogelsoorten een maat aan te geven. Als een soort weinig eisen stelt aan een gebied (weinig kritisch dus) dan krijgt die een lage score. Als een soort hoge eisen stelt, krijgt die soort een hoge score.

De laagste score is een "1". Voor de watervogels moeten we hierbij aan soorten denken als Meerkoet of Wilde Eend.

De volgende groep worden vrij kritische soorten genoemd en krijgen de score "2". Hierbij moeten we in voor watervogels denken aan soorten als Krakeend, Slobeend of Kuifeend.

De score "3" is voor de kritische soorten zoals Geoorde Fuut, Zwarte Stern of IJsvogel.

Figuur 8: Vergelijking van alle op de Valkenswaardse Visvijvers voorkomende watervogelsoorten met de referentie (index=1) (Sierdsema 1995).

De volgende groep zijn de zeer kritische soorten die de score "4" krijgen en hieronder vallen bijvoorbeeld het Woudaapje en de Grote Zilverreiger.

De laatste groep zijn zeer kieskeurige soorten die in Nederland uitgestorven zijn. Tot deze illustere groep met score "5" horen bijvoorbeeld Kraanvogel, Zwarte Ooievaar en Zearend.

Voor een analyse van een gebied voor wat betreft de veeleisendheid zijn vooral de vrij kritische soorten van belang. Deze geven een goed beeld van de gesteldheid van een bepaald terrein. Bij erg kritische soorten is de kans dat een soort aanwezig is in een geschikt biotoop vaak erg klein. Dit kan berusten op toeval of omdat een bepaald soort voedsel niet aanwezig is. Een voorbeeld is in dit geval het Woudaapje. Er zijn jaren dat de soort in dit gebied broedt maar juist niet in de jaren dat wij hier onderzoek hebben gedaan.

Vrij kritische soorten als Dodaars, Wintertaling en Waterral broeden jaarlijks in het gebied en zijn daardoor geschikter voor een analyse. In de praktijk blijken de (vrij) kritische soorten, met score "2" en "3" het beste geschikt voor het bepalen van de mate van ontwikkeling van een gebied.

Het andere facet is de kenmerkendheid van soorten. Kenmerkende soorten zijn broedvogels die typerend zijn voor één of

een beperkt aantal terreintypen, waar de soort een (veel) hogere presentie en/of dichtheid bereikt dan elders. De aan- of afwezigheid van kenmerkende soorten zegt veel over de kwaliteit (mate van ontwikkeling) van het terreintype (Flade 1994).

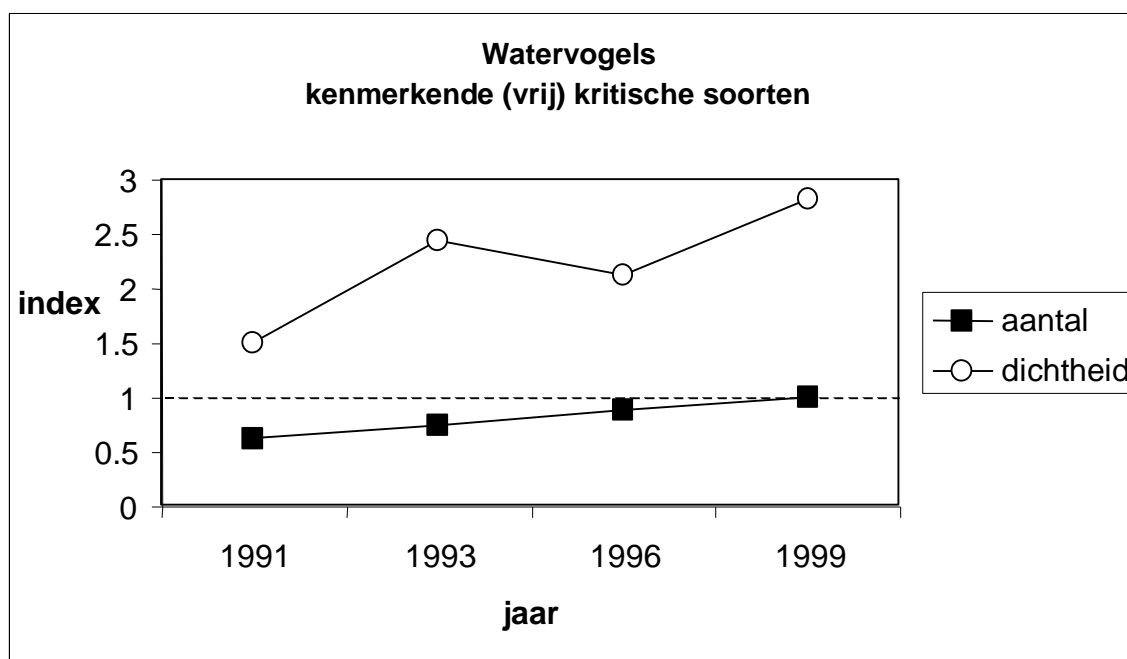
Door nu een combinatie te maken van de kenmerkendheid en veeleisendheid van de (vrij) kritische soorten en deze te vergelijken met de referentie, wordt een goed beeld verkregen van de mate van ontwikkeling van een gebied.

Als daarbij een reeks van inventarisaties over verschillende jaren wordt opgebouwd, krijgen we ook nog een trend te zien. Op die manier kan een gebied "bewaakt" worden en kunnen eventuele beheersmaatregelen worden genomen waarvan het effect ook weer kan worden aangetoond.

In figuur 9 is voor de (vrij) kritische, kenmerkende soorten van open water de vergelijking met de referentie (voedselrijke vennen in goed ontwikkelde gebieden in Nederland) weergegeven.

Wat ook hier opvalt is dat de dichtheden voor de kenmerkende, (vrij) kritische soorten zeer hoog scoren. Verder lijkt er voor zowel het aantal soorten als de dichtheid uit deze categorie, een stijgende tendens te bestaan. Ook dit biedt perspectief voor de toekomst.

Figuur 9: Vergelijking van de kenmerkende, (vrij) kritische soorten van open water van de Valkenswaardse Visvijvers met de referentie (voedselrijke vennen) in de onderzoeksjaren.

Rietvogels

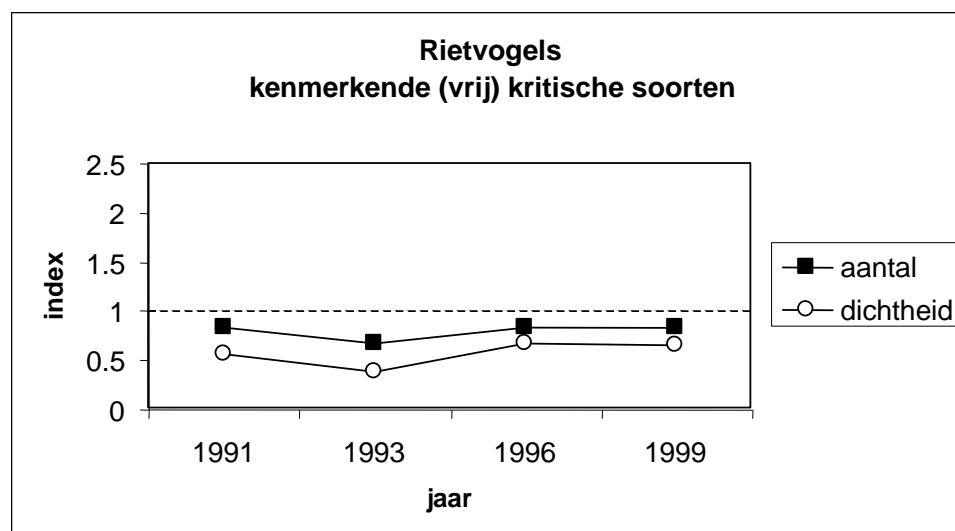
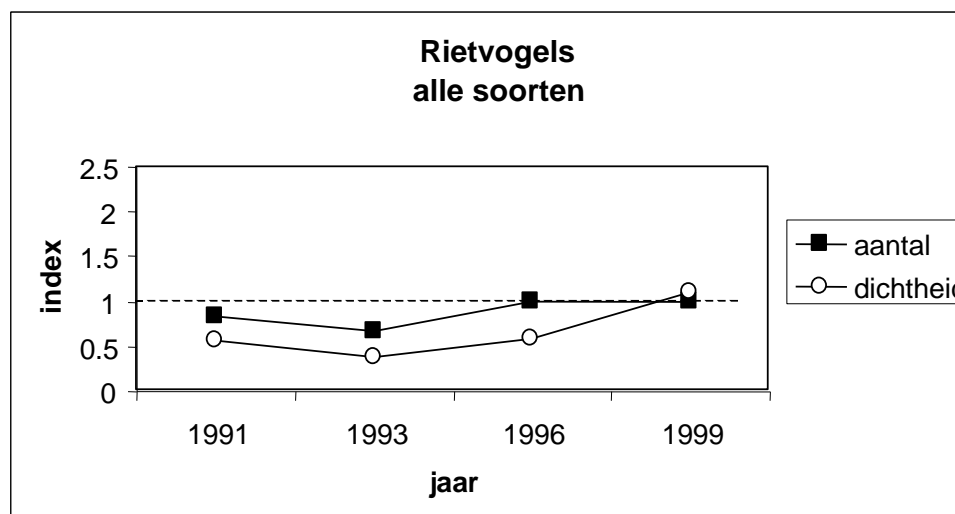
Voor de rietvogels is een zelfde soort analyse te maken als voor de vogels van open water. Ook hier is een totaaloverzicht voor alle rietvogels te maken. Dit is weer gedaan voor alle soorten en daarnaast voor de kenmerkende, (vrij) kritische soorten van het rietland.

Beide vergelijkingen met de referentie zijn weergegeven in figuur 10. We zien in deze figuur dat hier de kritische soorten juist wat lager scoren dan wanneer alle soorten in de analyse betrokken worden. Weliswaar zijn de scores wat minder spectaculair dan voor de vogels van open water maar toch zijn ze relatief hoog.

Opvallend is dat bij de rietvogels de index voor de dichtheden meestal wat lager ligt dan voor het aantal soorten. Bij de vogels van

open water was dit omgekeerd. De ene keer dat de index van de dichtheden hoger ligt is in 1999 in de bovenste grafiek. Dit moet op het conto van de Kleine Karekiet worden geschreven. De Kleine Karekiet is in 1999 voor het eerst gekarteerd en het aantal was ongeveer 30% hoger dan bij de referentie. Hierdoor komt de dichtheid hoger te liggen.

Figuur 10: Vergelijking van de rietvogels van de Valkenswaardse Visvijvers met de referentie (rietland). Boven voor alle soorten en onder voor de kenmerkende, (vrij) kritische soorten.

Ecologische groepen.

Nu het totaalbeeld voor de rietvogels bekend is, is het natuurlijk ook interessant om te kijken hoe de verdeling is over de verschillende ecologische vogelgroepen, die samen het totaal aan rietvogels vormen.

Dit is voor de verschillende onderzoeksjaren weergegeven in figuur 11. Hierbij moet wel rekening worden gehouden met het feit dat de Rietgors pas vanaf 1996 is gekarteerd en de Kleine Karekiet alleen in 1999.

De volgende ecologische vogelgroepen zijn in het geval van de Valkenswaardse Visvijvers van belang (Sierdsema 1995):

Roerdomp-groep met als biotoopeisen: nat, voornamelijk overjarig rietland. Hiertoe behoren Roerdomp, Woudaapje, Grote Zilverreiger, Purperreiger, Lepelaar, Snor, Kleine Karekiet, Grote Karekiet en Baardmannetje.

Rietzanger-groep met als belangrijkste biotoopeisen: zegge-riet, nat tot verlandend, voornamelijk overjarig. Hierbij horen: Bruine Kiekendief, Waterral, Kraanvogel, Rietzanger en Rietgors.

Porseleinhoen-groep vereist als biotoop: natte lage vegetaties (voornamelijk zeggen; inclusief gemaaid riet) met ondiep water. De vertegenwoordigers van deze groep zijn: Porseleinhoen, Klein Waterhoen, Kleinst Waterhoen, Kwartelkoning, Waterhoen, Watersnip en Waterrietzanger.

Blauwborst-groep met als belangrijkste biotoopeis: verlande rietvegetaties met struikopslag. Daarbij horen: Blauwborst, Sprinkhaanzanger en Krekelzanger.

Rietgors-groep met de biotoopeisen: ruigtes en lage struwelen, veelal nat tot vochtig. Hier zitten in: Blauwborst, Paapje, Sprinkhaanzanger, Krekelzanger en Rietgors.

Het meest opvallend aan figuur 11 is het volledig ontbreken van de Porseleinhoen-groep. Nu is dat niet zo verwonderlijk omdat deze groep nagenoeg alleen zeer zeldzame soorten bevat, met uitzondering van het Waterhoen. Deze soort is weliswaar niet gekarteerd en wordt derhalve in de analyse niet meegenomen (en wordt dus ook bij de referentie buiten beschouwing gelaten), maar is ook niet of nauwelijks waargenomen in het gebied.

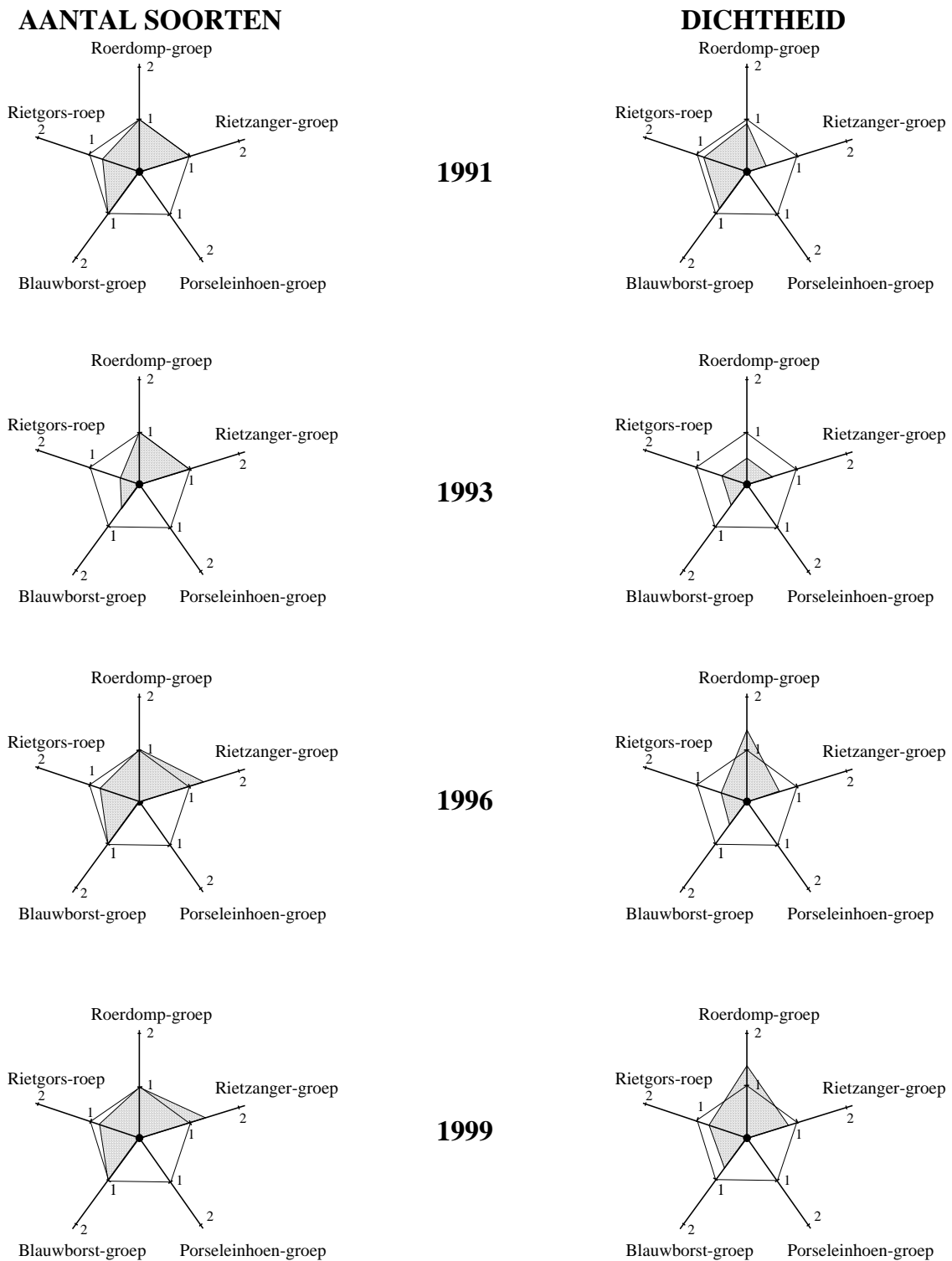
Verder is te zien dat de Roerdomp-groep qua aantal soorten steeds gelijk is aan de referentie en dat de dichtheden voor deze groep de laatste twee onderzoeksjaren hoger ligt dan de referentie. Voor een belangrijk deel komt dit op het conto van de Roerdomp zelf. Met twee tot drie paar is de dichtheid erg hoog voor een gebied van 150 ha. Het blijkt dus dat ook in de referentie het aantal soorten in deze groep erg klein is.

Aangezien het gebied blijkbaar toch aantrekkelijk is voor deze groep geeft dit in de toekomst wellicht mogelijkheden voor de (her)vestiging van Woudaapje, Snor, Grote Karekiet of Purperreiger

Ook de overige groepen zijn goed vertegenwoordigd, zowel qua aantal soorten als dichtheden en dan vooral in de laatste onderzoeksjaren.

Figuur 11: Soortenaantal en dichtheid per ecologische vogelgroep van rietvogels op de Valkenswaardse Visvijvers, vergeleken per onderzoeksjaar met de referentie.

Bosvogels

Voor het bosgedeelte in het gebied zijn de vergelijkingen met referentiegebieden minder zinvol dan voor de water- en rietvogels omdat de oppervlakte vrij gering is. De 50 ha aan bos wordt als minimum oppervlak aanbevolen voor de beschreven analyse (Sierdsema 1995).

Bovendien zijn een vrij groot aantal soorten niet gekarteerd. Daarom is voor de bosvogels gekozen voor alleen een analyse voor de totale bosvogelgroep. De analyse is ook weer uitgevoerd voor alle soorten en voor de kenmerkende, (vrij) kritische soorten. Tot deze laatste groep behoren bijvoorbeeld Gekraagde Roodstaart, Groene Specht, Fluiter, Wielewaal etc.

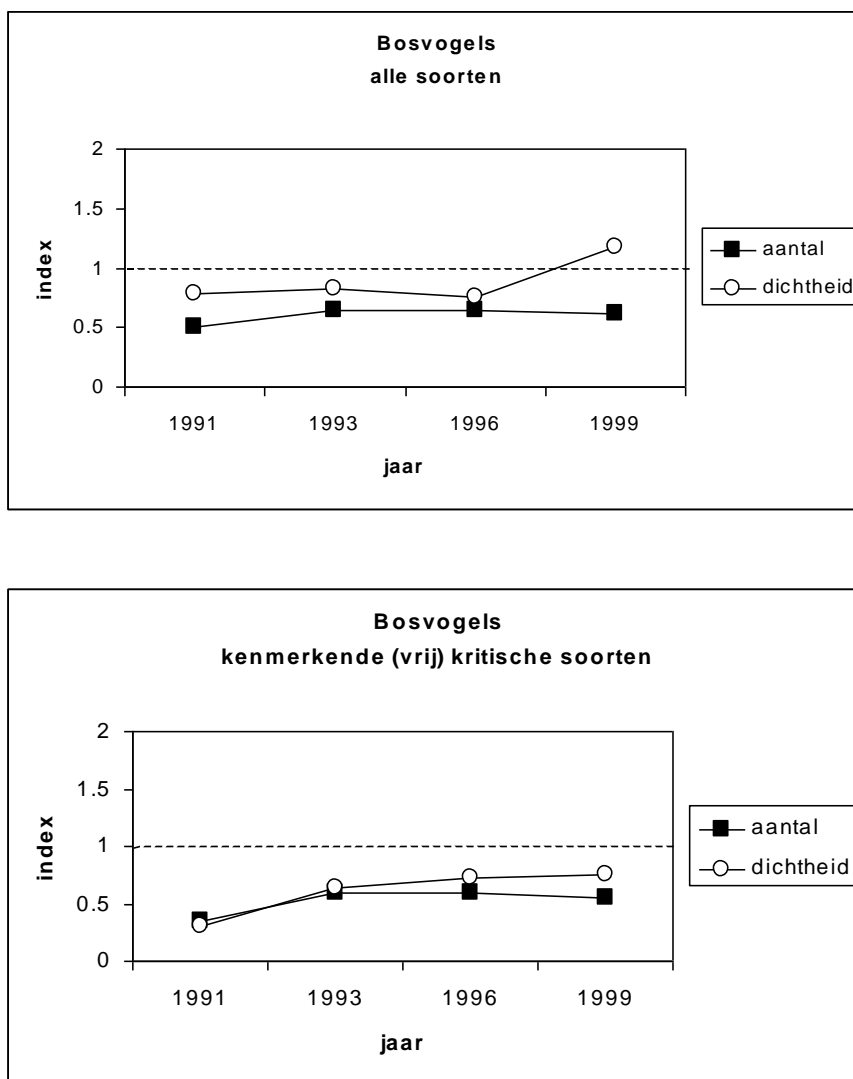
De analyse is grafisch weergegeven in figuur 12. De resultaten zijn duidelijk minder spectaculair dan voor de water en rietvogels. Toch lijkt er voor wat betreft de dichtheden

voor beide grafieken een stijgende tendens te bestaan. Op zich is dit niet zo verwonderlijk omdat er aan het bos niets meer wordt gedaan. Dit betekent dus dat er steeds meer dood hout aanwezig is hetgeen een gunstige invloed op de bosvogels heeft.

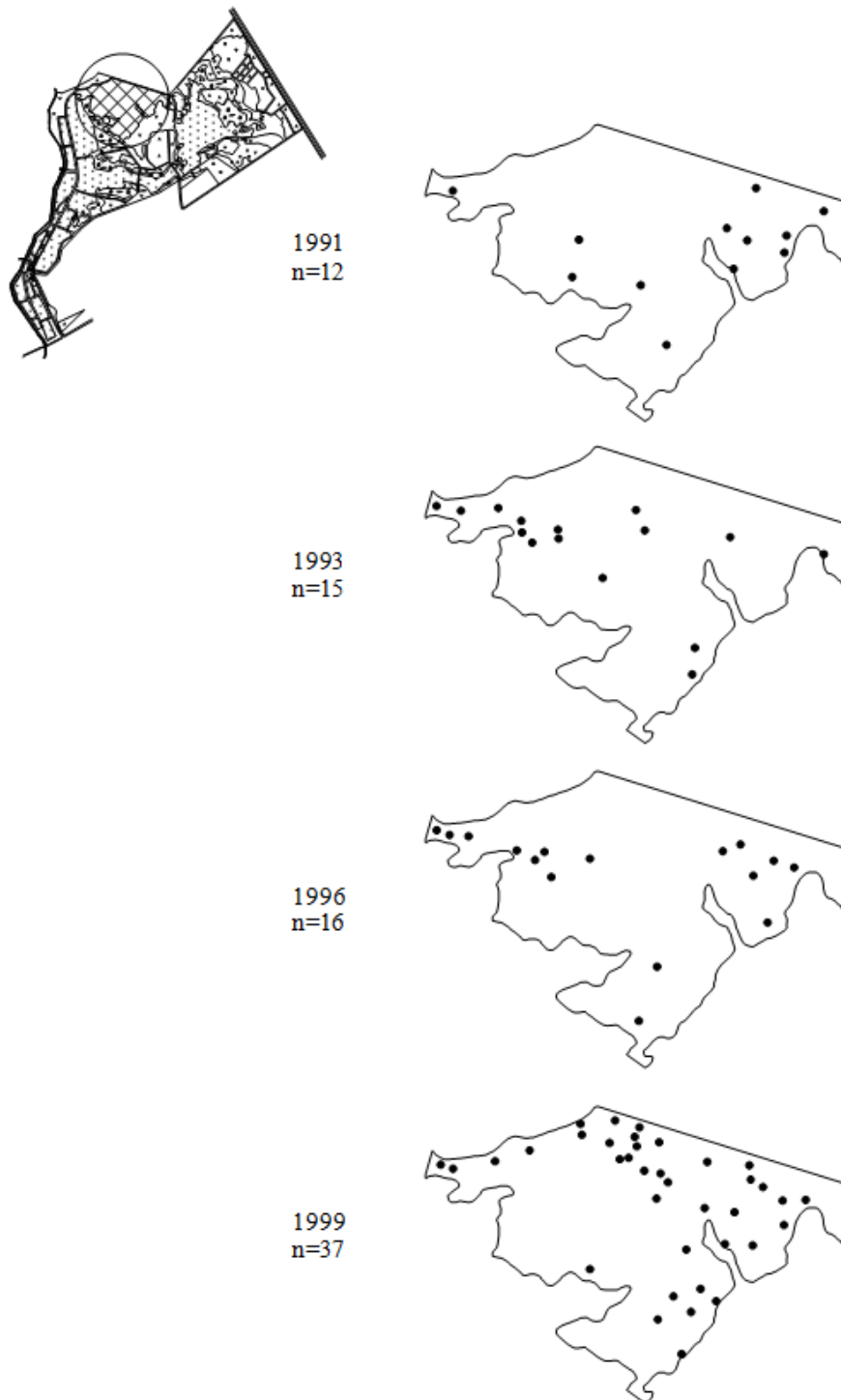
Illustratief is in dit verband het dennenbos in het noorden. Alle territoria daarin van de gekarteerde bosvogels zijn per onderzoeksjaar weergegeven in figuur 13. Het totaal aantal territoria neemt toe met de jaren. Vooral in 1999 is de toename erg groot.

De beheersmaatregel "niets doen" lijkt zijn uitwerking niet te missen en het wordt interessant om te kijken hoe deze reeks zich gaat ontwikkelen in de toekomst.

Figuur 12: Vergelijking van de bosvogels met de referentie "Grove Den met Berken". Boven voor alle soorten en onder voor de kenmerkende, (vrij) kritische soorten.

Figuur 13: Zekere territoria van alle gekarteerde bosvogels tijdens de onderzoeksjaren in het dennenbos in het noordelijk deel van het gebied.

Slotbeschouwing

De vier inventarisaties in een tijdspanne van negen jaar begint een interessante reeks op te leveren. Naast de stippenkaarten per soort levert de reeks ook voor de ecologische vogelgroepen interessante informatie.

Door de groepen te beschouwen in plaats van de individuele soorten, worden trends vaak nog duidelijker omdat jaarlijkse schommelingen en het toeval worden "gedempt"; met andere woorden, de data worden robuuster.

De analyse aan de hand van de ecologische vogelgroepen maakt duidelijk dat het onderzochte gebied een bijzondere plaats inneemt voor wat betreft de vogels van open water.

De aantallen zijn, vergeleken met goed ontwikkelde gebieden in Nederland, soms extreem hoog. Het gebied is daardoor een potentiële kandidaat voor het vestigen van zeldzaamheden uit die betreffende groepen, zoals de Zwarte Stern (vlotjes uitleggen?), Pijlstaart, Roodhalsfuut etc.

Ook voor de rietvogels zijn de omstandigheden gunstig, zij het wat minder extreem dan bij de vogels van open water. Waarnemingen van de laatste jaren van bijvoorbeeld Woudaapje, Kwak, en Grote Zilverreiger wijzen ook op mogelijke potenties van het gebied voor zeldzame rietvogels.

Voor zowel de watervogels als voor de rietvogels is een positieve tendens waar te nemen voor wat betreft de ontwikkeling op ornithologisch gebied.

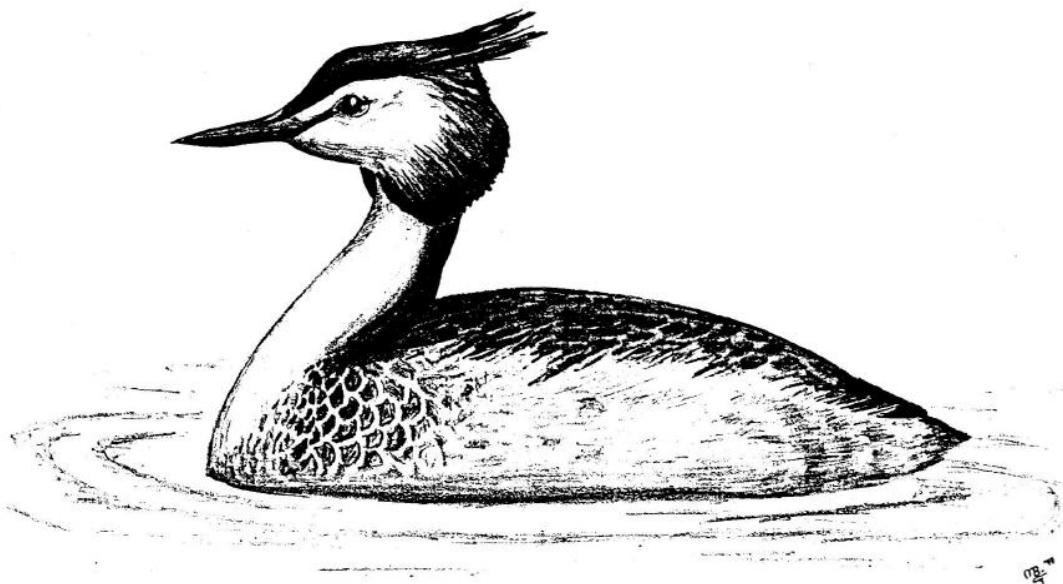
Waarschijnlijk zijn het grote voedselaanbod en de rust de grote troeven van het gebied.

De bossen in het gebied zijn wat bescheiden van omvang voor een goede analyse en vergelijking met referentiegebieden. Maar toch is ook hier een positieve ontwikkeling gaande. Het dood-hout-gehalte neemt toe in

de bossen van het onderzochte gebied en dit heeft een positieve weerslag op de vogelstand.

Literatuur

- BIJLSMA R. 1992. De broedvogels van het Leenderbos en omgeving in 1991. SOVON-rapport 1992/01.
- FLADE M. 1994. Die Brutvogelgemeinschaften Mittel- und Norddeutschlands. Grundlagen für den Gebrauch vogelkundlicher Daten in der Landschaftsplanung. IHW-Verlag, Eching.
- HEIJNEN T. 1992. Broedvogels van de Visvijvers te Valkenswaard ten oosten van de Tongelreep in 1991. Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven.
- HEIJNEN T. 1995. Broedvogelinventarisatie De Maaij (Bergeijk) 1995. Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven.
- KOLSTERS J. 1993. Broedvogels van de Visvijvers te Valkenswaard ten oosten van de Tongelreep in 1993. Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven.
- KOLSTERS J. & WOUTERS P. 1997. Broedvogels van de Visvijvers te Valkenswaard ten oosten van de Tongelreep in 1996. Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven.
- KOLSTERS J. EN WOUTERS P. 2000. Broedvogels van de Visvijvers Valkenswaard in 1999. Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven.
- SIERDSEMA H. 1995. Broedvogels en beheer. Staatsbosbeheer & SOVON.

Onderzoek aan roofvogels en uilen in het bosgebied Buikheide-Halve Mijl in 1995-1999

Jacques van Kessel & Jan Kolsters

Toen in 1967 het fraaie werk de Avifauna van Noord-Brabant verscheen dacht men veel te weten over de roofvogelstand in onze provincie. In 1978 dachten we hetzelfde over de Kempen, met de uitgave van het Roofvogelnummer van de Blauwe Klauwier (Jrg. 4 nr. 7).

Helaas moeten we nu anno 2000 constateren dat er over de verspreiding van roofvogels over meerdere jaren in de Kempen nog steeds weinig bekend is. Er zijn slechts enkele volledige inventarisaties van grotere bosgebieden bekend (Boswachterij Leenderbos, Boswachterij de Kempen, Oirschotse Heide), maar reeksen van inventarisaties over meerdere jaren in een en hetzelfde bosgebied zijn niet voorhanden. Dit was voor ons de aanleiding om in 1995 een onderzoek te starten met als doel om door middel van een reeks van inventarisaties zicht te krijgen op de roofvogelstand, in een min of meer typerend, middelgroot bosgebied in de Kempen. Ook het thema roofvogelvervolging was in 1995 erg actueel. Veel mensen vertelden ons allerlei spannende verhalen maar, helaas, meestal zonder concrete bewijzen! Wij als Buikheide-team hebben toen gezegd: we gaan eerst een bosgebied een aantal jaren onderzoeken, en als er sprake is van roofvogelvervolging dan merken we dat automatisch.

Het onderzoek wordt uitgevoerd door de volgende personen: Hendrik Broeren (†), Wim Deeben, Jacques van Kessel, Jan Kolsters, Albert Vrijaldenhoven en Pieter Wouters. In 1995 hebben Harold Bierens, Tom Heijnen en Geert Sanders ook aan het onderzoek meegewerkt. Het ringen van alle jonge roofvogels is steeds uitgevoerd door Jan Wouters. Omdat een verslag over de resultaten van 1998 en 1999 in voorbereiding is, worden de verschillende soorten roofvogels hier in het kort besproken.

Beschrijving van het gebied

Het bosgebied heeft een oppervlakte van 500 ha.. Het grootste deel ligt in de gemeente Eersel en de rest (zuidelijk deel) ligt in de gemeente Veldhoven. Het bos bestaat voor

het grootste deel uit naalddhout. In het centrum liggen het Groot- en Klein Meer. Verder liggen hier en daar kaalkappen en percelen met jonge aanplant verspreid over het gebied, waardoor een afwisseling ontstaat tussen gesloten bosgebied en open plekken. Dit bosgebied is vrijwel geheel omgeven door open landbouwgebieden.

Methode

Per soort zijn niet alleen waarnemingen verzameld maar ook zoveel mogelijk nesten opgespoord door percelen systematisch af te zoeken. We hebben broedbiologische gegevens verzameld, maar ook willen we de vele honderden waarnemingen afzetten tegen de werkelijke nestplaatsen. Daarnaast zijn alle gevonden prooiresten en ruiveren geregistreerd. Van elk bezoek wordt een veldkaart ingevuld met alle waarnemingen en bijzonderheden. De informatie op deze veldkaarten wordt thuis steeds direct overgezet op soortkaarten. Het terrein wordt regelmatig bezocht. Hieronder een overzicht van het aantal bezoeken per jaar:

Jaar	Aantal bezoeken
1995	20
1996	87
1997	157
1998	161
1999	175

Vooral de laatste jaren is het gebied intensief bezocht. Naast het zoeken en het controleren van percelen en nesten, is erg veel aandacht besteed aan het "posten" op de Leeuwerikhoeve en op enkele locaties in het middengebied en vanaf de WOB-silo. Door dit posten in en buiten het gebied worden zeer veel gegevens verzameld over de roofvogels. Deze methode is met name geschikt voor het verzamelen van gegevens over de Wespindief.

Resultaten

In de volgende hoofdstukken worden de verschillende roofvogels in het kort besproken.

Wespendief Jaarlijks 1 paar

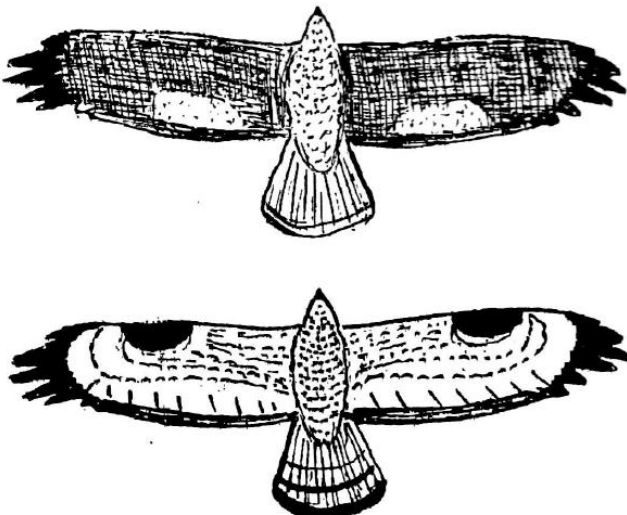
Van deze soort was nog niet zo lang geleden alleen bekend dat hij uitsluitend broedde in grote en oude loofbossen. De status als broedvogel in de Kempen is nauwelijks bekend. Door onderzoek in de Kempen weten we nu dat deze soort ook broedt in gewone oude naaldbossen, en soms zelfs in zeer kleine percelen.

Het vinden van een nest van de Wespendief blijft uiterst moeilijk. Vele dagen posten op de Leeuwerikhoeve en toppen in enkele hoge Douglassparren leidde slechts enkele malen tot een nestvondst.

In 1998 en 1999 is veel aandacht besteed aan het schetsen van de vleugelkenmerken. Door veel te tekenen in het veld tijdens posten en toppen, proberen we meer inzicht te krijgen in de bewegingen van een of meerdere broedvogels.

Door deze individuele herkenning weten we nu zeker dat er jaarlijks een paar Wespendieven in ons gebied zit. Twee keer is een succesvol broedgeval vastgesteld. Daarnaast bezoeken nog twee paren regelmatig ons gebied: een paar van de Oirschotse Heide en een paar van de omgeving Landschotse Heide. Door het posten weten we nu veel meer over het interessante gedrag van deze soort, zoals de grote afstanden die worden afgelegd, het plotseling verschijnen en weer verdwijnen, en natuurlijk het hoog en laag vlieden.

Enkele schetsen van Wespendieven

Havik Jaarlijks 2-3 paar

Deze soort staat wel het meest bekend als slachtoffer van roofvogelvervolging in Nederland. Juist daarom besteden wij jaarlijks extra aandacht aan nestcontroles in ei- en jongenfase, omdat we zekerheid willen hebben of een broedsel wel of niet is geslaagd. Haviksnesten worden meestal snel gevonden dankzij het veelvuldig kekkeren van de vrouwtjes in de buurt van het nest. Soms is het toch moeilijk een nest te lokaliseren. De soort heeft meestal meerdere nesten, het is dan ook best mogelijk dat een vrouwtje in februari - maart nog verschillende nesten bezoekt en ook onderhoudt door verse takken aan te brengen en soms wat dons. Hierdoor kan het gebeuren dat je een tijdje het verkeerde horst controleert. Dat is ons natuurlijk ook wel eens overkomen!

Sperwer Jaarlijks 5-6 paar

Door elk jaar weer bekende percelen te controleren, worden de meeste nesten eenvoudig gevonden. Sommige nesten zijn echter moeilijk te vinden zeker als paren zich verplaatsen naar andere percelen. Door eind juli het bos te controleren kunnen gemiste nesten nog worden gevonden omdat jonge Sperwers in deze periode zeer luidruchtig zijn. In 1999 werden op deze manier nog twee nieuwe nesten met jongen gevonden.

Enkele schetsen van Buizerden

Buizerd Jaarlijks 7-8 paar broedend
Het is elk jaar weer hetzelfde probleem, een aantal nesten worden vrij snel gevonden, maar steeds blijkt van enkele paren het nest onvindbaar. Waarschijnlijk zijn dit paren die niet tot broeden overgaan maar wel territoriaal zijn, dit aantal is jaarlijks 3-4 paar.

Door een nacontrole uit te voeren, zo einde juli, kunnen nog jonge Buizerden van niet gevonden nesten worden gelokaliseerd. Vooral bij de Buizerd besteden we veel aandacht aan de relatie tussen verschillende soorten waarnemingen, zoals balts, roepen, zweven, etc. en de exacte locatie van de nesten.

Boomvalk Jaarlijks 1-2 paar
Een fraaie luidruchtige en opvallende soort lijkt het, maar niets is minder waar. Het zoeken van het nest neemt vaak veel tijd in beslag. Niet verwonderlijk trouwens omdat het aantal oude kraaiennesten groot is en de bewoningssporen bij Boomvalken vaak schaars zijn, vooral in de ei- en vroege jongenfase. Van 1998 en 1999 weten we zeker dat telkens 2 paar aanwezig waren. Van slechts 1 paar is in de onderzoeksperiode vastgesteld dat er jongen zijn uitgevlogen.

Torenvalk Jaarlijks 0 paar
Er is in 5 jaar onderzoek geen enkel nest aangetroffen in het bos, deze soort broedt voor zover bekend in de randzone buiten het bosgebied. Torenvalken worden regelmatig in de randzone van de Buikheide-Halve Mijl aangetroffen. Gemiddeld worden per jaar vier tot vijf clusters waarnemingen onderscheiden. In al de onderzoeksjaren is echter geen enkel nest van de Torenvalk gevonden. Waarschijnlijk bevinden de nesten zich vaak in kleinere bosjes rondom het onderzoeksgebied. Het is echter ook niet uitgesloten dat we nesten niet gevonden hebben want ook de Torenvalk laat weinig bewoningssporen na.

Ransuil Jaarlijks 2-4 paar
Regelmatig worden avondbezoeken aan het gebied gebracht. Onder andere om baltsende Ransuilen op te sporen. Tot nu toe heeft dit bijzonder weinig succes opgeleverd. De meeste nesten van de Ransuil worden gevonden door af te gaan op roepende jongen. Daarnaast wordt tijdens het systematisch doorzoeken van bospercelen nog wel eens een roestend mannetje aangetroffen. Wat spoorwerk in de directe

omgeving levert dan ook meestal een nestvondst op.

Bosuil Jaarlijks 15-16 paar
Met vijftien tot zestien paar is de Bosuil een talrijke broedvogel op de Buikheide-Halve Mijl. Om wat meer te weten te komen over het broedgedrag en het prooienspectrum tijdens het broedseizoen zijn een paar nestkasten opgehangen met afneembare zijwand (waarachter een plexiglas wand zit) en verlichting.

Overige soorten

De volgende soorten worden incidenteel in het gebied waargenomen: Bruine Kiekendief en Visarend (jaarlijks), Rode Wouw (vanaf 1999), Smelleken en Blauwe Kiekendief .

Voedselonderzoek

Na het voedselonderzoek in 1995 en 1996 waren we niet tevreden over de tot dan gevolgde werkwijze. Wel was het voor ons duidelijk dat voedselonderzoek (prooi-resten) zeker een waardevolle aanvulling zou zijn. Daarom is in het najaar van 1996 een betrouwbare methode bedacht door Jan Kolsters en Wim Deeben en vastgelegd in een database programma. Daarin worden alle meldingen van prooi-resten direct ingebracht op: datum, prooi-type (vogel of zoogdier), prooi-soort, gewicht van de prooi, volwassen of onvolwassen prooi, prooi compleet of incompleet (met opgave aantal handpen en staartpennen), perceelnummer, boomsoort, ouderdom perceel, naam predator en leeftijd predator indien bekend.

Het grote voordeel van deze opzet is dat een scala van informatie is op te vragen zoals: Welke soorten zijn gevonden? Welke aantallen? Wat is het totaalgewicht per jaar? Ook zijn een legio aan doorsneden te maken zoals: Waar bevonden zich in 1998 de resten van prooien zwaarder dan 100 gram? Of, toon alle prooi-resten in percelen met bomen ouder dan 40 jaar, etc. Hoe zag het menu van de Sperwer eruit?

Het op naam brengen van prooi-resten was in het begin een probleem. Door veel discussies en nazoeken in boeken wordt elke prooi op naam gebracht. Alle gevonden veren worden verzameld, in plastic hoesjes opgeborgen en bewaard. In de afgelopen jaren groeide de collectie veren gestaag, daarom kunnen we nu zeggen dat van alle gevonden prooien er 99% op soort kan worden gebracht.

Om een betrouwbaar beeld te krijgen van het voedsel, zijn prooien aan Havik, Buizerd, Wespandief en Boomvalk toegeschreven als we ze gevonden hebben op het nest, in het broedperceel of in de directe buurt van het broedperceel.

De prooiresten in sperwerpercelen zijn het intensiefst onderzocht. Tijdens het broedseizoen is wekelijks een bezoek gebracht aan de verschillende nestpercelen met de plukplaatsen. Hierbij zijn alle geplukte prooien gezocht. Zo hebben we een goed beeld verkregen over het voedsel van Sperwers in de broedtijd.

Het blijkt dat in de eifase en de eerste levensfase van de jongen we meestal kleine prooien vinden zoals mussen en mezen die door het mannetje Sperwer zijn gevangen. In een latere fase met jongen wordt het duidelijk dat het vrouwtje ook haar aandeel levert in de vorm van grotere prooien als merels en lijsters.

Ruiverenonderzoek

Tijdens perceelcontroles en nestcontroles worden ook ruiveren verzameld van Havik en Sperwer. Deze worden per jaar opgeborgen en voorzien van de volgende gegevens: soort, geslacht, datum, perceelnummer, perceelsoort, jaargang, handpennummer (bijv. P1) en armpennummer (bijv. S3) of staartpennummer (bijv. T2). Dit is voor ons de enige manier om na te gaan of de samenstelling van paren, vrouwtjes en mannetjes gelijk blijft. Met deze methode is bijvoorbeeld gebleken dat we een vrouwtje Sperwer hebben die al minstens 5 jaar in het zelfde perceel broedt.

Roofvogelvervolg

Gedurende het onderzoek hebben wij geen concrete bewijzen kunnen vinden dat er sprake is van roofvogelvervolg in dit bosgebied. Tijdens het onderzoek is ons wel duidelijk geworden dat met betrekking tot het concluderen dat er van vervolg sprake is, uiterste voorzichtigheid moet worden betracht.

Het volgende voorbeeld ter illustratie. In het noordwestelijke deel bezet een havikpaartje al sinds het begin van het onderzoek een territorium. Een aantal jaren achter elkaar bleek dat tijdens de broedperiode de eieren ineens verdwenen waren. Je bent dan al gauw geneigd om te concluderen dat de eieren zijn uitgehaald.

In 1998 echter, merkten we dat tijdens de broedperiode een ei was verdwenen en een speurtocht in de buurt van de nestboom leverde inderdaad de vondst van het ei op. In het ei was een gat gepikt en de inhoud was verdwenen.

Waarschijnlijk is het dus zo, dat een Vlaamse Gaai of een Zwarte Kraai rustig in de buurt van het nest wacht totdat het Havik-vrouwtje eventjes het nest verlaat. Vlug vliegt de rover dan naar het nest, pikt een gat in het ei en neemt het mee. Als kraaiachtigen dit kunstje eenmaal kennen is het zeer wel mogelijk dat het hele nest in korte tijd wordt leeggehaald, zelfs jaren achtereen.

Plannen

Het veldwerk zal nog worden voortgezet tot 2004 voor alle soorten. Daarnaast willen we aandacht besteden aan individuele herkenning van Wespandieven en Buizerden. Wij zoeken nog mensen die geïnteresseerd zijn in roofvogels, die wel een bosgebiedje in de Kempen willen bijhouden op het voorkomen van de Havik. Zij kunnen contact opnemen met Pieter Wouters.

Wim Deeben verzorgt de collectie veren. Als iemand nog dode vogels vindt dan wil hij deze graag hebben.

Literatuur

VAN KESSEL J. & VRIJALDENHOVEN A. 1996. Onderzoek roofvogels en uilen in het bosgebied Buikheide-Halve Mijl in 1996. Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven.

VAN KESSEL J. & KOLSTERS J. 1998. Roofvogels en uilen van de Buikheide-Halve Mijl in 1997.

Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven.

VAN KESSEL J. & KOLSTERS J. (in prep) Roofvogels en uilen van de Buikheide-Halve Mijl in 1998 en 1999. Vogelwerkgroep de Kempen, Veldhoven.

KOLSTERS J. 1996. Roofvogels van de Buikheide in 1995. De Blauwe Klauwier 22(1): 6-15.

